

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

TLHOTLHOMISI YA DINTSHONTSHO TSA LORATO: L.D. RADITLADI.

ka

MOITHEKI ZEPHORAH MOTLHAMME

E neetswe go kgotsofatsa ditlhokego tsa dikerii

ya

MAGISTER ARTIUM

mo

LEFAPHENG LA PUO LE DIKWALWA LE THUTASETHO

MOFATLHOSI: MOPOROFESARA M.J. MOJALEFA

MOTLATSAMOFATLHOSI: D.M.G. SEKELEKO

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

2006

RURI KE A LEBOGA

Ke a go leboga wena rre `phuthegelo ya metsi` yo o sego,
Wena Modimo o boneng go le molemo go go tlhola ka la boraro letsatsi,
Mo go wena ke hupile methamo ka nyorologa,

Methamo ya kitso ya dikwalwa,
Mogaka moitse-dikwalwa ruri ke a go leboga.
Bo je jo o bo abetsweng ke Modimo boswa
Mmina-tau sebata, ke a go leboga kgoši.
Rre Mojalefa ke a go leboga Morena wa me.
A tsa medupe di nne di ntse di go rothela

Mmina tholo ruri ke a go leboga,
Ya gago tlhaloganyo ke e namagadi,
Mararaane a dikwalwa dinyana fela mo wena,
Ka o le moitsemogolo le molemogimogolo wa tsona,

O intshoketse, ba itshokele le ba bangwe,
Nna o ntse o duma ka gale, tshesebe
Duma namane a thole, Morolong,
Rre Sekeleko ke go leboga go menagane.
A di go tshologele- di e tlatse ya gago noka,

Boramabuka botlhe ruri ke a le leboga,
Lona lotlhe baitsanape ba metswedi,
Tanki gangwe! Tanki gabedi! Tanki gararo!
A e se kgale ya lona metswedi,
A didiba tsa lona di penologe di tlale.
Ngwana'a Mmamahibi motho 'abo Sehapane
Ruri ke a go leboga Ramagoshi kgomo'a Mmakubela,
Ka mejako ya kantoro ya o ne wa e tlhokisa sekhurumelo
E athlame e opela sefela "Tsenang botlhe",

La gago legae, la me legae!

Mokga'a Mmakubela,! A me masego ke a -

A'Ke mosetlha'e nne dinaane go boOdi,

Pula!Pula! hlanhlangana.

Lotlhe lona baithuti-ka-nna ke a lo leboga,

Ya lona tema ke e namagadi,

Ka lo ne lwa nkemakema,,

Mme mmaKomati le wena mme mmaMosehla,

Go lona ke itseetse a mantle malebela.

MmaMoepi! mmaMatlhaka! mmaAphane!

Le wena Cannie nnaka ke ntse ke re malebo ke ao,

Ruri ke a le leboga.

Tsa go tshoga le go tlhonama malebo ke ao,

Mmule le Tshidi di utlwagetse tsa lona dithapelo,,

Ba ga Motau ke a le leboga,

Ausi Ellen ke a go leboga, mogolole,

Nana, tsala ya me ke a go leboga,

Tsa lona ditshegetso mo go yona ya me pelo,

Di kwadilwe ka tse dikima ditlhaka mo pelong ya me.

Ee, lona le bomontsamaisa bosigo ba me..

Banake,bathonyana ba me ke a le leboga,

Tsa lona dingongorego ga ke di itse,

Fa ke ne ke meditswe ke la Tshwane lenga,

Legae la me, legae la lona la le apesa ka seriti,

Naledi , Thabo le wena Nthabi,

Tanking 'Mphodintle' tsa me tse dintle,

Ditshegotatso tsa me ke di abetsweng ke Modimo.

Ruri ke lo leboga e le ruri.bongwanake.

Ke a lo leboga lona batlanyi botlhe,.

Ke a go leboga Gomolemo yo o molemo ngwanaa ngwanaka,
Rre Pailane, kgaitsadiake malebo ke ao,
Sizwe, mogaka wa me ! tanki gantsintsi!
Gaopalelwe, ke a go leboga ngwanaka,
Ka fa o sa palelwa ke go nthusa,

Kana la gago leina le nkgatla jang!
Ka wa lona monate o gaisa mamepe-kgotlaomone,
Lona le tshwanetswe ke pako ka bosena bokhutlo,
Mahumo a kgalalelo le tlotlo a go le lebane Mothatdiyotlhe,
Ka fa o sekegetse ya me kopo tsebe,
Lentswe la mekokotlelo ya me wa le ela tlhoko,
La me leina o le kgabisitse ka ya thuto kobo,
Ruri ke a go leboga Rara Mmopi wa me.

Kwa bofelong kopo ya me go Morena Modimo ke gore o boloke mewa ya
batsadi ba me ka go e huparela ka gale mo diatleng tsa gago. Bona ke mme
Margaret Moilwa le Ntiko Mokgethi ba ba kgaoganeng le lefatshe le ke sa ntse ke
mekamekane le tlhotlhomisi e.

P U L A ! P H O L O ! N A L A !

DITENG

TSEBE

1 KAOLO YA NTLHA	1
1.1 MATSENO	1
1.2 MAIKAELELO	2
1.2.1 Ranamane le ba bangwe: Tshekatsheko ya <i>Dintshontsho tsa Lorato</i> (Only study guide for TWN303-B: 1986)	2
1.3 MOKGWA WA TLHOTLHOMISI	5
1.4 TLHALOSO YA DIKGOPOLLO	6
1.4.1 Diteng	6
1.4.2 Thulaganyo	7
1.4.3 Setaele	9
1.5 TSAMAISO YA DIKGANG	10
2 KGAOLO YA BOBEDI	12
2.1 DITENG	12
2.1.1 Matseno	12
2.1.1.1 Tlhaloso ya dielemente tsa diteng	12
2.2 TSHOSOBANYO	15
2.3 KAKARETSO YA TSA DITENG TSA <i>DINTSHONTSHO TSA LORATO</i>	16
2.4 SETLHOGO (<i>TOPIC</i>) SA <i>DINTSHONTSHO TSA LORATO</i>	17
2.5 TIRISO YA DIELEMENTE TSA DITENG	18
2.6 KAMANO YA BAANELWABAGOLO LE BAANELWABATLALELETSI	19
2.6.1 Tshosobanyo	30
2.7 DITIRAGALO	31
2.7.1 Mofuta o mogolo wa ditiragalo	32
2.7.2 Mofuta o monnye wa ditiragalo	35
2.7.2.1 Phetogo ya baanelwa	37
2.7.2.2 Phetogo ya nako	37
2.7.2.3 Phetogo ya lefelo	38
2.8 NAKO	39
2.9 LEFELO	43
2.10 KAKARETSO	45
3 KGAOLO YA BORARO	46
3.1 THULAGANYO	46
3.1.1 Matseno	46
3.1.2 Thitokgang	46
3.1.3 Moakanyetso	47
3.1.4 Thaetlele	47
3.1.5 Dikgato tsa kgotlhang mo thulaganyong	51
3.1.5.1 Tshenolo	52
3.1.5.2 Kgotlhang	53
3.1.5.3 Kgogedi	54
3.2 DIELEMENTE TSA TSHENOLO	55
3.2.1 Baanelwa	55
3.2.2 Ditiragalo	61
3.2.3 Tikologo	61
3.3 TSHOSOBANYO	62
3.4 DITHEKENIKI TSA THULAGANYO	62
3.4.1 Dikaela serala tsa terama	63
3.5 KAKARETSO	73
4 KGAOLO YA BONE	75
4.1 THULAGANYO II	75

4.1.1 Matseno	75
4.2 THITOKGANG	75
4.3 MOAKANYETSO	75
4.4 TIRISO YA DIKGATO TSA KGOTLHANG MO THULAGANYONG	77
4.4.1 Tshenolo	77
4.4.2 BAANELWA	77
4.4.2.1 Semelo	77
4.5 Molwantshiwa: Sakoma	78
4.5.1 Kakgelo ka moterama	78
4.5.1.1 Bofaladi	78
4.5.1.2 Rammino	80
4.5.2 Dipuo le ditiro tsa moanelwa ka boene: Sakoma	82
4.5.2.1 Bofaladi	82
4.5.2.2 Rammino	93
4.5.3 Puo le ditiro tsa moanelwa ka baanelwa ba bangwe	95
4.5.3.1 Bofaladi	95
4.6 MAKOA	101
4.6.2 Dipuo le ditiro tsa moanelwa ka boene	102
4.6.3 Dipuo le ditiro tsa moanelwa ka baanelwa ba bangwe	112
4.7 MOLWANTSHI: MMAMOTIA	119
4.7.1 Kakgelo ka moterama	120
4.7.2 Dipuo le ditiro tsa moanelwa ka boena	120
4.7.2.1 Bogosi	120
4.7.3 Dipuo le ditiro tsa moanelwa ka baanelwa ba bangwe	121
4.7.3.1 Bogosi	121
4.7.3.2 Bontle	123
4.8 GO TLHOKA MAKOA	129
4.8.1 Kakgelo ya moterama	130
4.8.2 Dipuo le ditiro tsa moanelwa ka boene	130
4.8.3 Puo le ditiro ka baanelwa ba bangwe	137
4.9 KAKARETSO	140
5 KGAOLO YA BOTLHANO	142
5.1 DITIRAGALO	142
5.1.1 Matseno	142
5.1.2 Tlhaloso ya ditiragalo	142
5.2 DITIRAGALO TSA TSHENOLO YA <i>DINTSHONTSHO TSA LORATO</i>	143
5.2.1 Tlhaloso ya tshenolo	144
5.2.2 Tiriso ya dithekeniki tsa tshenolo	145
5.3 TIKOLOGO	147
5.3.1 Nako	147
5.3.1.1 Nako ya tshwanelo	147
5.3.1.2 Nako ya maikutlo	147
5.3.1.3 Nako ya sekai/setshwantsho	149
5.3.2 Lefelo	150
5.3.2.1 Lefelo la tshwanelo	150
5.3.2.2 Lefelo la maikutlo	151
5.3.2.3 Lefelo la sekai	152
5.4 PHUTHOLOGO	152
5.5 SETLHOA	169
5.5.1 Setlhoa sa <i>Dintshontsho tsa Lorato</i>	170
5.5.2 Tiriso ya dithekeniki	170
5.6 THARABOLOGO	171
5.6.1 Tharabologo ya <i>Dintshontsho tsa Lorato</i>	172
5.7 KAKARETSO	173

6 KGAOLO YA BORATARO	174
6.1 BOKHUTLO	174
6.1.1 Matseno	174
6.2 KGAOLO YA NTLHA	174
6.3 KGAOLO YA BOBEDI	175
6.4 KGAOLO YA BORARO	176
6.5 KGAOLO YA BONE	177
6.6 KGAOLO YA BOTLHANO	178
METLOBO/ BIBELEOKERAFI	180
A. <i>SETLHANGWA SE SE TLHOTLHOMISISITSWENI</i>	180
B. <i>METSWEDI YA TLHOTLHOMISI</i>	180
SUMMARY	190
Key concepts	192
OPSOMMING	193
Sleutelkonsepte	195

1 KGAOLO YA NTLHA

1.1 MATSENO

Tlhotlhomisi e, e ya go lekola maemo a ga Raditladi mo dikwalweng tsa Setswana. Go ya ka Ranamane (Gerard, 1993:169) le Malimabe (1997:10) Raditladi ke mongwe wa bakwadi ba ntlha ba dikwalwa tsa Setswana. O kwadile dikwalwa tse di latelang: *Motswasele II* (1945), *Dintshontsho tsa Lorato* (1957), *Sekgoma* (1967), ke diterama, *Macbeth* (1967) phetolelo, *Legae Botshabelo* (1971) le *Mokomaditlhare* (1972) tsoopedi ke dipadi, mme *Sefalana sa Menate* (1945) ke maboko.

Gerard (1981:202) o bontsha bokgoni jwa ga Raditladi jwa go ikgapela dikgele tse di mmalwa ka go re, '*Tswana was one of the languages selected for the fourth IAI competition in 1933 and the jury gave a consolation prize to Leetile Disang Raditladi ...*'.

Mo go yona tsebe e, motlhalefi yo wa mosekaseki o tswela ka go bontsha bokgoni jwa mokwadi yo jaana: '*In 1937, however, Raditladi was awarded first Prize in the May Esther Bedford competition for his play Motswasele II*'

Raditladi o gapile gape sekgele ka terama ya *Sekgoma* le Ranamane le ba bangwe (1986:56) ba reng e ne ya bona maemo a ntlha mo kgaisanong ya 'Library Competition' le ka buka ya maboko ya *Sefalana sa Menate* mo go yona kgaisano e. Fa a tlaleletsa ka bokgoni jwa mokwadi yo, Boikhutso (1985:17) o bua fa Raditladi a amogetse R200 go tswa mo go ba 'South African Publishing Company' le tlotlo ya ga Tautona ya Botswana ka 1970.

Ranamane (Gerard, 1993:177) o tlotlomatsa bokgoni jwa mokwadi le go tlhalosa fa boleng jwa dikwalwa tsa gagwe bo dule ka magetla. A re go itshupa fa nonofo ya ga Raditladi ya dikwalwa e akareditse botlhami le phepafatso mo tirisong ya puo. Gona mo tsebeng e, Ranamane o supa gape fa mokwadi a ithutile boleng jo bontle jwa poko ya setso sa Batswana le jwa poko ya Sekgowa, mme e bile a kgonne go di golaganya le go di dirisa ka manontlhotlho a magolo mo dikwalweng tsa gagwe.

Fa a bontsha botlhokwa jwa ga Raditladi mo go Gerard (1993:172) Ranamane a re: *The following year, namely 1945, was significant in the development of Setswana literature because it marked the writing of a Tswana play Motswasele II by L. D. Raditladi.*

Go ya ka nopolo e, go bonagala fa Raditladi e le pulamadibogo ya bakwadi ba Setswana ba terama.

Shole (1981:97) ena o kaya fa Raditladi e le mokwaladiterama tsa ditiragalo tsa ntlha mo Setswaneng, mme e bile ene le Ranamane (1993:173) ba re go bonagala fa phokelelo e a e amogetse mo go buiseng diterama tsa ga W. Shakespeare. BoRanamane (1986:37) ba re J.M.Ntsime ke mokwadi yo o itsegeng thata mo dikwalweng tsa Setswana ka ntlha ya tlhotlholetso e a e boneng mo tshekatshekong ya terama ya ga Raditladi, e leng, *Motswasele II*. Go lemosega fa Raditladi e se motlhotlheletsi wa babuisi le bakwadi ba bangwe fela, mme gape a itshupa e le mosomaredi le motlhabolodi wa loleme lwa Setswana.

1.2 MAIKAELELO

Maikaelelo a magolo a tshekatsheko e, ke go sekaseka terama ya *Dintshontsho tsa Lorato* go ya ka moo Groenewald (1995:2) a tlhalosang ka teng fa a re terama e na le matlhakore a le mabedi, e bong, la kanelo jaaka sekwalwa le la tiragatso jaaka bodiragatso. Ka gonne tshekatsheko e, e ikaegile ka molebo wa boaneledi (naratholoji), go ya go lebelelwa kanelo bogolosegolo, go feta tiragatso le fa gona fale le fale go tla nne go latlhelwa a se makaenyana fela ka ga tiragatso.

Pele tshekatsheko e ka loa, go tlhokega thata go tlhomamisa fa go na le basekaseki ba ba setseng ba sekasekile terama e. Dipatlisiso di supa fa Ranamane le ba bangwe, Shole le Malimabe e le bona ba ba e sekasekileng. Ka jalo, go botlhokwa gore ditshekatsheko tsa bona tebang le terama e, di amiwe fa ka gonne di ka tswela tshekatsheko e mosola.

1.2.1 Ranamane le ba bangwe: Tshekatsheko ya *Dintshontsho tsa Lorato* (Only study guide for TWN303-B: 1986)

Fa ba sekaseka terama e, boRanamane ba e arogantse ka dikarolo tse pedi tsa sebopego sa sekwalwa, e leng, letlalo la poloto le letlalo la setaele. Ka fa tlase ga poloto, basekaseki ba, ba na le kgotlhang le baanelwa. Ba re kgotlhang ya terama e, ke thulano ya lorato le ditso, mme kwa pele e tswelela go nna kgotlhang ya lorato. Go ya ka bona, kgoaganano ya ditiragalo mo ditemeng dingwe tsa kgaolo ya bobedi e koafatsa maemo a kgotlhang. Ba kaya fa ditiragalo tsa kgaolo e di sa lomagana. Ka jalo, ba re kgotlhang e tlhoka motheo le tsweletso. Ba tswelela ka go re mokwadi o atlhola kgotlhang ya terama e ka dintsho tsa baanelwabagolo le baanelwabatlaleletsi. Ba konosetsa ka go re katlholo ya kgotlhang ya terama e, ga e jese monate ka gonne mokwadi o ikgolola mo mathateng ka go gatlampolola baanelwa.

Mabapi le boanedi, boRanamane ba re baanelwa ba terama e ba tlhagisiwa thata ka ditiro le dimelo tsa bona. Ba tlhalosa fa Sakoma e le setswerere, segatlamelamasisi, mme e bile a galefa thata. Ba tswelela pele ka go kaya fa Mmamotia a le temepedi, a sa ikanyege, mme ka

ntlha ya go tlhoka tlhomamo ga gagwe a tlhakatlhakanya dilo a bo a tlhola le go gakatsa kilo mo go ba ba mo ratang .

Mabapi le setaele sa moterama yo, boRanamane ba re o dirisa diponagalo tsa poko. Ba wetsa tema ka go umaka fa Raditladi a rata go tshameka ka mafoko e bile a tsaya bokao jwa ona tsia.

Shole, S.J: *Mefama ya diterama tsa Setswana (1988)*

Shole o sekasekile poloto ya terama e, go ya ka dintlha tse di latelang: thitokgang, setlhogo, sedirego, kgotlhang, boanedi le bodiragatso ka bokhutshwane. Setaele le sona ga se a tlodisiwa matlho.

Shole a re setlhogo sa terama e, se kaya go swa ga batho ka ntlha ya lorato. A re ditshole tsa lorato ke tsona tse di nang le seabe mo sebopegong sa thitokgang ya terama e, bogolo jang ka fa e feleletsa ka dintsho. O tswelala pele ka go re elemente e e botlhokwa mo ditsheleng ke lefufa. Go ya ka ene tlhaolele ga se yona bothata mo loratong lwa *Dintshontsho tsa Lorato*, e bile ga se yona e e dirang gore batho ba swele lorato. Ka jalo, Shole o ngongorisiwa ke fa terama e bulwa ke mafoko a a solofetsang go nna motheo wa dintsho tse, e leng tlhaolele, e felelela mo lefaufaug.

Le fa thitokgang wa terama e, e le ya lorato, go ya ka Shole dintsho tsa baanelwabagolo ga di tlhomole pelo ka gonne tsela ya tsona e le ya maitirelo. Ke ka moo a reng *Dintshontsho tsa Lorato* ke meloterama o o dirisang dintsho ka mabaka a a bokoa.

Mabapi le sedirego sa *Dintshontsho tsa Lorato*, Shole a re se bogole fela jaaka thitokgang ya terama e, ka gonne tlhaolele ga e tswelediwe go nna motheo wa sedirego se se bofaganeng. O tlhalosa gape gore polao ya ga Ponalo le mokgwa o setopo sa gagwe se fitlhileng ka teng kwa ga Kalafi di le bofitlha. O konosetsa sedirego sa terama e ka go re tiragalo ya dipolaano tsa baanelwa e a fokola.

Fa a tlhalosa kgotlhang ya terama e, Shole a re ga go na kgotlhang epe fa e se go sia, go tlhobagana le go batla go bolaana ga baanelwa. A re bofitlha jwa polao ya ga Ponalo e le ya maitirelo, mme bo nnile motheo wa se go ka tweng ke mathata a baanelwabagolo ba go yang ka ene ba seng mo maamong a kgotlhang, ka gonne ba tebelane. O tswelala pele ka go re thaologo e reketlisiwa ke bosenyetsi jwa lefufa le bofitlha jwa polao ya ga Ponalo. O kaya go kopana ga baanelwabagolo e le setlhoa sa mokgaragatshego, mme e bile se bapile thata le katlhogo.

Mo boaneding, Shole a re mokwadi o senola semelo sa moanelwa yo mongwe ka go mmapisa le yo mongwe, jaaka semelo se se bonolo sa ga Kalafi se dira gore Mmamotia a ile Sakoma.

Mo bodiragatsong, Shole a re Raditladi o na le dikaelo dingwe tse di bokoa jaaka tsa ga Ntsime ka gonne ga di kgone go bonala mo matlhong a babogedi. A re fela Raditladi jaaka Modise o fepa tsebe le matlho ka dikaelo tsa kopelo ya ga Sakoma le tlhaloso ya popego e e tshegisang ya ga Mmadiphefo. Mosekaseki a re ditiragalo tsa dintwa tse di atileng kwa dipheletsong tsa diterama tsa ga Modise le Raditladi le tsona di tlhoka bodiragatso jo bo bulegileng.

Shole o konosetsa bodiragatso ka go tlhalosa fa Raditladi le Modise e le baterama ba setaele sa bone se leng matsetseleko fa ba rulaganya mafoko a mmuisano gore fa terama e diragadiwa, badiragatsi ba e bue ba sa kgaole sepe, ba sa oketse sepe, e bile ba sa gakiwe. A re thefosano ya mafoko a baanelwa mo mmuisanong wa bone e gata e gatoga.

Malimabe, R.M: *Dintshontsho tsa Lorato: Self-help study guide* (1994)

Malimabe ene o simolotse tshokatsheko ya gagwe ka go sosobanya diteng fela, mme ga a tlhalosa diteng jaaka e le lereo la tshokatsheko.

Mosekaseki yo, o sekasekile poloto ya terama e fela. O e arogantse ka dintlha tse di latelang: thitokgang, e le ene fela jaaka basekaseki ba ba setseng ba umakilwe fa godimo fa, a reng ke lorato. Fa morago ga thitokgang, Malimabe o na le kgotlhang e e nang le dintlha tse nne, e leng, tshimologo ya kgotlhang, kgolo ya kgotlhang, setlhoa sa kgotlhang le katlholo ya kgotlhang. O latedisitse le go golaganya ditiragalo le baanelwa. A re kgotlhang ya terama e ga e agega sentle ka ntlha ya baanelwa ba bantsi ba ba tsenang gare kgotlhang e e magareng ga mogapatiro le mokganatiro.

Malimabe o bontshitse dikgato di le supa tsa poloto ka go thala sethalo a bo a naya tlhaloso ya nngwe le nngwe ya dikgato ts,e e leng, tshenolo, thaologo, phuthologo, tsielego, setlhoa, tharabologo le bokhutlo.

Mabapi le baanelwa ba terama e, mosekaseki o dirisa mareo a: mogapatiro, mokganatiro, motlatsatiro le batlaleletsi go supa botlhokwa jwa moanelwa mongwe le mongwe.

Mo boaneding, Malimabe o bua ka se a reng ke “leina-lebe,” mme ga a naya sekao go tswa mo terameng e. O ikgolola ka go dirisa leina go tswa mo kgankhutshweng ya “O

nkutlwe”mo go *Mmualebe*. Kana tota a ka bo a dirisitse leina la ga Kalafi ka a alafile Mmamotia mo botlhokong jo bo neng bo le mo pelong ya gagwe.

Mosekaseki o konosetsa tshekatsheko ya gagwe ka go bontsha difatlhi kana makoa a terama e. Morago ga foo, o botsa dipotso tse di latelwang ke dikarabo tsa tsona.

Go tla lemogiwa fa maikaelelo a basekaseki ba, a farologana le a tlhotlhomisi e ka gonne yona e batlisisa terama e ya ga Raditladi ikaegile ka molebo wa boaneledi (narratological model).

1.3 MOKGWA WA TLHOTLHOMISI

Mo tlhotlhomising e, terama ya *Dintshontsho tsa Lorato* e ya go sekasekiwa go totilwe **go tlhalosa** le **go ranola**. Pele go ka tswelwa pele ka tlhotlhomisi e, go bonwe go le maleba gore mareo a a latelang, e leng, go tlhalosa (define) le go ranola (interpret) a lekolwe pele go bontsha pharologano ya ona.

Go tlhalosa go raya **go tlhagisa sebopego sa selo** sengwe go ya ka diponagalo tsa sona. Sekao: Tafole e ka nna le maotwana a le mane, a le mararo, a le mabedi kana le le lengwe. Boalo jwa yone bo tlwaelesegile bo le khutlonne kgotsa bo le tshekeletsa. E na le llai e le nngwe kgotsa go feta.

Go ranola go kaya **mosola kgotsa tiro ya diponagalo tsa selo** sengwe. Sekao: Mosola wa maotwana a tafole ke go tshegetsa boalo jwa yona jo bo dirisediwang go kwalela, go jela, go baya founo kgotsa dilo tse go kgabisiwang ka tsona le go tlhatswetsa dijana mo godimo ga jone. Mosola wa llai ona ke go boloka dilo tse di botlhokwa ka fa gare ga yone.

Mareo a mabedi a go “tlhalosa” le go “ranola”, a ya go dirisiwa mo tlhotlhomising e jaaka mareo a a farologaneng go ya ka ditlhaloso tsa one tse di fa godimo. Se, se raya gore a ya go dirisiwa mo tshekatshekong ya *Dintshontsho tsa Lorato*, jaaka mareo a a farologaneng, e seng jaaka makaelagongwe jaaka bangwe ba kaya.

1.4 TLHALOSO YA DIKGOPOLO

1.4.1 Diteng

Malimabe (1997:54) a re diteng ke letlalo la ntlha la sekwalwa. Simpson le Weiner (1989:815) bona ba tlhalosa diteng ka go re: *'The things contained or treated of in a writing or document....'*

BoSimpson ba tlhalosa gore diteng ke dikgang tse di leng mo sekwalweng. Go shegetsa tlhaloso e, Mojalefa (1995:2) o latlhela la gagwe la motlapitsong ka go re: *'Ke ditaba tšeo di šeišego di le gona pele ga ge mongwadi a tlo thoma go ngwala sengwalo.'*

Groenewald (1993:4) o atolosa ditlhaloso tsa basekaseki ba, ka go tlhalosa fa diteng e le dikgang fa di lemogiwa ka botsona pele mokwadi a ka kwala ka ga tsone le pele a ka di tlhalosa. Mojalefa le Groenewald mo ditsebeng tse di umakilweng fa godimo, ba tthagisa ntlha ya gore ga se mokwadi yo o tthamang dikgang tsa diteng, fela o fitlhela di ntse di le teng, mme a kwale ka ga tsona. Ka jalo, go ka twe mokwadi o kwala ka ga maitemogelo a gagwe, mme e seng ka se se tswang mo tlhogong ya gagwe le fa gona a ka nna a tlaleletsa dikgang tse a sa di tthamang ka dikgang tse e leng tsa gagwe.

Strachan (1988:4) a re diteng di na le ditiragalo tse di bopang dikgang, mme e bile ditiragalo di a tlhatlhamana: *'Hiervan is die geskiedenis die laag wat die leser uit die verhaal kan rekonstueer deur onder meer die gebeurtenisse in chronologiese volgorde.'*

Se se tlhalosiwang ke puo e ke go re ditiragalo di na le tlhatlhamano e e tshwanetseng go nna le thulaganyo e e rileng.

Fa a bontsha kamano e e leng teng fa gare ga ditiragalo le baanelwa, Groenewald (1993:9) o atolosa tlhaloso ya ga Strachan ka go re tlhatlhamano e ya ditiragalo e lebagane le baanelwa. O bua jaana: *'Tiragalo e lebane le moanegwa.Ke se a se dirago goba se se mo diragalelago/welago. Ke ge ditaba di fetoga.Ditiragalo tšeo di a latelana.'*

Fa kgang e ya diteng e ntse e roropa, Strachan (1988:7) le Groenewald (1991:13) ba e loisa ka go re kwa ntle ga ditiragalo le baanelwa jaaka dielemente tsa diteng , lefelo le nako le tsona ke dielemente tse di botlhokwa tsa diteng.

Kakanyo e e botlhokwa mo patlisisong ya diteng ke setlhogo. Ke ka moo Groenewald (1991:12) a reng patlisiso e ya diteng e nolofadiwa ka go tlhokomelwa ga mosola wa setlhogo. Ka bokhutshwanyane, tlhaloso ya setlhogo e a latela.

- **Setlhogo**

Mojalefa (1995:3) o tlhalosa fa setlhogo e le kgang e e buiwang kgotsa e e reriwang. O tswelela pele mo tsebing ya bosupa ka go tlhalosa setlhogo ka go se lebaganya le diteng ka go re: *‘Sona sererwa se, se logagantswe go ba selo se tee gomme se lebane thwii le histori/diteng.’*

Marggraff (1994:61) ene o tlhalosa fa setlhogo e le tshosobanyo ya bofelo e e ka se tlholeng e sosobannngwa go ya kwa pele. A re *‘When a point is reached at which the reality cannot be abstracted any further, when a final abstraction is reached, then one refers to the topic of the story.’*

Groenewald (1991:12) le Mojalefa (1994:2) ba digela dikgala ka go re gore dikgang tsa diteng di se nne maanyaanya di tshwaragannngwa ke setlhogo gore di nne seoposengwe. Mojalefa (1995:7-8) o ipoa kgatsu ka go bontsha botlhokwa jwa setlhogo ka go bua fa se : (a) golaganya ditirigalo, (b) laola ditiragalo (c) se laola tikologo (nako le lefelo), (d) mokwadi o bontsha mo ditiragalo di simololang le mo di felelang teng. Tshwetso e, e laolwa ke setlhogo le (e) go lemosa babuisi ditiragalokgolo le baanelwabagolo.

Kgankgolo ke gore fa go sekasekiwa diteng ntlha e e botlhokwa e e tshwanetseng gore e angwe ke setlhogo ka ntlha ya fa e le sona se se golaganyang ditiragalo tsa dikgang tsa sekwalwa gore e nne selo se le sengwe.

1.4.2 Thulaganyo

Go ya ka Strachan (1988:20) le Magapa (1997:12) thulaganyo ke letlalo la bobedi la sekwalwa e bile ke tsela e mokwadi a rulaganyang dikgang tsa sekwalwa ka teng. Fa a atolosa puo e Strachan o di baya jaana: *Die verhaal is die middleste van die drie lae waarin ons ’n verhalende teks kan verdeel.’*

Basekaseki ba ba fa godimo ba, ba sedimosa fa thulaganyo ya sekwalwa e lebagane le paakanyo ya dikgang. Serudu (1989:48) ene o e tlhalosa fa e le ‘foreimi’ ya dikgang. A re: *‘Ka boripana re ka re thulaganyo ke freime goba motheo woo go wona mongwadi a hlamago taba ya gagwe godimo ga wona. Go yona ditiragalo di latelana go ya moo di hlolanago ka gona.’*

Puo e ya ga Serudu e tlhalosa gore go rulagannngwa ditiragalo tsa dikgang ka go tthatlhamana ga tsona. Ranamane le Mothoagae (1984:109) ga mmogo le Groenewald (1993:4) ba tlhalosa

gore thulaganyo e na le ditheo di le mne. Fa ba tswelera pele, boRanamane ba re: '*Poloto e na le tshimologo le tswelolepele ya ditiragalo go ya kwa SETLHOENG go isa kwa bokhutlong.*'

Thokoane (1994:13) o tlaleletsa ditlhaloso tsa basekaseki ba ka go bua gore thulaganyo ke tebaganyo le kgoaganyo e e tiileng ya ditiragalo. A re: '*Plot comprises the events which occur in story. These may be series of interrelated actions carefully selected by the author.*'

Puo e, e kaya tlhopho ya ditiragalo tse di rulagangwang go tlhagisa maikaelelo a mokwadi.

Selo se sengwe se se botlhokwa mabapi le thulaganyo ke thitokgang le dithekeniki tse di rileng. Fa a tlhalosa botlhokwa jwa dikakanyo tse Groenewald (1993:5), a re: '*Thulaganyo ke tlhopho ya dithekeniki ge di amana seng sa tšona ; ge ye nngwe le ye nngwe a lebane le moko wa ditaba.*'

- **Thitokgang**

BoRanamane (1984:112) ba tlhalosa fa thitokgang e le kgankgolo e diteng tsa buka di e rerang, di e tlhalosang kgotsa di e toutang. Ba re ditiragalo, dikakanyo le maitseo a baanelwa, tsotlhe di lebisitswe kwa morerong o le mongwe kgotsa di theilwe mo go ona.

Beckson le Ganz (1995:281) ga mmogo le Cuddon (1998:913) le bona ba tlhalosa fa thitokgang e le kgankgolo. Fa a tswelera pele ka kakanyo e, Cuddon a re: '*Properly speaking, the theme of a work is not its subject but rather its central idea which may be stated directly or indirectly. For example, the theme of Othello is jealousy.*'

Kgankgolo e, e lebagane le maikaelelo a mokwadi a go kwala sekwalwa se a ikaeletseng sona.

Magapa (1997:18) a re thitokgang ke molaetsa o mokwadi a ratang go o naya mmuisi fa a kwala sekwalwa. Mojalefa (1993:74) o tsharolola ditlhaloso tse di fa godimo fa ka go re: '*...ke ge mongwadi a hlaloša kgopolo goba tebelelo ya gagwe, ge a ngwala mabapi le taba goba tiragalo yeo a e lemogilego bophelong... ke motheo wa se-ngwalwa sa mongwadi.*'

Se se tlhagisiwang ke puo e ke go re thitokgang e amana thata le se motho a ithutang sona mo botshelong. Ka jalo, thitokgang e tlhalosa molaetsa kgotsa maikaelelo a mokwadi. Ke go re fa mokwadi a kwala sekwalwa, o a bo a na le molaetsa o o rileng o a eletsang go o naya babuisi. Mo terameng ya *Dintshontsho tsa Lorato*, maikaelelo a mokwadi ke go lemosa babuisi gore fa lorato lo sa tlhomama, e se lwa boammaaruri e bile lo tlhabela boikanyego fa gare ga bao ba tshwanetseng ba bo ba ratana, go le gantsi lo felela ka matlhotlhapelo.

Go ya ka dintlha tse di fa godimo, go itshupa fa thulaganyo e le tsela e mokwadi a rulaganyang dikgang le ditiragalo tsa sekwalwa ka teng. Go botlhokwa thata gore e re fa a rulaganya poloto ya gagwe, mokwadi a tsee ditheo le dithekeniki ga mmogo le thitokgang ya yona tsia.

1.4.3 Setaele

Le fa tlhotlhomisi e, e ka se sekaseke setaele, fela tlhaloso ya sona yona e tla tlhalosiwa ka go kokolwa fa godimo fela ka ntlha ya fa maikaelelo a yona e le go tlhotlhomisa matlalo a le mabedi a ntlha a sekwalwa, e leng, diteng le thulaganyo.

Ranamane le ba bangwe (1984:119) ba tlhalosa setaele ka go re ke: 'Mokgwa le thulaganyo e mokwadi a re tlhagisetsang dilo ka teng mo kwalong ya gagwe, ga mmogo le maano kgotsa dithekeniki tse a di dirisang go leka go re tlhalosetsa se a batlang re se itse le go leka go re naganisa ka tsela e e rileng mabapi le se a se re tshametseng...'

Puo e, e kaya mokgwa o mokwadi a o dirisang fa a kwala sekwalwa. Mokgwa o ke ona o a kgonang go senolela babuisi ka ga maikaelelo a gagwe. Maikaelelo a, a mokwadi a fetisediwa kwa babuising ka tiriso ya puo. Fa a tlhalosa tiriso e ya puo, Cuddon (1988:872) a re :

The analysis and assessment of style involves examinations of a writer's choice of words, his figures of speech, the devices (rhetorical and otherwise), the space of his sentences (whether they be loose or periodic), the shape of his paragraph indeed, of every conceivable aspect of his language and the way in which he uses it.

Go ya ka tlhaloso e, go tlhagisiwa gore se se botlhokwa malebana le tiriso ya puo ke tlhopho ya mafoko, dikapuo, dithekeniki, sebopego sa polelo le sebopego sa temana.

Sengwe gape se se botlhokwa malebana le tiriso ya puo ke maikutlo. Groenewald (1993:28) o tlhalosa jaana: '*Maikutlo a mongwadi mabapi le taba ye e bolelago, a e hlalošago, sepedišana le khuduego. Ke ka lebaka re rego polelo e tšweletša khuduego . . . ka mongwalelo mongwadi o kgona go tswalanya madi le tebelelo ya gagwe.*'

Puo ya ga Groenewald e tlhalosa gore ka tiriso ya puo, mokwadi o kgona go tlhagisa maikutlo a gagwe mo go tlhagisetseng mmuisi maikaelelo kgotsa molaetsa wa gagwe.

1.5 TSAMAISO YA DIKGANG

Mo matsenong, tlhotlhomisi e bontshitse botlhokwa jwa ga L.D.Raditladi ka fa a tlhalosiwang ke boRanamane fa e le mokwadi yo o dirileng go ka tlaa seatla mo puong ya Setswana, mme e bile a atlegile mo go ikgapeleng dikgele tse di rileng ka teng.

Jaaka go ne go setswe go umakilwe mo maikaelelong, tlhotlhomisi e, e ya go sekaseka **matlalo a le mabedi** fela a sekwalwa, e leng, **diteng** le **thulaganyo**. Go builwe fa basekaseki ba ba sekasekileng terama ya ga Raditladi e e bidiwang *Dintshontsho tsa Lorato*, e le Ranamane le ba bangwe, Shole le Malimabe. Go lemosegile fa basekaseki botlhe ba, ba sekasekile **matlalo a le mabedi** fela a sekwalwa, e leng, **thulagano le setaele**.

Mabapi le mokgwa wa tlhotlhomisi, go tlhalositswe fa pharologano fa gare ga 'go tlhalosa' le 'go ranola' e le teng e bile e se makaelagongwe, mme e le mareo a mabedi a a farologaneng.

Fa go tswelwa pele, go tlhalositswe **diteng**, **thulaganyo** le **setaele**. Go bonwe fa kakanyo e e botlhokwa mo tshekatshekong ya diteng e le **setlhogo** ka gonne e le sona se se golaganyang ditiragalo tsa dikgang gore e nne selo se le sengwe. Thulaganyo e tlhalositswe ka go re e rulaganya ditiragalo tsa sekwalwa gore di tsamaelane le molaetsa wa mokwadi. Molaetsa o e leng thitokgang o tthagisiwa ka ditselana tse di farologaneng tse di bidiwang dithekeniki. Setaele sona se tlhalositswe ka go konkonyediwa ka ntlha ya fa maikaelelo a tlhotlhomisi e, e se go tlhotlhomisa sepe ka ga sona.

Mo **kgaolong ya bobedi** go ya go sekasekiwa tlhaloso ya **dielemente tsa diteng**, **tshosobanyo** ya *Dintshontsho tsa Lorato*, **setlhogo** sa *Dintshontsho tsa Lorato*, le **kamano** ya baanelwa ba teng. **Mefuta e mabedi ya ditiragalo** ga mmogo le **tikologo** ke go re **nako** le **lefelo** le tsona di tla tlhalosiwa.

Mo **kgaolong ya boraro** thulaganyo e tla arogangwa ka dikarolo di le pedi tse di yang go bopa dikgaolo di le pedi, e leng, **thulaganyo I** le **thulaganyo II** ka ntlha ya boleele jwa ditiragalo tsa karolo e ya setlhangwa.

Ka jalo, kgaolo ya boraro e ya go lebagana le go tlhalosa **thekeniki**, **moakanyetso** le **thaetlele** le mefuta ya yona. Gona mo kgaolong e, tlhotlhomisi e ya go lekola **dikgato tsa thulaganyo**. Pharologano ya **dipharologantshotshwanelo** le ya **dipharologantshotlaleletso** le yona e tla tlhalosiwa. Kgaolo e, e tla digelwa dikgala ka mefuta ya **dikaelaseraleng**.

Mo **kgaolong ya bone**, e leng, **thulaganyo II** go ya go sekasekiwa ka moo mokwadi a tlhagisang ka teng **dimelo tsa baanelwabagolo**, e leng, **molwantshiwa** le **molwantshi** ka tiriso ya dithekeniki.

Kgaolo ya botlhano e ya go lebagana le **dielemente tse tharo tsa thulaganyo**, e leng, **ditiragalo, nako** le **lefelo**. Go tla konosediswa kgaolo e ka tlhaloso ya ditiragalo tsa dikgato di le nne tsa thulaganyo, e leng, **tshenolo, phuthulogo, setlhoa** le **tharabologo** . Kgotlhang e tla bontshiwa ka dithekeniki tse di farologaneng.

Mo **kgaolong ya borataro** go ya go **sosobannngwa dikgaolo tse tlhano** tsa tlhotlhomisi e ya *Dintshontsho tsa Lorato*. Maikaelelomagolo ke go fa tshedimosetso ka ga dintlha tse di botlhokwa tse di mo dikgaolong tse tlhano tse ka bokhutshwanyane.

2 KGAOLO YA BOBEDI

2.1 DITENG

2.1.1 Matseno

Kakanyo ya diteng e setse e tthalositswe mo kgaolong ya ntlha. Mo kgaolong ya bobedi, tlhothlomisi e ya go tthalosa diteng ka go sala morago lenaneo le le arogantsweng ka dikarolo tse di latelang tse:

1. tthaloso ya dielemente tsa diteng;
2. kakaretso ya *Dintshontsho tsa Lorato*;
3. setlhogo sa *Dintshontsho tsa Lorato*; le
4. tiriso ya dielemente tsa diteng.

2.1.1.1 Tthaloso ya dielemente tsa diteng

Malimabe (1997:13) a re diteng di theilwe fa godimo ga dielemente tse nne. Puo e, e tlhagisa fa diteng di na le dikakanyo di le nne tse di botlhokwa, e leng, baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo.

- **Baanelwa**

Abrams(1971:2) le Serudu (1988:16) ba tthalosa fa baanelwa e le batho ba sekwalwa. Mojalefa (1991:42) o dumalana le go tlaleletsa kakanyo ya basekaseki ba ka go re: *Baanegwa ke batho ba sengwalwa, le ge e le gore le dilo dikgomo, nku, tonki, selepe, thaba, noka, sefofane, puku, bjalebja) e ka ba baanegwa.*'

Mojalefa o amogela ntlha ya gore baanelwa ke batho, fela o tlhagisa gape gore ga se batho fela ba e ka nnang baanelwa, le dilo e ka nna ya nna baanelwa. Abrams (1971:21) o tiisa gore baanelwa ba , ba tshwanetse go nna le maitsholo a babuisi a ka ba lemogang ka ona. A re: *'Characters are the persons, in a dramatic or narrative work, endowed with moral and dispositional qualities that are expressed in what they say – the dialogue – and what they do – the action.'*

Cohen (1973:37) ena a re baanelwa ba lemogiwa gape ka go tshwantshannngwa le batho ba nnete ba ba tshelang, ka go dirisa mafoko a a ba tthalosang le ka fa bona ba ka itlhalosang ka teng.

Ditiragalo tsoitlhe tsa sekwalwa di diragalela kgotsa di dirwa ke bone. Go ka twe, ke motswedi wa ditiragalo. Ke ka ntlha e go ka wetswang kgang e ya baanelwa ka go nopola Brooks le ba bangwe (1975:11) fa a re: *'They have come alive in the pages of books, and they live forever in our memories.'*

Puo e, e raya gore ka ditiro le dipuo tsa bone, go ka lemogiwa se baanelwa e leng sona.

- **Ditiragalo**

Funk (1965:864) o tlhalosa ditiragalo ka go re ke: *'Anything that happens or comes to pass.'*

Tlhaloso e, tlhagisa fa ditiragalo di lebagane le go direga ga dilo tse di rileng. Fa ba tlhalosa kakanyo e, boRanamane (1984:108) ba re lefoko le la ditiragalo le farologane le le kayang hisetori. Ba re lona le raya se se diragalelang baanelwa mo kgannyeng ya mokwadi. Ba bua gape fa e le tsona ditiragalo tse di bopang kanelo.

Go ya ka Strachan (1988:7) le Groenewald (1993:9) ditiragalo di diriwa e bile di diragalela baanelwa. Ba tswelela pele ka go bua fa ditiragalo tsa diteng di tsamaelana ka go latelana ga tsona. Marggraff (1994:64) a re tiragalo e na le tshimologo le bokhutlo: *'An event can be defined as a manifestation of something taking place, the length of which can differ, having a beginning and end and ranging from concrete physical actions to abstract thoughts, feeling or speculations.'*

Se se kaiwang fano ke go re tiragalo e nngwe le e nngwe e laolwa ke boleele jwa yona, ke go re e na le mo e simologang le mo e felelang teng. Boleele jo jwa tiragalo, go ya ka Mojalefa (1995:4) bo laolwa ke setlhogo: *'Mongwadi wa sengwalwa se se itšego (padi, kanegelokopana, kanegelotaba, taodišo, tiragatšo, bjalobjalo) o pheta moo diteng di thomago le moo di felalago gona. Sona sephetho seo se laolwa ke sererwa.'*

Mojalefa o bua fa mokwadi a tsaya tshwetso ka ga tshimologo le bokhutlo jwa diteng mme tshwetso eo e laolwa ke setlhogo.

- **Tikologo**

Potter (1967:27) o tlhalosa tikologo ka gore ke fa ditiragalo tse di dirwang kgotsa tse di diragalelang baanelwa di direga ka nako e e rileng kgotsa mo lefelong le le rileng. Ke go re tikologo e na le dikarolo di le pedi, e leng, nako le lefelo.

(a) **Nako**

Simpson le Weiner (1989:100) ba tlhalosa nako ka go re ke: *A particular period indicated characterized in some way.*'

Se bakwadi ba ba se tlhagisang ke paka e e beilweng mo sekwalweng. Ke ka ntlha e Mojalefa (1993:64) a reng: '*Nako ke lebaka leo ditiragalo di diregago go lona, nakong ya bjale, go tswelela nakong ye e tlogo. Modiro wa nako ke go elela mabaka: motsotso, iri, letšatši, beke, kgwedi, ngwaga, bjalo-bjalo. Ka fao nako e holana gore re kgone go lemoga tatelano ya ditiragalo.*'

Puo e e tlhalosa gore nako e botlhokwa ka gonne ke yona e e tlholang tatelano ya ditiragalo. Go tswelela pele mosekaseki yo, o bua ka ga mosola wa nako, e leng, go tsamaya ga dipaka. Ke ka ntlha e go nang le pakajaanong, pakatlang le pakafetileng.

Mosola o mongwe gape wa nako, go ya ka boRanamane (1987:12) ke go lemosa babuisi fa tiragalo e fela, mme go simolola e nngwe.

Go ya ka Meyerhoff (1968:3) botlhokwa jo bongwe gape jwa nako ke go bontsha bogolo jwa kanedi.. Ke go re mo kaneding go na le baanelwa ba e leng batho ba ba tshelang botshelo jo bo rileng go tloga mo nakong e e rileng go ya go e nngwe kgotsa go tloga bongwaneng go fitlha botsoteng.

Cloete, Botha le Malan (1985:90) ba re go na le mefuta e le mebedi ya nako. BoCloete ba tswelela pele ka go re: '*Uit hoofde daarvan dat die prosawerk in die alledaagse lewe geskryf en gelees word, vorm twee tydaspekte van die epiese werk, nl. leestyd (meetbaar in minute, ure, dae, weke) en verteltyd (gemeet in bladsy – ruimte) deel van die historiese tyd van ons alledaagse bestaan.*'

Dinako di le pedi tse boCloete ba buang ka ga tsona ke tse di lebaganeng le nako ya go buisa (leestyd) le nako ya go anela (verteltyd). Ka nako ya go buisa o supa paka e mmuisi a e tsayang fa a buisa sekwalwa go tloga mo tshimologong go fitlha kwa bofelong. Nako ya go anela yona e tlhalosiwa fa e le nako ya ditiragalo (hisetori), ke go re nako e e lebaganeng le ditiragalo tsotlhe tse di tlhagelelang mo sekwalweng.

Phala (1999:46) ene o farologana le basekaseki ba ka gonne ene o arola nako ka dikarolo di le pedi, e leng, ya ditiragalo le nako e e rileng. A re nako ya ditiragalo ke e e lebaganeng le nako e e sa akanngweng. Nako e e rileng yona a re e supa nako ya segompiano. Nako e e rileng o

e lebaganya le nako e e akanngwang. Fa go sekasekiwa tlhotlhomisi ya *Dintshontsho tsa Lorato*, go ya go salwa morago mefuta ya nako e e tlhalosiwang ke Phala.

(b) Lefelo

Lefelo ke elemente ya bone ya diteng. Fa ba tlhalosa elemente e, Simpson le Weiner (1989:938) ba re ke: *'A particular part of space of defined or undefined extent, but of definite situation.'*

Puo ya boSimpson e tlhalosa gore lefelo le lebagane le sekgala (lefatshe) kgotsa sebaka (legodimo) se se rileng. Groenewald (1993:10) le Ranamane le ba bangwe (1984:11) ba golaganya lefelo le mo ditiragalo di diragalelang mo teng jaaka mo motseng o o rileng, mo nageng, mo metsing, legodimong, jalo le jalo.

Marggraff (1994:64) a re sengwe gape se se botlhokwa se se tshwanetseng go tlhokomelwa fa go buiwa ka lefelo ke baanelwa: *'Place is considered to be the physical sport at which events take place and at which characters are positioned.'*

Se Marggraff a se tlhagisang, ke go re baanelwa ke metswedi ya ditiragalo ka gonne ke bone ba ba diragatsang ditiragalo mo lefelong le le rileng. Mojalefa (1995:18) o netefatsa kgang e ka go re lefelo le raya mafelo a baanelwa ba tshelang mo go ona le mo ditiragalo tsa sekwalwa di diragalelang teng. A re mafelo ao a bontsha ditiragalo (hisetori). Magapa (1997:23) a re mafelo a laola phetogo ya ditiragalo, mme e bile a laolwa ke setlhogo. Phala (1999:33) o ruma ka go re mafelo a arolwa ka dikarolo di le ped, i e leng, mafelo a a bonwang ka matlho le mafelo a a akanngwang fela.

2.2 TSHOSOBANYO

Dielemente di le nne **tsa diteng**, e leng, **baanelwa**, **ditiragalo**, **nako** le **lefel**o di tlhalositswe fa di le botlhokwa fa go sekasekiwa diteng tsa sekwalwa. Mabapi le baanelwa, go tlhalositswe fa e ka nna batho kgotsa dilo, mme ditiragalo di diriwa kgotsa di diragalela bone. Ntlhakgolo ya ditiragalo ke go re di bopa kanelo, mme di tlhagisiwa ka go latelana. Tikologo e bopilwe ka nako le lefelo, mme mabapi le nako go lemogilwe gore ditiragalo di direga mo dipakeng tse di rileng. Mefuta ya dinako le yona e tlhalositswe. La bofel

2.3 KAKARETSO YA TSA DITENG TSA *DINTSHONTSO TSA LORATO*

Diteng tsa terama ya *Dintshontsho tsa Lorato*, di bulwa ke pina ya lorato e opelwa ke moletsi wa sebintšolo, Sakoma. Mafoko a pina e a lebisitswe kwa go Mmamotia yo tota a opelelwang jaana ene a se teng, mme go na le Rrekgosi, tsala ya ga Sakoma.

Fa Sakoma a sena go bulela Rrekgosi mafatlha a gagwe mabapi le maikutlo a gagwe a lorato mo go Mmamotia, Rrekgosi o mo tlhotlheletsa go ipala mabala a kgaka mo go ena (Mmamotia). Kana Sakoma o ne a nyemisiwa moko go ferea Mmamotia ka ntlha ya fa e ne e le ngwana wa bafaladi mo motseng wa Bangwato, mme Mmamotia ene e le Mongwato tota wa segosing. Boammaaruri ke go re e ne e le moila gore Bangwato ba nyalalane le batswakwa. Fela Sakoma o ititaya sehuba gore o ya go phunya sekaku fa morago ga gore Mmadiphefo a mmeye bobi mo matlhong a re o utlwile Mmamotia a re o a mo rata.

Sakoma o opelela le go letsetsa Mmamotia pina pele a ka mmolelela fa a mo rata. Mafoko a a monate a pina ga mmogo le molodi wa sebintšolo di ngoka Mmamotia maikutlo mo a sa senyeng nako mo go amogeleng mafoko a ga Sakoma a lorato. Ba ratana sebakanyana fela pele mathata a ka runya.

Morago ga dikgwedi di le thataro fela ba ntse ba ratana, Mmamotia o ya kwa go Sakoma go le maitiso ka maitlhommo a go mmolelela fa a bona go nyalana ga bona go sa siama ka ntata ya botsalano jo bo leng teng fa gare ga balelapa la ga rangwanaagwe le batsadi ba ga Sakoma. Fela maikaelelo a, a folodiwa ke fa rraagwe Sakoma a re ba ye go itisa le balekane ba bone. Fa Sakoma a itsise le go begela batlamoletlong ka ga maikaelelo a gagwe a go nyala Mmamotia, Ponalo, mosetsana yo Sakoma a mo patagantseng le Mmamotia o kgopisega thata mo e bileng a dilola Mmamotia ka medilolo e e belaetsang Mmamotia gore go na le sengwenyana se se diregang fa gare ga bobedi jo (Sakoma le Ponalo).

Fa morago ga gore Sakoma a phatlalatse batlamoletlong ba botlhe, Mmamotia o bolelela Sakoma mokgape o a leng mo go one wa gore ga a mo rate e bile ga a kgatlhiwe ke sepe mo go ene. O mo kopa gore ba kgaole kgolagano ya bone. Sakoma o ganana le kakanyo e nnang ya banyana, mme e bile o galefela Mmamotia bobo mo a mo tshosang thata. Phane, morongwa wa Ponalo, o ba tsena ganong ka go bolelela Sakoma gore Ponalo o a mmitsa. Sakoma o tswalelela Mmamotia ka mo ntlong fa a ya go bonana le Ponalo. Kooteng Ponalo o ne a fedile pelo, mme a se ka a leta Phane go mo naya karabo e e tthagang kwa go Sakoma. Ka jalo, o sala Phane morago, mme ka boraro jwa bone ba fapana ka ditsela. Ponalo o fitlhela Mmamotia a sa le teng fa ga Sakoma. Fa Ponalo a sena go bolelela Mmamotia se a se jeleng ka tlala, Mmamotia o inaya naga.

Boemong jwa go fitlhela Mmamotia fa ga gagwe, Sakoma o fitlhela Ponalo. Fa a lemoga bosenyeletsi jo Ponalo a bo mo leretseng, Sakoma o mo itlhotlhora ka go mo lobela dintsi. Mmamotia ene o amogelwa ke mojako o o atlhameng wa ntlo ya ga Kalafi. Kalafi o mo letla go iphitlha a ba a mo raya a re a robale ka e ne e setse e le bosigo.

Ka mahube a naka tsa kgomo, Mmamotia o boela kwa ga rangwanaagwe, Sebopeng. Fa a fitlha o kopana le dinta di fuduga ka gonne mafega a ga Poloko, mogatsa rangwanaagwe a mo tlhokisa sebaka sa go tlhalosa lebaka le le mo dirileng gore a robale digoba. Ka jalo Poloko o leleka Mmamotia jaaka ntšwa mo lelapeng la gagwe. Mmamotia o ikgata motlhala ka go boela kwa ga Kalafi ka maitlomo a go batla thuso. O fitlhela mophato wa kgosi kwa ga Kalafi, mme e bile Kalafi o mo loma tsebe gore mophato o mo motlhaleng wa gagwe wa go batlelwa polao ya ga Ponalo ka gonne setopo sa gagwe se fitlhetswe mo phaposing e ene, Mmamotia a neng a robetse mo go yona. Fa ba bona gore ga e ne e a komakoma, boKalafi ba inaya naga ka maikaelelo a go ya go kopa kgosi Lephema wa kwa Tebele gore a ba dibe.

Sakoma o tsena ka lenga la seloko fa a bona gore batho ba setse ba mmelaela gore ke ene tota mmolai wa ga Ponalo. O utlwa ka tlhokwana la tsela gore boMmamotia ba kwa Mokwena, mme o ba tsaya motlhala ka maikaelelo a go ya go ipusolosetsa mo go bone. Go ngwega ga boraro jo, go sala go tsosa mmodubudu mo motseng wa Bangwato. Batsadi ba ga Sakoma ba pega molato wa polao ya ga Ponalo mo go Kalafi. Ba lopa thuso kwa go kgosi Sekgoma le kwa dingakeng tsa setso. Bagaabo Mmamotia le bona ba ikuela mokgosi wa gore ngwana wa bone a busediwe mo gae. Poloko o rwala ditlhako go ya go batla thuso kwa go ba ba latlhang marapo a tse di suleng.

Fa morago ga go tsaya dikgakololo tsa dikgosana tsa gagwe tsia, kgosi Sekgoma o roma mophato wa gagwe kwa Mokwena go ya go batla boraro jo bo thobileng jo. Fa ba fitlha kwa teng ba fitlhela maloba e le maabane.

Mo go gorogeng ga gagwe kwa Mokwena, Sakoma o kopana le Kalafi le Mmamotia ba tsena ka motse go tswa kwa nokeng. Sakoma o rarabolola mathata a gagwe le Mmamotia ka go gwetlha Kalafi gore ba tlabane. O tlabana Kalafi ka lerumo, fela pele Kalafi a neela mowa o phamola lerumo mo go Sakoma mme o tlabana Sakoma ka lone. Bobedi jo bo a swa. Mmamotia fa a bona ba sule, o itegela mo godimo ga lerumo mme le ene o a swa.

2.4 SETLHOGO (TOPIC) SA DINTSHONTSO TSA LORATO

Setlhogo se tlhalositswe ka go re ke tshosobanyo ya ditiragalo tsa sekwalwa. Mo godimo ga foo, go boletse fa botlhokwa jwa sekwalwa e le go tlhophisa dikgang gore di bue ka ga selo

se le sengwe. Setlhogo sa buka e e sekasekiwang ya ga L.D. Raditladi ke *Dintshontsho tsa Lorato*.

Sakoma o dirisa botswerere jwa gagwe jwa pina go ngoka maikutlo a ga Mmamotia fa a ipala mabala a kgaka mo go ene. Molodi wa sebintšolo le mafoko a a balolang a pina, di gapa Mmamotia maikutl, mme di mo tlhokisa sebaka sa go akanya. Ka jalo, o dumela Sakoma ka pele, le fa tota a sa mo rate.

Mekgwa e e maswe ya ga Sakoma e mo senola fa a sa ikanyege ka gonne a patagantse Mmamotia le Ponalo. Fa Mmamotia a mo kopa gore ba kgaogane, Sakoma o gana go mo reetsa a tlhakantse le bodipa. O latofatsa Ponalo ka go re ke ene mosenyeletsi wa lorato lwa gagwe le Mmamotia, mme o mo itlhotlhora ka go mo lobela dintsi.

Fa Kalafi a inaya naga le Mmamotia ka maikaelelo a go mo sireletsa mo go Sakoma le mo Bangwatong, Sakoma o mo sala morago a le mo mokgapeng wa go bolaya Kalafi, ka a re o mo tsetse moratiwa. Sakoma o tlhaba Kalafi ka lerumo. Kalafi o kgona go le phamola mo go ene a bo a mo itlhabela. Fa Mmamotia a bona bobedi jo bo sule, o itigela mo godimo ga lerumo mme le ene o a swa. Dintshontsho tse ke tsona tse di dirileng gore mokwadi, L D Raditladi, a reele buka e *Dintshontsho tsa Lorato*. Ee, dintsho tse tsotlhe tse di direga ka ntlha ya lorato.

2.5 TIRISO YA DIELEMENTE TSA DITENG

Pele tiriso ya dielemente tsa diteng e ka sekasekiwa, go bonwe go le maleba gore go simololwe ka go tlhalosa tiori ya baanelwa pele. Go ya ka Lebaka (1999:23) go na le mefuta e le mebedi ya baanelwa, e leng, baanelwabagolo le baanelwabatlaleletsi. Baanelwabagolo ke baanelwa ba ba amegang mo ditiragalong tse di botlhokwa tsa sekwalwa. Baanelwa ba ke moganetsi le moganediwa.

Mojalefa (1995:6) a re moganediwa ke moanelwamogolo yo bogolo jwa ditiragalo bo theilweng godimo ga gagwe. O tlhagelela go tloga mo tshimologong go fitlha kwa bokhutlong jwa sekwalwa. Ene o dira tshiamo, ka jalo, babuisi ba a mo rata. Moganediwa mo terameng e ke Mmamotia.

Moganetsi le ene ke moanelwamogolo yo bogolo jwa ditiragalo bo theilweng mo godimo ga gagwe. Ke go re babuisi o buisa ka ga gagwe go tloga kwa tshimologong go fitlha kwa bokhutlong. Ene ga a dire tshiamo. Ka jalo, babuisi ga ba mo rate, o mo tlhoile ka gonne o dira bosula. Moganetsi mo terameng ya *Dintshontsho tsa Lorato* ke Sakoma.

Mojalefa((1995:6) le Malimabe(1998:76) ba re baanelwa ba aroganngwa ka ditlhopha gore go tle go kgonwe gore go lemogiwa kamano fa gare ga bone. Lebaka (1999:23) o tlhalosa kamano e ka go re :

Kamano gare ga bona e ka hlalošwa bjalo ka setswalle ,e lego tsela yeo batho ba tswalanago ka yona. Kamano yeo e laolwa ke sererwa.

2.6 KAMANO YA BAANELWABAGOLO LE BAANELWABATLALELETSI

Go ya ka Mojalefa (1997:18) le Groenewald (1993:19) kamano e, e fa gare ga baanelwabagolo le baanelwabatlaleletsi e laolwa ke lenaneo le le rileng, e leng, la tebaganyo, bokgontshi, bothusi, boganetsi, bothusegi.

Jaanong go tla latela tlhaloso ya lenaneo la kamano ya baanelwa ba diteng.

- **Moganetsi: Sakoma**
- **Tebaganyo ya moganetsi, Sakoma: lenyalo**

Malimabe (1998: 78) o tlhalosa tebaganyo ka go re ke maikaelelo a moanelwa malebana le se a ratang go se tswaledisa pele. Mojalefa (1997:20) o tshegetsa puo e ka go re sentlente tebaganyo e senola maikaelelo a moganetsi kgotsa a moganediwa mabapi le se a ratang go se dira.

Tebaganyo ya ga Sakoma ke ya go nyala Mmamotia morago ga dikgwedi di le thataro Mmamotia a mo dumetse. Lorato lo a ratang Mmamotia ka lona le mo tlhotlheletsa gore le fa a mo patagantse le lekgarebe le lengwe, fela maikaelelo a gagwe ke a go mo nyala.

Ka ntlha ya lorato lwa gagwe go Mmamotia, Sakoma o gana nnang ya banyana fa Mmamotia a mo phunyetsa mafoko a gore ba kgaole kgolagano ya bona. Gore o mo patagantse le ba bangwe ga se sepe se se mo tshwenyang. Se a se batlang ke go bona lenyalo la bone le atlegile.

Mafoko a ga Mmamotia a go re ba kgaogane a gakatsa Sakoma thata fela ka gonne a lebagane le go senya maikaelelo a gagwe a lenyalo. Mokgwa o Sakoma a sa amogeleng ka ona mafoko a ga Mmamotia a mo supa fa a sa siama.

- **Bokgontshi jwa ga moganetsi, Sakoma: lorato**

Fa ba tlhalosa bokgontshi , Mojalefa (1997:20) le Malimabe (1998:78) ba re ke se se tlhotlholetsang moanelwa go fitlhelela maikaelelo a gagwe. Ba re gantsi bokgontshi bo lebagane le seakangwa sengwe jaaka lorato, letlhoo, letshogo, jalo le jalo. Se se raya gore seakangwa ke sona se se kgontshang gore maikaelelo a moganediwa kgotsa a moganetsi a ka tswa a siame kana a sa siama a atlege.

Sakoma o kgontshwa ke lorato lo a ratang Mmamotia ka lona gore a tswedise pele maikaelelo a gagwe a go ipala mabala a kgaka. Go na le mabaka a le mararo a a tlhotlheleditseng Sakoma gore a rate Mmamotia. Ona ke :

- 1.O ne a batla go tlosa leparego la tlhaolele e e neng e rena mo lefatsheng la Bangwato. Sakoma le fa tota a itse sentle gore ke tlolo ya molao gore Bangwato ba nyalelane le batswakwa, fela ene o ikaelela go nyala Mmamotia ka gonne a mo rata thata.
- 2.Bontle jwa ga Mmamotia le bona bo na la seabe mo go ngokeng maikutlo a ga Sakoma. Fa a bo tlhalosa, Sakoma a re bo a mo fatlha, mme e bile bo mo tlhokisa boroko.
- 3.Lebaka la boraro ke botho le maitsholo a mantle a ga Mmamotia,tsona tse di gapileng Sakoma maikutlo. O lemogile fa ka ntlha ya maitseo a mantle a, bontsi jwa basimane le basetsana ba mo motseng ba mo rata le go mo hufegela. Ka jalo, dintlha tse tharo tse, di kgatlha Sakoma, mme di godisa lorato lwa gagwe mo go Mmamotia.

- **Bothusi jwa ga moganetsi Sakoma**

Mojalefa(1997:21) a re bothusi go ka twe ke selo sengwe le sengwe se se ka thusang moganediwa kgotsa moganetsi mo maikaelelong a gagwe. E ka nna se motho a se akanyang kgotsa se se bonwang ka matlho mme se thusa moanelwa mo go atlegiseng maikaelelo a gagwe. Ke ka ntlha e go tweng bothusi bo lebagane le seakangwa kgotsa motho

- **Seakangwa**

- **Bopelokgale le go tlhoka ditlhong**

Sakoma o na le sebeti ka gonne le fa tota a itse sentle gore ene jaaka mofaladi ga a tshwanela gore a ratane le go nyala ngwana wa Mongwato, fela ka ntlha ya fa lorato lwa gagwe mo go

Mmamotia lo tuka molelo o tswelala pele mo go mo fereeng. Maikaelelomagolo a gagwe ke go aga lelapa le Mmamotia.

Ka gobo Sakoma a se na ditlhong, o tswalelela Mmamotia ka mo gare ga ntlo a sa kgathale gore batho ba tla mo tsaya jang. O tswalelela Mmamotia jaana ka mo ntlong a mo thibela gore a se ka a kgona go tswa a tshaba, mme ene a tle a kgone go tswaledisa pele maikaelelo a gagwe a go mo nyala ka bodipa.

Gape boganka jwa ga Sakoma bo itshenola fa a le nosi mo nageng e e boifisang fa a ne a latela Mmamotia le Kalafi kwa Mokwena. Sakoma o itse sentle fa ditau tsa sekgwa se a ralalang mo go sona di feditse Masarwa a a nngang mo teng. O ikgomotsa ka go re ene loso ga a lo tshabe. Se a se batlang ke go utlwiswa botlhoko baemakgatlhanong le ena.

- **Batho**

- **Rrekgosi**

Rrekgosi, tsala ya ga Sakoma ya go tshega le go tlhonama, o ema Sakoma nokeng fa Sakoma a mmolelela maikutlo a gagwe a lorato go Mmamotia, mme e bile a eletsa fa e ka nna mosadi wa gagwe. Kalafi o gakatsa lorato lo lo ntseng lo tuka mo go Sakoma ka go tlhalosa popego e ntle le bontle jwa ga Mmamotia. O tlhotlheletsa le go tiisa Sakoma moko ka go re a se ka a tshaba go bulela Mmamotia mafatlha a gagwe, mme e bile a se ka a diega.

Rrekgosi ke ene gape yo o thusang Sakoma gore a tsene ka lenga la seloko . O mo tsibosa fa menwana e setse e mo supa jaaka mmolai wa ga Ponalo. Ka jalo, Rrekgosi ke ene yo o nang le seabe se segolo mo go atlegiseng maikaelelo a ga Sakoma a go tlisa lorato lwa gagwe mo go Mmamotia.

- **Mmadiphefo**

Mmadiphefo o ne a aketsa le go tshameka ka Sakoma ka go mmolelela fa a utlwile Mmamotia a re o a mo rata. Tiragalo e, dira gore Sakoma a tie moko a be a nne le sebetse sa go bolelela Mmamotia gore o a mo rata. Ka jalo, Mmadiphefo o thusitse Sakoma go tswaledisetsa pele maikaelelo a gagwe a go rata Mmamotia.

- **Kgosi Sekgoma le dikgosana tsa gagwe**

Kgosi Sekgoma le dikgosana tsa gagwe ba dumalana le go solofetsa rraSakoma le Sebopeng gore ba tla romela mophato wa Baphaleng go ya go batla Sakoma, Mmamotia le Kalafi kwa Mokwena. Ka go dira se, maikaelelo a ga Sakoma a go rata go nyala Mmamotia ka bodipa a ka nna a atlega ka gonne Sakoma e le kgeleke mo puong e bile e le leferefere. Kana molato wa polao ya ga Ponalo o ka nna wa kgomarediwa mo go Kalafi ka gonne setopo sa gagwe se fitlhetswe mo ntlong ya gagwe. Fa leano la gagwe le ka atlega, Mmamotia o tla patelediwa go nyalwa ke Sakoma le fa a sa mo rate.

- **Sebopeng, Poloko, batsadi ba ga Sakoma le dingaka tsa setso tsa bone**

RraSakoma o ya kwa kgosing go e lopa gore Sakoma, Mmamotia le Kalafi ba busediwe mo gae. O bolelela kgosi gore Kalafi o tshabile le ngwetsi ya gagwe, e leng, Mmamotia e bile ke ene mmolai wa ga Ponalo. Morago lelapa la gaabo Sakoma le ela Kalafi kwa ngakeng gore a tle a bolawe. Ngaka e a dumela.

Sebopeng le ene o ya go lopa thuso ya gore Mmamotia a busediwe mo gae kwa go kgosi Sekgoma. Go bonwa fa gape ene le mogatse ba ya go kopa thuso mo ngakeng ya setso gore e sireletse le go busetsa Mmamotia mo gae. Ngaka e dumalana le kakanyo ya bone.

Boammaaruri ke go re fa dikeletso tsa malapa a mabedi a di ka diragadiwa, maikaelelo a ga Sakoma a go nyala Mmamotia ka bodipa a ka atlega.

- **Selo**

- **Sebintšolo**

Ka go re Sakoma e le setswerere le moletsi wa sebintšolo, Mmamotia le ene fela jaaka bontsi jwa makgarebe a motse o gapiwa maikutlo ke molodi wa sona mo o sa mo neeleng nako ya go ikakanya gore a o tota a rata Sakoma. Ke go re molodi wa sebintšolo ke ona o o thusang Sakoma gore Mmamotia a mo dumele le fa tota a sa mo rate.

- **Ditlhare tsa setso**

Batsadi ba ga Sakoma ba ikaeletse go bolaya Kalafi ka ditlhare tsa setso gore Sakoma a tle a kgone go nyala Mmamotia. Bagagabo Mmamotia bona ba batlela ditlhare tse gore di thuse

mo go busetseng Mmamotia mo gae. Ka jalo, ditlhare tse tsa setso di ka thusa Sakoma go nna dikgoka.

- **Boganetsi jwa ga moganetsi: Sakoma**

Mojalefa (1997:21) le Malimabe (1998:79) ba tlhalosa boganetsi ka go re ke sengwe se se ka nnang kgatlhanong le moganetsi kgotsa moganediwa. Go le gantsi boganediwa joo bo ka nna ka tsela ya (i) seakangwa, (ii) motho (moanelwa) kgotsa (iii) selo se se mo thibelelang mo go diragatseng maikaelelo a gagwe.

- **Seakangwa**

- **Bogale**

Sakoma o tsenwa ke mowa wa kgakalo fa Mmamotia a mmolelela gore ga a mo rate e bile ga a kgatlhwe ke sepe mo go ene. Tebo ya gagwe e e tshosang ga mmogo le mafoko a gagwe a go re Mmamotia o a mo tena e bile o mo tsenya ditlhase tse di maswe tsa kilo tse di bontsha bogale jo bo feteletseng jwa gagwe. Ka jalo, bogale jo, bo tlhotlheletsa Mmamotia gore a se ka a mo rata. Ke ka ntlha e kwa bokhutlong a kgaoganang le ene.

- **Bosigo**

Ka ntlha ya gore Mmamotia a tshabile kwa ga Sakoma go le bosigo jo bo lefifi, Sakoma o feta gaufi le ene, mme a ga mmone. Ka jalo, lefifi le la bosigo le paledisa Sakoma go bona mo Mmamotia a iphitlhileng teng. Ke ka moo go ka tweng bosigo bo folodisitse maikaelelo a ga Sakoma a go nyala Mmamotia.

- **Megagaru**

Megagaru ke seakangwa se sengwe gape se se ganetsanang le se Sakoma a se ikaeletseng, e leng, go rata go aga lelapa le Mmamotia. Sakoma o matlhomantsi. Tiragalo e, e mo senola fa a le megagaru ka gonne a sa kgomarela mo mosading a le mongwe. Maitsholo a, a ga Sakoma a go rata basadi a kgopisa Mmamotia. Ka jalo bopelotshetlha jo bo mo kgoreletsa go diragatsa maikaelelo a gagwe a go aga lelapa le Mmamotia.

- **Batho**

- **Ponalo**

Ponalo ke ene mosenyetsi le motlhotlheletsi yo mogolo yo o ganetsanang le Sakoma mo maikaelelong a gagwe a go nyala Mmamotia. Boganetsi jwa ga Ponalo mo go Sakoma bo itshenola ka lefufa le ditshele. Lefufa la ga Ponalo le iponagatsa sentle fa Sakoma a ne a itsise batlamoletlong ka ga maikaelelo a gagwe a go nyala Mmamotia. Botlhe ba nesetsa mafoko a lenyalo la bona pula fa e se fela Ponalo yo o salang a ntse fa fatshe fa batlamoletlong botlhe ba ema ka dinao. Medilolo ya ga Ponalo mo go Mmamotia le yona e supa fa a fufega. Maitsholo a, a ga Ponalo, a tlhomamisetsa Mmamotia gore go na le kgolagano fa gare ga Sakoma le Ponalo, mme o bona fa go le botoka gore ene a itshomole mo go Sakoma.

Bosenyetsi jwa ga Ponalo jo bongwe jo bo ganetsanang le maikaelelo a ga Sakoma ke ba ditshele. Ponalo o tllhasela Mmamotia ka mafoko a a bogale kwa ga Sakoma. O mmolelela gore o setsetse Sakoma morago ntswa Sakoma a sa mo rate e bile o a itia ka gonne ga a ne a mo nyala. O mo tllhotlheletsa le gore go botoka a tsamaye fa ga Sakoma. Ka jalo, dipuo tsa ga Ponalo di folodisa maikaelelo a ga Sakoma a go nyala Mmamotia ka gonne Mmamotia o a ngala.

- **Kalafi**

Kalafi o ganetsana le Sakoma fa a utlwela Mmamotia botlhoko ka go mo amogela kwa ga gagwe a bo a mo fitlha ka mo ntlong ya gagwe. Morago o godisa mathata a ga Sakoma a lorato lwa gagwe mo go Mmamotia ka go inaya naga le Mmamotia. Fa bobedi jo bo fitlha kwa Mokwena bo supa fa bo tsamaelana, mme ka jalo, lorato lwa bona lo simolole teng koo.

- **Pule le Seloka**

Pule le Seloka ba ema maikaelelo a ga Sakoma kgatlhanong fa ba belaela gore ke ene yo o bolaileng Ponalo. Sakoma o itshupa a le molato ka gonne fa ba mmotsolotsa, o ba ja ka bogale. Ka go lemoga fa sephiri sa gagwe e sa tllhole e le sa gagwe a le esi, Sakoma o inaya naga.

- **Selo**

- **Ditlhare tsa mangana**

Ditlhare tsa mangana di kgoreletsa Sakoma gore a se ka a kgona go bona Mmamotia fa a ne a iphitlhile mo gare ga tsona morago ga gore a mo tshabele fa a ne a mo pateletsa gore a mo nyale. Go ka twe, ditlhare tse ke lefelo le le folodisang maano a ga Sakoma a go pateletsa lenyalo.

- **Mojako o o atlhameng wa ntlo**

Fa Mmamotia a tswa a tshaba kwa ga Sakoma, o bona mojako wa ntlo ya ga Kalafi o butswa. O tshabela ka fa gare ga ntlo, mme Kalafi o mo amogela le go mo fitlha ka mo teng ga yona. Ka gonne Kgaswane a ne a sa bona Mmamotia fa a tsena ka mo gare ga ntlo, fa Sakoma a mmtsa gore a ga a bona Mmamotia a feta o a mo latolela. Ka jalo, mojako o o neng o sa tswalelwa ga mmogo le ntlo di ganetsa Sakoma mo go se a neng a se ikaeletse ka gonne o boela kwa ga gagwe a iphotlhere ka a sa bona Mmamotia.

- **Bothusegi jwa ga moganetsi: Sakoma**

Mojalefa (1997:22) le Malimabe (1998:32) ba re bothusegi bo lebagane le moganediwa kgotsa moganetsi yo kwa bokhutlong a atlegang ka ntlha ya phisegelo ya gagwe.

Maikaelelo a ga Sakoma a go ipofa ka dikgole tsa lenyalo le Mmamotia ga a atlege ka ntlha ya fa lorato lwa bona lo ne lo reketla ka fa ntlheng ya ga Mmamotia le ka gonne Sakoma a ne a mo patagantse le Ponalo. Dintsho tsa ga Sakoma, Kalafi ka Mmamotia le tsona di paledisa Sakoma mo go diragatseng maikaelelo a gagwe a go nyala Mmamotia yo ene Sakoma a mo ratang thata. Ka jalo Sakoma ga a atlege mo maikaelelong a gagwe a go nyala Mmamotia

- **Mogamediwa: Mmamotia**

- **Tebaganyo ya ga mogamediwa: Mmamotia**

Tebaganyo ya ga Mmamotia e lebagane le go kgaogana le Sakoma ka ntlha ya mabaka a le mararo. La ntlha o kaya fa tseo ya bona e sa siama ka gonne go ya ka ene, Sakoma e le

kgaitsadie ka ntlha ya botsalano jo bo le teng fa gare ga lelapa la ga rangwanaagwe le la batsadi ba ga Sakoma.

Gape Mmamotia o bolelela Sakoma puo phaa gore ene ga a mo rate e bile ga a kgalhwe ke sepe mo go ene. La boraro Mmamotia o lemogile gore Sakoma o ntse a mo patagantse le Ponalo.

- **Bokgontshi jwa ga moganediwa: Mmamotia: Bolosika le ditshwanelo tsa botho**

Mmamotia o kgontshwa ke se go ka tweng ke bolosika gore a diragatse maikaelelo a gagwe a go kgaogana le Sakoma. Fano bolosika bo akaretsa moila wa Setswana o o kgalhanong le go nyalana ga batho ba losika. Ke ka ntlha e Mmamotia a bonang lorato lwa bone lo sa siama ka gonne e le bokgaitsadi. Mmamotia o kgontshwa gape ke ditshiamelo tsa botho ka go nna sebetse mme kwa ntle ga go okaoka o bolelela Sakoma puo phaa gore ga a mo rate e bile ga go na sepe se se mo kgalhang mo go ene. Ke ka moo a lemosang Sakoma gore ba ka se tshole mmogo jaaka monna le mosadi.

- **Bothusi jwa ga moganediwa: Mmamotia**
 - **Seakangwa**
- **Bogale**

Fa Mmamotia a bolelela Sakoma gore ba kgaogane ka gonne a sa mo rate, Sakoma o galefa thata mo e leng gore molebo wa gagwe o tshosa Mmamotia. Mmamotia o mmolelela fa molebo o e se wa lorato. Kgakalo e ya ga Sakoma, e boifisa Mmamotia, mme e thusa gore maikaelelo a gagwe a go kgaogana le Sakoma a atlege ka gonne a ka se nne mmogo sentle le motho yo a mmoifang.

- **Bosigo**

Ka ntlha ya fa go ne go le bosigo, mme e bile go le lefifi, Sakoma ga a bone Mmamotia mo tseleng fa ba ne ba tla go kopana. Mmamotia o utlwa dikgato tsa gagwe pele mme o fapoga mo tseleng a bo a mo iphitlhela. Ka jalo, nako ya bosigo jo bo lefifi e thusitse Mmamotia ka gonne Sakoma ga a kgona go mmona fa a mo tshabela. Kana fa go ne go le motshegare Sakoma a ka bo a mmone, mme o ne a tla mmusetse kwa ntlong ya gagwe ka dikgoka.

- **Batho**

- **Ponalo**

Tota le fa e le gore Ponalo ene o ne a tsaya gore o fentse Mmamotia ka go mo koba kwa ga Sakoma, ka fa go le lengwe ke ene mothusi yo mogolo wa ga Mmamotia. Ponalo o bula mojako wa ntlo e Sakoma a neng a tswaleletse Mmamotia ka mo teng ga yona. Kana, Mmamotia o ne a sa kgone go ipulela mojako o a le ka fa gare ga ntlo gonne o ne o bereberilwe ka kwa ntle ke Sakoma. Gape Mmamotia ga a kgone go itshokela dipuo tse di mafega tsa ga Ponalo. Dipuo tse di mo tlhotlheletsa go tswa a bo a sia kwa ga Sakoma. Ka jalo, go bula mojako ga Ponalo ga mmogo le mafega a gagwe go thusitse Mmamotia mo go atlegeng maikaelelo a gagwe a go kgaogana le Sakoma.

- **Kalafi**

Kalafi ene o thusa Mmamotia gonne a mo utlwela botlhoko e bile a mo rata. O amogela le go fitlha Mmamotia mo ntlong ya gagwe. Thuso e, e dira gore Sakoma a boele kwa ga gagwe a iphotlhere ka a sa bona Mmamotia. Morago Kalafi o thusa le go sireletsa Mmamotia mo go Sakoma le mo Bangwatong ka go mo tshabisetsa kwa Mokwena. Melemo yotlhe ya ga Kalafi mo go Mmamotia, e tswaledisetsa pele maikaelelo a ga Mmamotia a go kgaogana le Sakoma.

- **Pule le mophato wa gagwe**

Pule o bolelela Kalafi gore o batla go tshwara Mmamotia mabapi le molato wa polao ya ga Ponalo ka gonne setopo sa gagwe se fitlhetswe mo ntlong e Mmamotia a neng a robetse mo go yone. Mophato wa ga Pule le ona o batla mmolai wa ga Ponalo. Fa a utlwa mafoko a batho ba, Mmamotia o dumalana le kakanyo ya ga Kalafi go inaya naga. Ka jalo, dipelaelo tsa ga Pule le mophato di tlhotlholetsa Mmamotia go tshaba, mme ka go sia Mmamotia o a thusega ka a kgaogana le Sakoma, mme kgolagano ya bona e a kgaoga.

- **Selo**

- **Mojako wa ntlo o o atlhameng le ntlo**

Fa Mmamotia a tswa a tshaba kwa ga Sakoma, o bona mojako o o sa tswalelwang fa pele ga gagwe. O itatlhela ka fa gare ga ntlo eo a bo a iphitlha. Sakoma o botsa Kgaswana gore a ga a bona Mmamotia, mme ene o a mo latolela. Ka jalo mojako o o sa tswalelwang le ntlo di

thusa Mmamotia mo go kgaoleng kgolagano fa gare ga gagwe le Sakoma, e leng, sona se a se eletsang.

- **Ditlhare tsa mangana**

Ditlhare tsa mangana le tsona di thusa le go sireletsa Mmamotia mo go Sakoma. Mmamotia o itiketsa le go iphitlha mo gare ga tsona, mme Sakoma o feta gaufi le ene a sa mmone. Kana fa a ne a mmone, o ne a tla mmusetša kwa ga gagwe ka dikgoka, mme maikaelelo a gagwe a go kgaogana le ene a folotse. Ke ka moo gee, go bonwang Sakoma a palelwa ke go mmona, mme seno e nne thuso mo go ena (Mmamotia).

- **Boganetsi jwa ga moganediwa: Mmamotia**

- **Seakangwa**

- **Letswalo**

Mmamotia ga a na sebete sa go phunya mafoko a go kgaogana le Sakoma. O ratharatha fela ka pelo a le nosi gore o tlile go itsise Sakoma fa kgolagano ya bona e sa siama. Fa a tshwanetse a bolelele Sakoma maikutlo a gagwe, o bula molomo ka gore ga a itse gore a ka bua jang le Sakoma. Letswalo la gagwe le tlhakane le bogale jwa ga Sakoma di mo tlhokisa go nna sebete mo go golaganyeng mabaka a a kgwedisang sentle go itebaganya le Sakoma mo go mmoleleng gore ba fedise kgolaganyo ya bona ya go ratana. Fa Sakoma a mo tswaleletse ka mo teng ga ntlo, Mmamotia o tlhabiwa ke kgala ya go goeletsa go ikuela mokgosi. O tshaba matlho a batho, mme o ikgomotsa ka gore o tla leta go fitlha Sakoma a boa golo a go ileng. Go tlhabiwa ke ditlhong ga Mmamotia ke sekgoreletsi mo go ene gonne ga a ne a bona thuso gope, mme maikaelelo a gagwe a go kgaogana le Sakoma a ka se atlege.

- **Batho**

Rrekgosi o ganetsana le Mmamotia fa a gakatsa lorato lo lo ntseng lo tuka mo go Sakoma le Mmamotia fa a tlhalosa bontle jwa ga Mmamotia a bo a tlhotlheletsa Sakoma go ipala mabala a kgaka. Ke ene gape yo o tlabang Sakoma bothale ba gore a tshabe mo motseng. Sakoma o tshaba mo motseng, o tshabela kwa Mokwena teng kwa Mmamotia a tshabetseng teng. Ka jalo, Rrekgosi le fa tota e se ka tlhamalalo o ema maikaelelo a ga Mmamotia a go kgaogana le Sakoma kगतलhanong ka go ngwegisa Sakoma.

- **Kgosi Sekgoma le dikgosana tsa gagwe**

Kgosi Sekgoma ene o ema keletso ya ga Mmamotia ya go kgaogana le Sakoma kgatlhanong ka go reetsa dilelo tsa ga rraSakoma le Sebopeng fa ba mo lopa gore boMmamotia ba busediwe mo gae. Dikgosana tsa gagwe le tsona di gatelela gore Sakoma, Kalafi le Mmamotia ba busetswe mo motseng. Tota le fa e le gore maikaelelo a kgosi le dikgakololo tsa dikgosana tsa gagwe di siame, ka go re boraro bo, bo batlilwe mme bo busediwe mo gae, gore go se nne yo o tla bopelang yo mongwe kgomo ya mmopa le fa go ntse jalo, ditlhagiso tse, di potisa Mmamotia ka fa mosing ka go nne a ila Sakoma lenkonkong. Kana maikaelelo a gagwe a go kgaogana le Sakoma a ka nna a folotsa fa ba ka kopana kwa kgotleng ka gonne Sakoma e le maitse- go- bua. O ka mo ja ka loleme go fitlhela ena Mmamotia a tlanogetse maikaelelo a gagwe a go kgaogana le Sakoma, mme a ineetse mo go ena (Sakoma).

- **Sebopeng, Poloko, rraSakoma, mmaSakoma le dingaka tsa bone**

RraSakoma o lopa kgosi Sekgoma gore Mmamotia a busediwe mo motseng e bile ba mmatla a itshekile. Sebopeng le ene o ikuela mokgosi kwa kgosing gore ngwana wa mogolowe a batliwe a busediwe mo gae. Dikeletso tsa borre ba babedi ba, di ganetsana le keletso ya ga Mmamotia ya go itshomola le go tsamaela kgakala le Sakoma.

Poloko le fa e le gore tota ke ene a kobileng Mmamotia mo gae, o ya kwa ngakeng a e lopa gore e ba thuse gore Mmamotia a boele gae. Sebopeng o nesetsa mafoko a gagwe pula fa a lemoga gore o mo maikaelelong a mantle. Batsadi ba ga Sakoma le bona ba kopa ngaka ya bone gore e bolae Kalafi, mme e busetse Sakoma le Mmamotia mo gae. Maikaelelo a malapa a, ke go batla gore Mmamotia le Sakoma ba tle ba kopane gape, a nna dikgoreletsi mo go Mmamotia ka ena (Mmamotia) a sa tlhole a batla kgolagano e ya bona. Tota Sakoma o mo tenne mo go maswe mo a sa tlholeng a batla le kumako ya leina la gagwe. Dingaka tsa malapa a mabedi a, di ba solofetsa thuso ya gore di tla diragatsa dikeletso tsa bone tsa go re Mmamotia a busediwe mo gae. Ditsholofetso tse tsa dingaka di ema Mmamotia mo tseleng ya gagwe ya go kgaogana le Sakoma. Ee, di nna dikgoreletsi tse dikgolo.

- **Selo**

- **Mojako le ntlo**

Sakoma o tswalela Mmamotia ka fa gare ga ntlo gore a se ka a kgona go tshaba. Ka jalo, go palelwa ke go ipulela mojako ga Mmamotia ga mmogo le go nna le Sakoma fela ka mo ntlong, go ganetsana le keletso ya gagwe ya go kgaola kgolaganyo ya bona.

Ditlhare tsa setso tse dingaka di ka di dirisang mo go bolaeng Kalafi le mo go busetseng Mmamotia mo gae di kgatlhanong le keletso ya Mmamotia gore a kgaogane le Sakoma.

- **Bothusegi jwa ga mogamediwa: Mmamotia**

Mo terameng e, e leng *Dintshontsho tsa Lorato*, ga go na bothusegi jo bo fitlhelwang mo go mogamediwa ka gonne keletso ya gagwe ya go kgaogana le Sakoma e folodiwa ke lefufa, mafega, dopolaano le go ipolaya. Lefufa la ga Ponalo ga le neele Mmamotia le Sakoma sebaka sa go rarabolola mathata a bone a lerato, ka bobedi jwa bone bo tlala mafega. Fa Sakoma a lemoga bosenyetsi jwa ga Ponalo o mo tlosa mo tseleng ya gagwe ka go mmolaya. Gape Sakoma le Kalafi ba bolaana ka lerumo, mme Mmamotia ene o ipolaa ka go itigela mo godimo ga lerumo. Ditiragalo tsotlhe tse, di folodisa seo Mmamotia a neng a se eletsa, e leng, go atlega go kgaogana le Sakoma.

2.6.1 Tshosobanyo

Mo kamanong ya fa gare ga baanelwabagolo le baanelwabatlaleletsi, go lemogilwe fa go na le dipharologano tse di rileng tse di fitlhelwang fa gare ga bothusi le boganetsi jwa baanelwabagolo. Fa ka fa letlhakoreng le lengwe moganetsi a bona bothusi, mme ka fa go le lengwe mogamediwa ene a ganediwa ke bothusi jo.

Tlhaloso e, e atoloswa ka kakaretso ya kamano ya baanelwa ba *Dintshontsho tsa Lorato* ka setshwantsho se:

Moganetsi: Sakoma	Mogamediwa: Mmamotia
Tebaganyo: O batla go nyala ka dikgoka.	Tebaganyo: O gana go nyalwa.
Bokgontshi: Lerato.	Bokgontshi: Bolosika le ditshiamelo tsa botho.
Bothusi: (a) Seakangwa (i) Bopelokgale. (ii) Go tlhoka ditlhong. (b) Batho. (i) Rrekgosi. (ii) Mmadiphefo. (iii) Kgosi Sekgoma le dikgosana tsa gagwe. (iv) Sebopeng le Poloko, batsadi ba ga Sakoma le dingaka tsa bone. (c) Selo. (i) Sebintšolo. (ii) Ditlhare tsa setso.	Bothusi: (a) Seakangwa (i) Bogale. (ii) Bosigo. (b) Batho. (i) Ponalolo. (ii) Kalafi. (iii) Pule. (c) Selo. (i) Ditlhare tsa mangana. (ii) Mojako o o atlameng le leteng la ntlo.
Boganetsi: (a) Seakangwa (i) Bogale. (ii) Bosigo. (iii) Megagaru. (b) Batho (i) Kalafi. (ii) Ponalolo. (iii) Pule le Seloka. (c) Selo (i) Ditlhare tsa mangana. (ii) Mojako o o atlameng le leteng la ntlo.	Boganetsi: (a) Seakangwa (i) Letswalo. (ii) Ditlhong. (b) Batho (i) Rrekgosi. (ii) Kgosi Sekgoma le dikgosana. (iii) Sebopeng le Poloko, batsadi ba ga Sakoma le dingaka tsa bone. (c) Selo (i) Mojako o o tswetsweng wa ntlo. (ii) Ditlhare tsa setso.
Bothusegi: Ga bo teng.	Bothusegi: Ga bo teng.

2.7 DITIRAGALO

Marggraft (1994:88) le Mojalefa (1995:4) ba re ditiragalo di arogantswe ka mefuta e le meraro. Marggraft o bitsa mefuta e ya ditiragalo ka go re ke ditiragalokgolo (Cardinal events), ditiragalotlaleletso (Secondary events) le ditiragalo – k.g.r. tse di seng tsa botlhokwa (arbitrary/Superflous events). Mojalefa ene o di bitsa ka go re ke mefuta ya ditiragalotshwanelo, ditiragalotebanyo le ditiragalotlaleletso.

Malimabe (1998:14) le Komati (2000:34) bona fa ba sekaseka ditiragalo tsa diteng ba di aroganya ka mefuta e mebedi, e leng, (a) mofuta o mogolo wa ditiragalo le (b) mofuta o monnye wa ditiragalo.

Tlhotlhomisi e, e ya go sala morago mokgwa wa boKomati wa go sekaseka ditiragalo tsa diteng.

2.7.1 Mofuta o mogolo wa ditiragalo

Fa ba tthalosa mofuta o wa ditiragalo, Malimabe (1998:14) le Komati (2000:34) ba re o lebagane thata le ditiragalo tse di botlhokwa tse di tshwanetseng go nna teng mo sekwalweng ka gonne se theilwe mo go tsona.

Basekaseki ba, ba re gantsi mofuta o wa ditiragalo o ipopa ka ditiragalo di le tharo, e leng, dikarolwana tse di latelang tse:

Tiragalo e e botlhokwa ya ntlha

Komati (2000:35) o tthalosa karolwana e fa e le tiragalo e e akaretsang tshimologo ya sekwalwa. A re go ka twe ke pinagare e sekwalwa se theilweng mo go yona kwa tshimologong ya dikgang.

Tiragalo e e botlhokwa ya fa gare

Go ya ka Mojalefa (1997:10) tiragalo e e botlhokwa ya fa gare ke tiragalo e kgolo e ditiragalo tsa bogare ba sekwalwa di theilweng mo go yona. A re go ka twe ke yona mmele wa dikgang tsa sekwalwa.

Tiragalo e e botlhokwa ya bofelo

Fa ba tthalosa tiragalo e e botlhokwa e, Mojalefa (1997:10) le Komati (2000:37) ba re ke pinagare ya bofelo ya ditiragalo e e leng yona bokhutlo ba sekwalwa. Ke mo ditiragalo tse dinnye tsa mo bofelong di bopiwang teng.

Go ya ka tthaloso ya ditiragalo tse di botlhokwa tse, go lemogilwe gore ntlhakgolo ke go re di bopa sekwalwa. Ntlha e nngwe e e botlhokwa ke go re tsotlhe di laolwa ke setlhogo. Jaanong pele go ka sekasekiwa terama ya *Dintshontsho tsa Lorato*, go bonwe go le matshwanedi gore go tshwaelwe sengwenyana ka ga setlhogo sa sekwalwa se, ka gonne setlhogo e le sona konokono e e golaganyang le go laola ditiragalo.

Setlhogo sa terama e ke: *Dintshontsho tsa Lorato*. Fa go lokololwa setlhogo se, go lemogilwe fa se na le dikarolo di le pedi, e leng, (a) Lorato, (b) Lorato lo tlhola dintsho. Ditiragalo tsa

terama e, di theilwe mo setlhogong se. Ka jalo, go ka twe, dikarolo tse pedi tse tsa setlhogo se, e leng, lorato le lorato lo tlhola dintsho, ke tsona ditiragalo tse di botlhokwa tseo ditiragalo tsa terama e di theilweng mo go tsona.

(a) Lorato

Lorato lo Sakoma a ratang Mmamotia ka lona lo na le seabe se segolo mo terameng e. Ditiragalo tsotlhe tsa *Dintshontsho tsa Lorato* di theilwe mo loratong. Lorato lo, lo senolwa ke fa Sakoma wa mofaladi a gana go tsaya tsia dikgakololo tsa tsala ya gagwe, Rrekgosi, fa a mo lemosa mathata a go ratana le Mongwato. Ka ntlha ya lorato, Sakoma o bolelela Rrekgosi fa lorato lo se na mmala. Lorato ke lona lo lo tlhotlheletsang Sakoma gore a tlole leparego la tlhaolele le fa a itse sentle gore o tsenya botshelo jwa gagwe mo kotsing.

(b) Lorato lo tlhola dintsho

Lorato lo tlhotse dintsho tse nne, e leng, loso lwa ga Ponalo, Sakoma, Kalafi le Mmamotia. Fa Sakoma a bega maikaelelo a gagwe a go nyala Mmamotia, Ponalo o nna kgatlhanong le go nyalana ga bone ka go sa fitlhe kilo ya gagwe mo go Mmamotia. Medilolo e ya ga Ponalo, e tiisetse Mmamotia gore go nnile le kgolagano ya lorato fa gare ga Ponalo le Sakoma. Sakoma o gakatswa ke fa a fitlhela Ponalo fa ga gagwe boemong jwa go fitlhela Mmamotia yo a neng a mo tswaleletse ka fa gare ga ntlo. Fa a lemoga bosenyetsi jo jwa ga Ponalo, Sakoma o mo lobela dintsi ka go mo kgama mo mometsong a bo a latlhela setopo sa gagwe kwa ga Kalafi.

Polao ya ga Ponalo e pateletsa Kalafi go sia le Mmamotia ka maikaelelo a go mo sireletsa le gore ba ye go ratanela kgakala le Sakoma. Sakoma le ene o sia mo motseng ka gonne a setse a belaelwa mabapi le polao ya ga Ponalo.

O leba kwa Mokwena ka maikalaelo a go ipusolosetsa mo go Kalafi ka a mo tsetse mokapelo. Fa modisa wa dikgomo a mmolelela gore Mmamotia ke mosadi wa ga Kalafi, Sakoma o tla bogale a bo a supa legodimo gore o tla bolaya botlhe ka lona letsatsi leo. Fa modisa wa dikgomo a utlwa mafoko a, o tabogela kwa go boKalafi go ya go ba tsibosa ka ga matshosetsi a, a ga Sakoma. Morago o tsena ka motse go ya go batlela boKalafi thuso, fela Sakoma o sala a kopana le bona.

Sakoma o tlhaba Kalafi ka lerumo. Pele Kalafi a swa, o phamola lerumo mo go Sakoma, le ene o mo tlhaba ka lone, mme bobedi jo bo a swa le fa tota e le gore Sakoma yo o tlhambilweng morago o swa pele ga Kalafi. Go lemoga gore botshelo kwa ntle ga Kalafi ga se botshelo, Mmamotia o itigela mo lerumong, mme le ene o a swa.

Jaaka go setse go lemosgilwe gore setlhogo sa *Dintshontsho tsa Lorato* se na le dikarolo di le pedi, e leng, (i) Lorato le (ii) Lorato lo tlhola dintsho, go tla tlhokomelwa gore setlhogo se se laola ditiragalo tse di botlhokwa tsa terama e. Fa go sekasekwa ditiragalo tse di botlhokwa tsa terama e go tla lemogwa fa tsona di arogantswe ka dikarolo di le pedi fela go ya ka moo di laolwang ke setlhogo ka teng mme tsona ke (a) tiragalo e e botlhokwa ya ntlha le (b) tiragalo e e botlhokwa ya bofelo.

(a) Tiragalo e e botlhokwa ya ntlha: Lorato lwa ga Sakoma mo go Mmamotia

Go tla sosobanngwa ditiragalo tsa lorato lwa ga Sakoma le Mmamotia ka bokhutshwane ka di tla tlhalosiwa ka botlalo fa go sekasekiwa mofuta wa ditiragalo tse dinnye.

Sakoma o rata Mmamotia ka la 'O ka swa, nka go ja'. Se se itshupa fa ditiragalo tsa terama e, di bulwa ka pina ya lorato e Sakoma a e tshametseng Mmamotia pele a mo ferea. Sakoma o tlodisa leparego la tlhaolele matlho, mme o tshasela Mmamotia ka mafoko a lorato a a eteletsweng pele ke pina ya lorato. Pina e ya lorato e gapa maikutlo a ga Mmamotia. Le ene o itlhokomolosa leparego la tlhaolele, mme o nesetsa mafoko a ga Sakoma a lorato pula. Bobedi jo, bo solofetsana botshelo jo bo monate fa fela ba ka nyalana.

(b) Tiragalo e e botlhokwa ya fa gare: Lorato lo lo reketlang lo a folotsa

Ka gone Mmamotia a ne a tshoganyeditse fa a fereiwa morago ga go itharabologela, o leba ga Sakoma go ya go mmulela se se mo mafatlheng a gagwe. Pele a ka phunya mafoko a a mo tlišitseng kwa go Sakoma, Mmamotia o lemoga gore Sakoma o matlhomantsi. Ka ntlha ya se, Mmamotia o bolelela Sakoma puo phaa ya gore ga a mo rate, mme o kopa gore ba kgaogane. Sakoma o gana nnang ya banyana mme e bile o galefa thatathata fela. O lemoga bosenyetsi jwa ga Ponalo mme o a mmolaya. Kalafi o inaya naga le Mmamotia e le fa a re o mo sireletsa mo go Sakoma le Bangwato le gore ba ye go ratanela kwa kgakala.

(c) Tiragalo e e botlhokwa ya bofelo: Dintsho

Sakoma o latela Kalafi le Mmamotia kwa Mokwena ka maikaelelo a go utlwiswa Mmamotia botlhoko ka go bolaya Kalafi. Fa a kopana le bona go tsoga tshabano ya marumo, e le fa go lwelwa Mmamotia. Ntwa e, e feletsa ka polao ya ga Sakoma, morago go latele ya ga Kalafi mme Mmamotia o itigela mo godimo ga lerumo leo, le ene o a swa.

2.7.2 Mofuta o monnye wa ditiragalo

Komati (2000:37) a re mofuta o monnye wa ditiragalo o bopilwe ka mefuta e le mebedi ya ditiragalo, e leng, (a) Ditiragalotebagano le (b) ditiragalotlaleletso.

Ditiragalotebagano

Go ya ka Malimabe (1998:16) mofuta o wa ditiragalo ke o o lebaganeng le ditiragalo tse dinnye tse di bopang ditiragalo tse di botlhokwa, ke go re ditiragalo tse di botlhokwa di theilwe mo go tsona.

Ditiragalotlaleletso

Fa ba tthalosa ditiragalotlaleletso, Malimabe (1998:17-18) le Mampho (1999:29) ba re ke tiragalo kgotsa ditiragalo tse di oketsang kanelo. Ba re le fa di ka tlogelwa, ga di na mosola o mokalo gonne sekwalwa se ka se tlhaele sepe le fa mofuta o wa ditiragalo o se teng.

Dikarolwana tse tsa ditiragalo di bopa mofuta o monnye wa ditiragalo. Ka jalo, mo tshkatshekong e, di ya go tthalosiwa jaaka e le mofuta o monnye wa ditiragalo e seng fa e le dikarolo tse di farologaneng tsa ditiragalo.

Mofuta o monnye wa ditiragalo tsa '*Dintshontsho tsa Lorato*' o tlhagelela jaana:

- **Tiragalo e e botlhokwa ya ntlha: Lorato**
 - Sakoma o gapilwe maikutlo ke Mmamotia.
 - O tlhama pina ya lorato ka ga Mmamotia.
 - Sakoma o opelela Mmamotia pina e ya lorato.
 - Mmamotia o kgatlhwa ke molodi wa sebintšolo le pina ,e bo a akgola Sakoma.
 - Ka ntlha ya lorato lo a ratang Mmamotia ka lone, Sakoma o tlola leparego la tlhaolele mme o ferea Mmamotia.
 - Mmamotia o araba Sakoma ka go re mofaladi ga a na le go twe o na le lorato.
 - Sakoma o mo fetola ka go re lorato ga le na mmala.
 - Mmamotia o dumela Sakoma fela o mo lemosa gore mathata a tlhaolele a tlile go ba sala morago.
 - Sakoma o itumetse thata fa Mmamotia a nesetsa mafoko a gagwe a lorato pula. O mo opelela pina e a e mo tllhametseng.

- Sakoma le Mmamotia ba solofetsana gore ba tla itumela le go tshela botshelo jo bo monate fa ba sena go nyalana.
- Le fa tota Sakoma a patagantse Mmamotia le Ponalo, fela o begela batlamoletlong gore Mmamotia ke ene mosadi wa gagwe wa ka moso, Ponalo a ntse a le teng gona foo.
- Sakoma o senola lorato lo a ratang Mmamotia ka lone ka go bua le ene ka bonolo le ka mafoko a a tlhalosang bontle jwa gagwe.
- O mmolelela gore o eletsa fa le ene a ka mo rata ka lorato lo logolo lo lo tshwanang lo lwa gagwe mo go ene.

- **Tiragalo e e botlhokwa ya bobedi; Lorato lo tlhola dintsho**

- Ponalo o nna kgalhanong le kitsiso ya ga Sakoma ya go nyala Mmamotia ka go dilola Mmamotia go mmontsha fa a mo ila ka gobo a mo phamoletse.
- Mmamotia o idiswa Sakoma ke kilo ya ga Ponalo.
- O kopa Sakoma gore ba kgaogane ka gonne a sa mo rate.
- Sakoma o a gana ka gonne ene a mo rata thata.
- O lemoga bosenyeletsi jwa ga Ponalo, mme o mo itlhotlhora ka go mo lobela dintsi.
- Mmamotia o alafa botlhoko jo Sakoma le Ponalo ba bo jetseng mo go ene ka go tshabela kwa go Kalafi.
- Kalafi o tshaba le Mmamotia ka maikalaelo a go mo sireletsa le gore ba ye go ratanela kwa kgakala le boSakoma.
- Kamano ya ga Kalafi le Mmamotia ga e somarele botshelo jwa lorato ka gonne Sakoma o ba sala morago ka maikaelelo a go ipusolotsetsa mo go bona ka go bolaya Kalafi ka a mo tsetse maratiwa.
- O tla bogale fa modisa wa dikgomo a mmolelela gore Mmamotia ke mosadi wa ga Kalafi.
- O kopana le Kalafi, mme o mo tlhaba ka lerumo.
- Kalafi o phamola lerumo mo go Sakoma,, mme le ene o mo tlhaba ka lone.
- Sakoma o a swa.
- Kalafi le ene o a swa.
- Mmamotia o lemoga gore botshelo kwa ntle go Kalafi ga se botshelo, o itigela mo lerumong, mme le ene o a swa.

Go ka akarediwa ka go re fa go buiwa ka ditiragalo go tewa ditiragalo tse dinnye le tse dikgolo tse di bopang ditiragalo tsa sekwalwa. Ditiragalo tse dinnye tsona di tlhalosa fa e le ditiragalo tsa tlaleletso tse botlhokwa jwa tsona bo ka se ikgatholosweng. Theo e e botlhokwa

e go lemogiwang ka yona gore ga go sa tlhole go buiwa ka mefuta e mebedi ya ditiragalo, mme go buiwa ka ga ditiragalo ka botsona ke ya phetogo ya dielemente e e supang gore fa baanelwa, nako le lefelo di fetoga, ditiragalo tse di diragalang le tsona di a fetoga (Lebaka, 1999:46-47).

Dikao di le mmalwa tse Raditladi a di dirisang go bontsha phetogo e ke tse di latelang;

2.7.2.1 Phetogo ya baanelwa

Kgaolo ya I, Temana 3

Mmamotia: Ee, ke jalo. Re tla itumela thata.

Sakoma: Ruri, malatsi a a feta ka bonya;

A goga jaaka pholo di goga seretseng.

Go setse go fetile dikgwedi di le thataro,

Ke batla go ipofa ka kgole ya lenyalo.

(Mmamotia o tsholetsa matlho, o leba Sakoma mo sefatlhegong, o sosobanya phatla ya gagwe mme o mo tlhoma matlho jaaka motho a ka leba selo a se boifa. Ka nako e go tsena Peloyame, kgaitساديا Sakoma. Ke ngwanyana wa dingwaga tse di lesome le bobedi. O khubama fa pele ga Sakoma).

Peloyame: Ntate a re ke go botse gore o bua le mang? (ts.14)

Fa dinopolo tse di lebelelwa sentle go lemosega gore tiragalo ya fa Sakoma a na le Mmamotia e fetolwa ke go tsena ga Peloyame ka gonne go simolola tiragalo e nngwe e e leng mabapi le molaetsa o o tswang kwa go rraabona. Ka jalo, tiragalo ya lenyalo e fetolwa ke tiragalo ya molaetsa o o tswang go rraabona o o lerweng ke Peloyame.

2.7.2.2 Phetogo ya nako

Sekao sa ntlha:

Kgaolo I: Temana 1

(Go maitiso; Sakoma, ngwana wa bafaladi ba Bangwato, o ntse fa fatshe kwa ga gabo, o letsa pina e go tweng 'Kwa a leng teng' ka sebintšolo. Rrekgosi o bapile nae, o mo reeditse (ts.5), le

Kgaolo I, Temana 2

(Go mo mosong. Sakoma le Rrekgosi ba latela Mmamotia kwa nokeng) (ts.10).

Sekao sa bobedi:

Kgaolo I, Temana 3

(Mmamotia o mo ntlong ya ga Sakoma, go maitiso. Molelo o a tuka) (ts.14), le

Kgaolo II, Temana 4

(Mahube a a sa, Mmamotia o mo ntlong ya ga Kalafi (ts.3).

Le fa e le gore fa godimo fa go filwe dikao di se mmalwa tse di nang le phetogo ya nako, fela fa go bontshiwa ka mo nako e e fetogang ka teng go tla tlhophiwa dinopolo tsa sekao se le sengwe fela ka ntlha ya gore dikao tsotlhe tse di filweng di kaya dinako tse dikgolo tse pedi e leng moso le maitseboa. Tsoopedi dinako tse, ka dikao di le nne di tlhagelela mo ditlhisong tsa serala .

Go tloga mo kgaolong ya ntlha temana ya boraro, ga go no nako e nngwe e mokwadi a e dirisitseng go fitlha mo kgaolong ya bobedi temana ya bone. Ka jalo mo dinopolong tse go tla lemogwa gore nako e e latelalang nako ya maitiso e e leng mo kgaolong ya ntlha temana ya boraro ke ya fa mahube a a sa e yona e leng mo kgaolong ya bobedi temana ya bone. Ditiragalo tsa ga Mmamotia le Sakoma tse di neng di diragala e le ka maitisiso mo kgaolong ya ntlha di kgaogannngwa ke nako ya fa mahube a a sa mo kgaolong ya bobedi. Ka jalo nako ke yona e e tlholang phetogo ya ditiragalo tseo.

2.7.2.3 Phetogo ya lefelo

Kgaolo III, Temana 1

(Go mo mosong. Go tsena Sakoma, Rrekgosi, Pule, Seloka le ba bangwe ba **motse**, ba ya **kgotleng** ya kgosi) (ts.39), le

Kgaolo III, Temana 2

Fa Sakoma a tsiboswa ke Rrekgosi gore a tshabe mo **motseng** ka gonne a setse a belaelwa mabapi le polao ya ga Ponalo. Sakoma o tshabela kwa **nageng**.

(Go tsena Sakoma. O mo **nageng**, o tshabela **kwa Mokwena**) (ts.43).

Phetogo ya lefelo fano ke ya go re tiragalo ya go sekiswa ga Sakoma jaaka mmolai wa ga Ponalo e diragala fa go iwa kwa **kgotleng** ya **motse**. Tiragalo ya go tshabela kwa nageng yona e diragalela magareng ga **kgotla (mo motseng)** le **kwa nageng** (mo tseleng).

Go ka akarediwa ka go re fa dielemente tse tharo tsa diteng, e leng, baanelwa, nako le lefelo di fetoga di tlhola phetogo ya ditiragalo tsa diteng tsa sekwalwa.

2.8 NAKO

Nako e arogantswe ka mefuta e le meraro, e leng, **nako e e rileng, nako ya loago le nako ya ditiragalo.**

- **Nako e e rileng**

Mojalefa (1993:66) le Magapa (1997:40) ba re fa motho a bua ka **nako e e rileng** o a bo a bua ka **nako e e se nang tshimologo le bokhutlo**. Ba re ke nako e e tshwanang le **bosigo, motshegare, mariga, selemo**, jalo jalo. Mampho (1999:51) a re ke **nako e e se nang kelelo**.

Dikao di le mmalwa tse di dirisiwang ke Raditladi mo mofuteng o wa nako ke:

- (i) Sakoma: Ke letse ke mo lora **bosigo** (ts.6).
- (ii) (Go **mo mosong**. Sakoma le Rrekgosi ba latela Mmamotia kwa nokeng) (ts.9).
- (iii) Sakoma: Tsamaya, Ponalo, Mmamotia ga a yo.
Ya gae, o tla tla gape **kgantele** (ts.17).
- (iv) Mmamotia: Ke utlwa dikgato tsa motho a tla;
Ke Sakoma **jaanong** o a menoga (ts.22).
- (v) Poloko, O batlang fa? O tswa kae **bosigo**?
Rrangwanaago o tla go bolaya **gompieno**;
fa a ka go bona o tla go lobela dintsi.

Mo dinopolong tse di neilweng tse go diriswa **nako ya kgantele** fela jaaka sekao sa **mofuta wa nako e e rileng**. Fa Sakoma a raya Ponalo a re a tle gape **kgantele**, ga go na kelelo ka gonne ga go itsiwe gore tota o kaya nako mang. **kgantele** e ka nna ya raya **metsotso** e e rileng kgotsa **diura** tse rileng. Gape e ka nna mo nakong ya mo **mesong, motshegare, thapama,** jalojalo.

Kgantele ga e na tshimologo le bokhutlo ka gonne ga go itsiwe motsotso o o rileng kana ura e e rileng e e bontshang fa nako ya kgantele e simolola teng e bile e felelang fa teng. Ka jalo kgantele ke mofuta wa nako e e rileng ka gonne ga e elele, e a fopholediwa. Mareo a nako a a nopotsweng fa godimo, a a jaaka **bosigo, mosong** le **jaanong** a tshwana fela le **kgantele** ga a na tshimologo le bokhutlo.

- **Nako ya loago**

Lebaka (1999:52) o tthalosa mofuta o wa nako ka go re: ‘...*dipadi tša leago di ba gopotša tša mehlang ya bogologolo tšeo di bego di akaretša setšhaba ka moka. Ke gore di theilwe godimo ga ditiragalo tša setšhaba se se itšego. Gape di tšweletša ditaba ka botlalo mabapi le tikologo ye e itšego.*’

Nako ke yona e tswedisang le go fetola boemo jwa dilo e bile ka yona go ka kgonwa go bonwa se se diregang jaanong le se se diregileng kwa morago.

Fa a oketsa kgang e Komati a re nako ya loago e fetoga le dinako. **Ditiragalo, didiriswa le mekgwa ya go tshela** di bontsha pharologano le tshabologo e e fitlhelwang e le teng fa gare ga **nako ya segompieno** le **nako ya segologolo**. Ke ka moo go ka tweng nako ya loago ga e a ema golo go le gongwe, e fetoga le dinako.

Dinopolo di le mmalwa tsa **nako ya loago** tse di dirisitsweng ke Raditladi ke tse di jaaka:

- (i) Mmadiphefo: A re molodi wa sebintšolo o molemo,
O ngathile pelo ya gagwe o feta,
Ke fano moletsi wa sone o a mo rata (ts.7).
- (ii) Kalafi: Ke lwe ka **thobane**,
Wena o lwa ka **segai!** (ts.77).
- (iii) Rrekgosi: E re ka moso a tsoge a go reetsa
Ka **kwa molapong** a ile **go tlhapa mmele** (ts.8).
- (iv) Sakoma: Mmadiphefo, ya go nkalela, ke a otsela,
O ale **phate** ya letswee fa godimo (ts.8).
- (v) Kalafi: Ke letile Kgaswana go goroga,
Ke ne ke mo romile kwa motseng
Go kopa metsi ka **pitsana ya mkgako** (ts.25).

Go tswa mo dikaong tse di nopotsweng fa godimo fa go tla lebelelwa fela tse tharo go bontsha mofuta o wa nako.

Molodi wa **sebintšolo** sa ga Sakoma ke ona o tlotlheditseng Mmamotia gore a dumalane le mafoko a ga Sakoma a lorato. **Sebintšolo** ke mongwe wa mefuta ya **diletso tsa bogologolo**. Fa Sakoma a ka bo a ne a tshela mo **nakong ya segompieno**, gongwe o ne a tla letsetsa Mmamotia **katara, folutu, khasete**, le tse dingwe go mo ngoka maikutlo.

Phate ya letswee le yona e supa fa ditiragalo tsa terama ya *Dintshontsho tsa Lorato* e le tsa **nako ya loago ya bogologolo** ka gonne bogologolo go ne **go adiwa diphate** fa go robalwa. Mo malatsing a **gompieno** batho ba **ala dikobo, dilakane** le fa ba robala le gona **mo godimo ga bolao** e seng fa fatshe jaaka batho ba bogologolo ba ne ba dira.

Mmamotia o ya **go tihapela mmele kwa molapong**. **Gompieno** batho **ba tshela metsi mo dibateng fa ba tlhapa**. Go sa nneng jalo **ba tihapela mo dibateng** tse di nang le **dipompo** kgotsa ba dirisa **dišawara**.

Tshosobanyo

Go ya ka dikao tse di filweng tse go mo pepeneneng gore terama e ke ya nako e e fetileng gonne ditiragalo tsa yone di lebagane le nako ya loago ya bogologolo.

Nako ya ditiragalo

Fa a tlhalosa mofuta o wa nako Phala (1999:46) a re: *‘Ye ke nako e e sa akangwego ke yeo mongwadi a e bolelago thwii.’* Se se kaiwang fano ke go re **nako ya ditiragalo ga e fopholediwe** ka gonne **ke nako e e tlhomameng** e e itsiweng. Ke ka moo Mojalefa (1995:26), Magapa (1997:42) le Maila (1997:56) ba reng mofuta o wa nako o na **le tshimologo le bokhutlo** jaaka **ura, letsatsi, kgwedi, ngwaga**, jalo jalo. Gape ba re **go ka netefatswa nako** e ditiragalo tsa sekwalwa di ka bong di e tsere fa di diragala.

Dingwe tsa dinopolo tse di lebaneng **le nako ya ditiragalo** mo go *Dintshontsho tsa Lorato* ke tse:

- (i) Sakoma: Go setse go fetile **dikgwedi di le thataro**,
Ke batla go ipofa ka kgole ya lenyalo (ts.14).
- (ii) Sakoma: **Maloba a maabane** go le **labotlhano**,
Go boletswe mafoko a magolo kgotleng (ts.44).
- (iii) Poloko: Kalafi o mo isitse le naga,
A tlola noka go le **Mariga** (ts.64).
- (iv) Sakoma: **Monongwaga** sekgophana mono se padile,
Se gatwa fela ke badisa ka dinao nageng (ts.69).
- (v) Sakoma: Ke tla bolaya botlhe ke ise ke tshwarwe!
Letsatsi leno ke tla dira tiro ya me ke e fetsa (ts.74).

Mo dinopolong tse go tlhophilwe **letsatsi, kgwedi** le **monongwaga** fa e le tsona tse di tla diriswang jaaka dikao go tlhalosa mofuta o wa nako.

Letsatsi le na le diura di le **somaamabedi nne**. Ka jalo, nako e simolola ka ura ya ntlha go fitlha ka **ura ya somaamabedi nne**. Kgwedi yona e na le dibeke di le nne ke go re e simolola ka **beke ya ntlha** go fitlha ka **beke ya bone**. Go jalo le ka **monongwaga**, nako ya teng e simolola ka kgwedi ya ntlha go fitlha ka **kgwedi ya bofelo**, e leng, ya **bosomepedi**.

Lona **letsatsi** le Sakoma a yang go diragatsa tiragalo e ya go bolaya Kalafi ka ntlha ya fa a tshabile le Mmamotia le na le tshimologo le bokhutlo gonne e a fopholesega.

Mo **dikgweding** tse Sakoma a ntseng a ipaakanyetsa go nyala Mmamotia ka tsona ka gonne a mo rata thata, go na le fa **di simologang teng** le fa **di felelang teng**.

Monongwaga le ona o na le **tshimologo** le **bokhutlo** ka gonne Sakoma a sa kgona go nyala Mmamotia ka yona nako e ka gonne a ganne, mme e bile a tshabile le Kalafi.

Dinako tsa ditiragalo tse go buiwang ka tsona mo terameng e di botlhokwa ka gonne di thusa mmuisi go lekanyetsa bogolo jwa ditiragalo tsa kanedi e ya ga Raditladi, e leng, *Dintshontshong tsa Lorato*

Kelelo ya nako ya ditiragalo

Ditiragalo tsa terama e **di simologile go le maitiso** mo go ka akangwang gore e ne e le ka **ura ya bosupa** ka gonne e le **nako e go itisiwang** ka yona. **Mo mosong wa letsatsi le le latelang**, Sakoma le Mmamotia ba dumalana ka tsa lerato. Fa go setse **go fetile dikgwedi di le thataro** ba ntse ba ratana, Mmamotia o ya kwa ga Sakoma go le **maitiso a setlha sa Mariga**. Ka **maphakela** a magolo a **letsatsi le le latelang**, ene le Kalafi ba thoba mo Ga-Mmangwato, mme ba thobela kwa Mokwena. Go akanngwa gore **loeto lwa bone lo tsere lebaka la beke** e le nngwe ka gonne **sekgala** sa go tloga kwa **GaMmangwato** go fitlha kwa **Mokwena** e le **dikilometara di ka nna 360** ka ntlha ya gore ba ne **ba tsamaya ka dinao** ba ka tswa ba ne ba tsamaile **dikilometara di ka nna 80** ka letsatsi. Ke ka moo dinako tsa bona tsa go tsamaya e nnang tse dintsi go feta tsa go ikhutsa ka gonne ba ne ba tshaba magatwe. Nako ya loeto e e kaegang e le ya magatwe, e leng, go tloga kwa Mokwena go ya kwa Ga-Mmangwato le yona go ka akanngwa gore e tsere sebaka se e ka nnang sa **beke** e le nngwe.

Loeto lwa ga Sakoma fa a tloga kwa Ga-Mmangwato a ya kwa Mokwena e le **mo mesong wa Labotlhano** le lona go ka twe le **tsere beke e le nngwe**, ka gonne Sakoma o ne a itse gore

boKalafi ba kwa kae, ntwala le dintsho tsa bona ka boraro di diragetse **ka lona letsatsi** la fa a sena go goroga mo Mokwena. Ke lona **letsatsi la bofelo la ditiragalo** tsa buka e.

Ka jalo, go ka akanngwa gore **ditiragalo tsa buka e di tsere dikgwedi di le thataro le dibeke di le pedi**.

2.9 LEFELO

Fa go sekasekwa lefelo, go tlhokomelwa **mefuta e le mebedi ya mafelo**, e leng, **mafelo a a bonwang ka matlho le mafelo a a sa bonwang ka matlho** (Phala 1999:51).

- **Mafelo a a bonwang ka matlho.**

Fa ba oketsa kgang e ya ga Phala, Lebaka (1999:64) le Komati (2000:54) ba re mofuta o wa mafelo ke **o o sa akanngweng** e bile o motho a ka kgonang go fitlha go ona fa a gopotse go dira jalo. Ba tlhalosa gape gore ke **mafelo a mokwadi a a bitsang ka maina** ka tlhamalalo mo sekwalweng jaaka fa a re **GaMmangwato, Mokwena le Tebele**. Ke ka foo, Lebaka (1999:60) a reng mokwadi ga a a fopholetse e bile ga a a akanye.

Go ya go nopolwa dikao di se kae tse di diriswang ke mokwadi *Raditladi* fa a rulaganya terama e ya gagw, e e bidiwang, *Dintshontsho tsa Lorato*.

Pule: Ga twe o tshabetse le Mmamotia **kwa Tebele**.

Seloka: Nnyaa, ga ba a ya Tebele, ba ile **kwa Mokwena** (ts.39).

Poloko: Mephato ya morafe e ba batla **Mono** le kwa **fatsheng la Bakgatla** (ts.66).

Mokwadi: (**Kwa lapeng la ga Sebopeng**, go tsena ngaka le Poloko).

Mokwadi: (**Kwa ntlong ya ga Sebopeng**, rrangwanaagwe Mmamotia. Go tsena Poloko, mosadi wa ga Sebopeng, o tswa kwa ntlong ya borobalo o tsositswe ke go utlwa sengwe se tsamaya ka **kwa ntle ga ntlo** (ts.32).

Mafelo a otlhe a a ntshofaditsweng a a fa godimo fa ke a a bonwang ka matlho ka gonne motho o kgona go a supa kgotsa go a etela bonolo ka gonne mokwadi a a kwadile ka tlhamalalo.

Mafelo a, a botlhokwa ka gonne ditiragalo tsa terama e di diragalela mo go ona. Lefelo le **la Mokwena** le lebagane le tiragalo e e botlhokwa, e leng, ya matlhotlhapelo, yona tiragalo e kgolo ya *Dintshontsho tsa Lorato*.

- **Mafelo a a sa bonweng ka matlho**

Phala (1999:52) a re **mofuta o wa mafelo** ke **o o mo monaganong** ka gonne ona ga a bonwe ka matlho a nama. Ke ka moo Mampho (1999:35) ene a reng ke **mafelo a mokwadi a sa a tsepamisang** sentle ka gonne **a sa bolele maina a ona** jaaka: kwa **nokeng, nageng, magodimo, kgakala**, jalojalo.

Dikao tsa mofuta o wa mafelo tse Raditladi a di dirisitseng mo terameng ya gagwe ya *Dintshontsho tsa lorato* ke jaaka:

Sakoma: (o a opela)

Kwa a leng teng, motho yo motshwana
Motho yo motshwana le marinini (ts.5).

Mmamotia: Oo, Modimo o o **kwa godimo**

Ga magodimo a a kwa godimo (ts.28).

Mmamotia: **Tsela e telele**, a re tsamaye Kalafi

Ao re tla a bua re le **kgakala** (ts.38).

Pule: Bogosi jono jwa re mmolai a tshwarwe;

Nna le mophato wa me ga re robale,
re tletse **lefatshe lotlhe** jaaka tsie (ts.39).

Sekgoma: Bathobasweu ba re tswela moseja,

Ba tla le buka **mafatsheng a a kgakala**. (ts.49).

Dikao tsa mafelo a a neilweng, e leng, **kwa a leng teng, magodimo a a kwa godimo, kgakala lefatshe lotlhe le moseja** ke tsa **mafelo a motho a a akanyang** ka gonne a ipopela ditshwantsho tsa ona mo mogopolong wa gagwe. Gantsi ke mafelo a a ikaegileng mo mafelong a mangwe. Mafelo a le ona a botlhokwa ka gonne go na le ditiragalo tse di botlhokwa tsa terama e, tse di diragalang mo go ona. Sekao: Sakoma le Mmamotia ba ne ba le **kwa nokeng** fa ba dumalana ka lorato. Lorato lwa bone lo ba isitse **kwa legodimong** (matlhotlhapelo). Tiragalo e ke yona e dirang gore ba fitlhe legodimong.

- **Tshosobanyo**

Go ka akarediwa kgang e ka go re lefelo le kgaogantswe ka **mefuta e le mebedi**, e leng, **mafelo a a bonwang ka matlho le mafelo a a sa bonweng ka matlho**. Mafelo a a bonwang ka matlho, ke mafelo a mokwadi le babuisi ba sa a akanyeng fela, ke go re ba sa ipopele ona mo megopolong ya bona ka gonne ba a itse.

Mafelo a a sa bonweng ka matlho ona ke **mafelo** a mokwadi le mmuisi **ba a fopholetsang** gore a kana e bile a ntse jang ka gonne gona le fa a bidiwa ka maina a ona fela **mongwe le mongwe o ipopela setshwantsho sa lefelo leo mo mogopolong** wa gagwe go ya ka fa a a akanyang ka teng.

2.10 KAKARETSO

Mo kgaolong e, go simolotswe ka tthaloso ya **dielemente tsa diteng: baanelwa, ditiragalo le tikologo** eo e leng **nako le lefelo**. Tiriso ya dielemente tse mo terameng ya *Dintshontsho tsa Lorato* le yona ga e a tlodiswa matlho.

Fa go tthalosiwa **setlhogo** sa terama ya *Dintshontsho tsa Lorato*, **dikarolo tse pedi** tse di sekasekilweng ke **lorato le lorato lo tlhola dintsho**.

Ka ga **kamano** ya **baanelwabagolo** le **baanelwabatlaleletsi** karolo e, e lekotswe go lebeletswe **tebagano, bokgontshi, boganetsi, bothusi** jwa baanelwa. Go lemosegile gore **boganetsi jwa moganediwa** ke **bothusi ba moganetsi**, fa **boganetsi jwa moganetsi** e le **bothusi ba moganediwa**.

Mabapi le **ditiragalo tsa diteng**, go lemosegile fa di le **mefuta e le mebedi**, e leng, (a) **Mofuta o mogolo wa ditiragalo** o o ipopileng ka ditiragalo tse tharo: **tiragalo e e botlhokwa ya ntlha, tiragalo e e botlhokwa ya fa gare le tiragalo e e botlhokwa ya bofelo** le (b) **Mofuta o monnye wa ditiragalo**, ona o ipopile ka **ditiragalotebagano** le **ditiragalotlaleletso**.

Kwa bofelong go boletswe ka ga **phetogo** e e teng **mo baanelweng le mo tikologong**. Go tthalositswe fa phetogo e, e bontsha gore fa **baanelwa, nako le lefelo** di **fetoga, ditiragalo** tse di diragalang **le tsona di a fetoga**.

3 KGAOLO YA BORARO

3.1 THULAGANYO

3.1.1 Matseno

Thulaganyo e tlhalosiwa fa e le go rulaganngwa ga dikgang ka maikalaelo a go fa mmuisi molaetsa o o rileng. Ditiragalo tse tsa thulaganyo di golaganngwa ke thitokgang go nna kang e le nngwe.

Fa go sekasekwa **thulaganyo I** dikgopolo tse di tla tlhokomelwang ke tse di latelang tse: (a) thitokgang, (b) moakanyetso, (c) thaetlele le (d) dikgato tsa kgotlhang mo thulaganyong.

3.1.2 Thitokgang

Styan (1965:71) o tlhalosa thitokgang ka go re: *'Theme involves the real purpose for which a play is written as well as the tenor and meaning pervading the whole.'*

Thitokgang e amana le bokao jo bo akaretsang sekwalwa sotlhe. Ke go re thitokgang ke kgopolo e sekwalwa se theilweng mo go yona. Ka jalo, go ya ka Lebaka, thitokgang e laola go rulaganngwa ga dikgang tsa thulaganyo gore e nne sekwalwa. Ke ka moo e leng botlhokwa thata. Gape go na le pharologano fa gare ga thitokgang le setlhogo. Groenewald (1993:14) o bontsha pharologano e jaana:

<ul style="list-style-type: none">• Thitokgang e lebagane le letlalo la thulaganyo• Thitokgang e golaganya dithekeniki gore di lebagane.• Thitokgang ke kgankgolo e leng motheo o o laolang thulaganyo ya dikgang gore e nne sekwalwa.	<ul style="list-style-type: none">• Setlhogo se lebagane le letlalo la diteng.• Setlhogo se golaganya dikgang tsa diteng gore e nne seopasengwe.• Setlhogo ke kakaretso ya bofelo ya dikgang tsa diteng
--	---

Groenewald (1993:16) le Mojalefa (1995:18) ba tshwantshanya pharologano e e fa gare ga thitokgang le setlhogo le pharologano e e leng teng fa gare ga diteng le thulaganyo. Ba re mosola wa pharologano e ke go godisa kgogedi.

Phala (1999:56) o ruma dikakanyo tsa basekaseki ba ka go re pharologano e e fa gare ga thitokgang le setlhogo e botlhokwa thata ka gone bobedi ba tsona di sa tshwane, gone le fa dikwalwa di ka tshwana ka diteng, fela di ka farologana ka thitokgang.

3.1.3 Moakanyetso

Fa a tthalosa moakanyetso, Mojalefa (1997:31) a re ke: *‘Motheo goba foreimi yeo go ka thwego mohutangwalwa o theilwe godimo ga yona.’*

O tswelala pele ka go re foreimi eo ke lenane la paterone ya motheo wa sekwalwa. Fa a tiisa se se buiwang ke Mojalefa, Magapa (1997:74) a re moakanyetso o lebagane le paterone ya thulaganyo ya sekwalwa. Fa, Groenewald (1993:15) o tswelala ka go re ke lenaneo la ditheo tse di botlhokwa tse di laolang thulaganyo ya sekwalwa gore go tle go bonagale thitokgang kgotsa ona moko wa kgang. Ke go re yona thuto e, e tsweledisa pele maikaelelo a mokwadi. Magapa (1997:74) le Malimabe (1998:46) ba re moakanyetso o laola mofuta wa sekwalwa, e ka nna sa boitshwaro, thuto, matlhotlhapelo, lorato, botseka, le sa mofuta mongwe fela.

Mojalefa (1995:12) le Malimabe (1998:46-47) ba re go na le pharologano fa gare ga thitokgang le moakanyetso. Ba re thitokgang e lebagane le tebagano ya mokwadi, mme moakanyetso ona o lebagane le thulaganyo ya sekwalwa.

Lebaka (1999:66) le Komati (2000:62) ba bua fa moakanyetso o na le dikarolwana tsa thulaganyo e e riling, mme karolwana e nngwe le e nngwe e lebagane le matlhakore a mabedi a mo go ona go tlhophiwang le le lengwe fela. Magapa (1997:74) le Phala (1999:57) ba re matlhakore a, a lebagane le moanelwamogolo yo, e leng, molwantshiwa/ molwantshi, yo babusi ba itsalanyang le ene. Dikarolo tsa moakanyetso di kaya fa molwantshiwa e le motho:

- (a) wa maemo kgotsa wa metlheng;
- (b) yo o nang le makoa kgotsa yo o se nang makoa;
- (c) yo o ikokobetsang kgotsa yo o sa ikokobetseng; le
- (d) yo o amogelwang kgotsa yo o sa amogelweng.

Go ya ka ditlhaloso tse tsa molwantshiwa, go ka twe kwa ntle ga go re moakanyetso o laola mofuta wa sekwalwa, go lemogilwe gape gore o laola semelo sa molwantshwiwa, ka gonne ka ona go ka kgonwa gore go itsiwe se a leng sona. Ka jalo, go tshwanetswe gore ka dinako tsotlhe go tlhokomelwe moakanyetso wa mofuta wa sekwalwa fa go sekasekiwa dimelo tsa baanelwa.

3.1.4 Thaetlele

Ela tlhoko: Lereo le, setlhogo mo Setswaneng le kaya dilo di le tharo mo seesimaneng e leng “title”, “heading” le “topic”. Ka ntlha ya bothata jo, go ya go diriswa mo tlhotlhomising e,

mareo a mabedi jaana: **Setlhogo** go kaya “topic” ka sekgoa le thaetlele go kaya “title” jaaka le Setswanafaditswe.

Ranamane le ba bangwe (1984:108) ba tlhalosa thaetlele fela ka go re: ‘Jaaka go itlhalosa setlhogo ke leina le le neilweng buka, khutshwe, jalo jalo.’

Simpson le Weiner (1989:55) ba tlaleletsa tlhaloso ya boRanamane ka go tlhalosa fa thaetlele e le leina le le fa tshimologong ya sekwalwa. Yona e tlhalosa setlhogo (topic) le diteng tsa sekwalwa. Fa a oketsa ditlhaloso tse, Holman (1972:520) ene o di baya jaana: ‘*Title is the distinguishing name attached to any written production, a book, a section of a book, a chapter, a short story, a poem, etc.*’

Puo ya ga Holman e gatelela fa thaetlele e se leina la sekwalwa fela, mme e le leina le sekwalwa se se farologangwang mo dikwalweng tse dingwe ka gonne se na le leina la sona le le rileng. Ke ka moo Lebaka (1999:68) a reng leina (thaetlele) le botlhokwa ka gonne motho a ka kgona go lemoga mofuta wa sekwalwa ka lona. Fa a loisa dikakanyo tsa basekaseki ba, Martin (1988:7) a re:

It may seem surprising, but this is why your title becomes important. Thinking about it before you start to write will help you enormously. A good title, one which truly represents the book, play, or story, is likely to be a distillation of the theme, and will be of great value in keeping you on the right lines as the work progresses.

Puo ya ga Martin e tlhalosa botlhokwa jwa thaetlele ka go re ke yona e tla go thusang thata le pele o ka kwala se o batlang go se kwala. Ee, thaetlele e e siameng le e e tshwanetseng se o se kwalang e ka nna mofuta ofe wa sekwalwa, ke yona e tlhotlhang se thitokgang e leng sona, mme e bile ke yona e tla go kgweetsang mo tsamaong le tswelolopeleng ya go tlhaloganya le go tlhotlhomisa ka ga sekwalwa seo.

- **Botlhokwa jwa thaetlele**

Fowler (1982:96) o tlhalosa fa thaetlele e na le tiro ya go tlhagisa (*‘presentational function’*).

Fa ba oketsa se se buiwang ke Fowler, Mojalefa (1995:89), Mampho (1999:41) le Komati (2000:69) ba re thaetlele ya sekwalwa e botlhokwa ka gonne e na le tlhotlhetso mo sekwalweng. Ke go re e kgona go tlhalosetsa babuisi se sekwalwa se buang ka ga sona. Ke ka moo Legganyane (1997:57) a reng: ‘*Sengwalwa se swanetše go laolwa ke maikemišetšo a*

mongwadi ka go be goba go fa sengwalwa seo leina. Ke ka lebaka leo go tlogo kgona go lemogwa botlhokwa bja thaetlele.'

Fa a tswelala pele, Lekganyane a re dithaetlele tsa dikwalwa tsotlhe di botlhokwa thata ka ntlha ya go re e le karolo ya dikwalwa tseo. Puo ya ga Lekganyane e tsamaelana le ya ga Wilsmore (1987:404] fa a re maikaelelo a mokwadi a tshwanetse go nepa tlhaloso ya sekwalwa. Mo tsebeng ya 402, Wilsmore a re thaetlele e lebagane le tiro ya go kaela . Gape o tswelala pele mo tsebeng ya 405 ka go tshwantshanya thaetlele le letshwaokgwebo (trade mark). Fa a bua ka lona letshwaokgwebo le, mo kumong (product) le thaetlele mo sekwalweng, Mojalefa (1995:92) a re di bontsha tlhago kgotsa setso se se tshwanetseng go ka supiwa gore se itsiwe. Ke ka moo thaetlele kgotsa letshwaokgwebo le tshwanetseng go dirisiwa ke mong wa lona fela.

Wilsmore (1987:406) o tlatsa puo ya ga Mojalefa ka go di baya jaana: *'The law forbids others to use the trademark otherwise customers might be misled into believing that their goods come from the same origin as the original, and are therefore of equal taste and distinction.'*

Se se tlhagisiwang ke puo e ke go re ke tlolomolao gore letshwaokgwebo kgotsa thaetlele e dirisiwe ke motho ofe kgotsa ofe. Phala (1999:60) ena a re: *'Thaetlele e fa karabo e tee ya go kgotsofatša, le ge sengwalwa se ka ba le ditlhalošo tša go fapafapana, ka ntle ga go amogela gore tlhalošo ye nngwe le ye nngwe, ke mošomo woo fapanego le woo wa peleng.'*

Thaetlele e farologanya dikwalwa, ke go re sekwalwa se sengwe le se sengwe se na le leina la sona. Ka jalo, mosola wa thaetlele ke go farologanya dikwalwa.

Lazarus le Smith (1971:293) ba akaretša kakanyo tsa basekaseki ba ba fa godimo fa ka go bua fa thaetlele e na le mesola e le metlhano e mo go yona go ka diriswang o le mongwe fela kgotsa go feta foo. Yona ke e:

- thaetlele e gogela mmuisi mo go buiseng diteng tsa sekwalwa;
- e tlhomamisetsa mmuisi setlhogo;
- e supetsa mmuisi thitokgang;
- e lemosa mmuisi se diteng tsa sekwalwa di buang ka ga sona; le
- e dira jaaka leina le le gakololang mmuisi mabapi le diteng tsa sekwalwa.

- **Mefuta ya dithaetlele**

Go ya go lekolwa mefuta e mebedi ya dithaetle go ya ka fa Fowler (1982:97) le Mojalefa (1995:95) ba e tlhalosang ka teng.

Fa a tlhalosa mefuta ya dithaetlele, Fowler (1982:97) a re:

Hollander distinguishes four Victorian conventions of short poem titling: by subject (The Leech-Catherer), by theme (Resolution and Independence), by internal quotation (first line, refrain line or key phrase) and by symbolic suggestion (the essential title: Haddock's eyes)

Go tswa mo nopolong e, go lemosega fa Fowler a tlhopha mefuta e le mene ya thaetlele, e leng:

*mofuta wa temakgang;

*mofuta wa thitokgang: Molaetsa wa buka o theilwe mo go yona;

*mofuta wa nopolong e e fa gare ga sekwalwa O bona leina la buka ka mo gare ga buka jaaka mo mabokong; le

*mofuta wa setlhagiso jaaka tau e ka emela kgotsa go kaya bogale.

Mefuta e mengwe ya thaetlele e go tla buiwang ka ga yona ke e e tlhalositsweng ke Mojalefa. Ene a re go na le mefuta e le metlhanano ya dithaetlele, e leng:

Tsa mokgwa wa Victoria tsa maboko a makhutshwane:

Ona ke maboko a makhutshwane a a bokwang ke batho ba nako ya Victoria kwa bogareng jwa Aforika.

Tsa setlhogo: Tsona di lebagane le setlhogo mo sekwalweng, jaaka terama ya *Dintshontsho tsa Lorato* ka L.D. Raditladi.

Tsa thitokgang: Tsona di lebagane le thitokgang mo bukeng *Moremogolo wa motho* ka P. Lesenyane.

Tsa nopolong ya fa gare segolo thata mo moleng wa ntlha wa tlhabeletso.

Tsa sekathagiso: Tsona di lemosa babuisi ka se ba ka kgatlhanang le sona ka fa gare ga sekwalwa jaaka Manyobonyobo, D.P. Moloto.

Go ya ka ditlhaloso tsa mefuta ya dithaetlele tse, go lemosega fa mefuta e mene ya basekaseki, e batlile e tshwana fa e se fela mefuta wa Victoria o o sa tlhageleleng mo setlhopheng sa mefuta ya thaetlele ya ga Fowler.

Dintshontsho tsa Lorato e wela mo mofuteng wa setlhogo ka gonne thaetlele e, e senola se se rerwang ka mo terameng e ya ga Raditladi.

Thaetlele ya terama ya *Dintshontsho tsa Lorato* e kaya go swa ga batho ka ntlha ya lorato. Go ntse jalo ka gonne moanelwa wa tlaeletso le baanelwa ba bararo ba a swa. Motheo wa dintsho tsotlhe ke lorato.

Ponalo o sa ntse a rata Sakoma le fa e le gore Sakoma ene ga a sa tlhole a mo rata. Ka jalo, Ponalo o lotlhanya Sakoma le Mmamotia. Fa a lemoga bosenyeletsi jo, Sakoma o itlhotlhora Ponalo ka go mmolaya, ka gonne ene a rata Mmamotia thata. Mmamotia ene ga a sa tlhole a rata Sakoma, mme o setse a ratana le Kalafi. Fa Kalafi le Mmamotia ba tshabela kwa Mokwena, ba baka matlhotlhapelo a dipolaano. Sakoma o tlhaba Kalafi ka lerumo ka gonne a mo tsetse moratiwa. Pele a swa, Kalafi o phamola lerumo mo go Sakoma, o mo tlhaba ka lona. Sakoma o a swa, Kalafi le ene o a swa. Mmamotia o lemoga gore a ka se tshele kwa ntle ga Kalafi. O itegela mo godimo ga lerumo, mme le ena o a swa.

Go ka rungwa ka go re thaetlele ya sekwalwa e kgona go lemosa babuisi diteng le thitokgang tsa sekwalwa pele a ka simolola go e buisa. Ka jalo, terama ya *Dintshontsho tsa Lorato* e lebagane le diteng tsa tiragatso e sentle tota. Pele babuisi ba ka simolola go e buisa, thaetlele e, e ba sedimose tsa ka diteng tsa yona, e leng, lorato le dintsho ke go re dintsho tse di diragalang ka ntlha ya lorato.

3.1.5 Dikgato tsa kgotlhang mo thulaganyong

Mabapi le dikgato tsa thulaganyo go tla tlhokomelwa gore basekaseki ba dikwalwa ba di arogantse ka ditsela tse di farologaneng. Malimabe (1996:52) o bontsha dikgato tsa thulaganyo ka go re:

Motheo wa poloto ya terama nngwe le nngwe ke tshenolo kana tshimologo ya ditiragalo, e latelwa ke thaologo, phuthulogo le tsielego, e leng dikgato tse di re supetsang gore kgotlhang e gotse jang go fitlha kwa setlhoeng sa ditiragalo. Go tloga kwa setlhoeng re ye kwa tharabolong mme morago go latele katlholo le bokhutlo.

Se Malimabe a se kayang ke gore go na le dikgato di le supa tsa thulaganyo. Shole (1988:18) le Conradie (1969:8) bona ba na le dikgato di le thataro, e leng: tshenolo, thaologo, haraano, setlhoa, tharabologo le katlhogo.

Malimabe le boShole ba a farologana ka go re Malimabe o na le lereo le le oketsang mareo a mangwe, e leng, tsielego e e leng karolo ya tharaano mo thulaganyong ya boShole.

Groenewald (1993:20), Mojalefa (1996:13-14) le boRanamane (1984:70) bona ba arologanya thulaganyo ka dikgato tse nne, e leng, (i) tshenolo , tswelelopele kgotsa phuthologo , (iii) setlhoa le (iv) tharabologo le katlholo. Groenewald le Mojalefa mo ntlheng e nngwe ba akaraletsa thaologo, tharaano le tsielego mo go tswelelopele. Go tswelela pele ba kopanya tharabologo le katlhogo go bopa karolwana e le nngwe e leng tharabologo. Ke ka moo boGroenewald bone ba nnang le dikgato di le nne fela tsa thulaganyo.

Tlhotlhomisi e, e ya go sala morago lenane la dikgato tse nne tsa boGroenewald.

3.1.5.1 Tshenolo

Prince (1987:28) o tlhalosa fa tshenolo e le: *‘The presentation of the circumstanc obtaining before the beginning of the action.’*

Go bonala fa Prince le Magapa (1997:76) ba dumalana ka go re tshenolo ke tshimologo ya ditiragalo tsa sekwalwa. Fa a loisa tlhaloso e ya bone, Magapa (1997:76) o tswelela pele ka go di baya jaana: *‘Ke gona karolong ye mongwadi a re tsebantšhago le le baanegwathwadi le go re sedimošetša ka tšeo re yago go kopana le tšona.’*

Puo ya ga Magapa e raya gore mo tshenolong, mokwadi o itsise babuisi ka ga baanelwa bagolo le ka ga ditiragalo tsa sekwalwa. Lebaka (1999:77) o tlaleletsa dielemente tse pedi tse di umakilweng ke Magapa ka go re nako le lefelo le tsona ke dielemente tse di botlhokwa tse di thusang babuisi go tlhaloganya sekwalwa se a se buisang. Fa a amanya tshenolo le kgogedi, Groenewald (1993:19) a re: *‘Kalotaba e tlhalosa boemo bja ditaba. Gona moo mongwadi o bolela se se hlolago maatlakgogedi. Ditaba tša kanegelo,e lego baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo.’*

Puo e, e tlhalosa fa **tshenolo** e na le **dielemente di le nne**, e leng **baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo**. Mojalefa (1997:13) o ruma kakanyo e ka go bua fa tshenolo e le fa mokwadi a tsosang tshimologo ya kgotlhang le tshimologo ya ditiragalo teng. A re tshenolo e simologa fa tshimologong ya sekwalwa, mme e felela fa go simologang kgotlhang fa teng. O tswelela pele ka go re kgotlhang ya ntlha e e lebaganeng le se e leng molaetsa wa mokwadi, ke bokhutlo jwa tshenolo.

Go ka akarediwa dikakanyo tse tsotlhe tse di fa godimo tse ka go tlhalosa fa tshenolo e le thaego ya ditiragalo mo mokwadi a kgonang go itsise babuisi ka ga baanelwa, mafelo a ba tshelang mo go ona le nako ya tshimologo ya kgotlhang, mme e bile e tlhola kgogedi.

3.1.5.2 Kgotlhang

Cohen (1973:18) o tlhalosa kgotlhang ka go re ke: *'The collision of opposing forces in prose fiction, drama or poetry.'*

Puo ya ga Cohen e kaya fa kgotlhang e le thulano ya dikarolo tse pedi mo sekwalweng. Ranamane le ba bangwe (1984:68) ba re kgotlhang ga se fela ya pono, le ya dikakanyo e teng. Ba tswelela pele ka go supa gore kgotlhang ke yona e simololang tiragalo, e bile e tshwaragane thata le morero wa sekwalwa. Fa a tlaleletsa ditlhaloso tsa boCohen, Serudu (1989:48-49) ene o di baya jaana: *'E ka ba gare ga baanegwa ba babedi goba ditlhopho tša baanegwa. Gape thulano e ka ba gare ga moanegwa le tikologo gagwe.'*

Puo e le yona e kaya fa kgotlhang e le go sa utlwaneng go go nnang teng magareng ga baanelwa kgotsa moanelwa le tikologo e a tshelang mo go yona. Holman le Harmon (1986:192) ba tsweledisa pele dikakanyo tse di fa godimo fa ka go kaya fa kgotlhang e tlholwa ke: *'the force that starts the conflict of opposing interests and sets in motion the rising action'*.

Se se raya gore kgotlhang e ka se nne teng fa bothata bo ise bo tlhagelele. Ke ka moo Komati (2000:74) ene a reng: *'Kgabagare kgotlhang e ka tlisa dintwa, dipolaano gongwe kutlobotlhoko.'*

Shole (1988:17) ene o kaya fa kgotlhang e supa matlhakore a mabedi a a thulanang, e leng, le le fenyang le le fenngwang ka ntlha ya lebaka lengwe la botshelo go fitlha lengwe la matlhakore le fenya kgotsa a fenyega ka bobedi. Marggraff (1994:21) fa a tsweditse pele kgang e, a re: *'Conflict is a prerequisite for tension, and originates were good and bad, virtue and vice, strength and weakness are placed opposite another.'*

Se se tlhagisiwang fano ke go re kgotlhang e bonagala sentle fa go thulana letlhakore la tshiamo le letlhakore la bosula.

Go ka akarediwa ka go re kgotlhang ke go sa utlwane fa gare ga baanelwa ba babedi kgotsa go feta foo kana moanelwa le tikologo ya gagwe. Kgotlhang e thusa go godisa bothata jo bo tlhagisiwang mo tshenolong ya sekwalwa. E botlhokwa ka gone e lebagane le motheo wa

kanelo. Kgotlhang e dira gore babuisi a rate go buisetsa kwa pele ka gonne a rata go itse pheletso ya dikgang tse di mo sekwalweng. Gape, ke yona e e tlohang kgogedi mo babuising.

3.1.5.3 Kgogedi

Go ya ka Groenewald (1991:23) kgogedi e simolola fa mokwadi a rulaganya dikgang gore go nne le kgotlhang kana bothata. Fa a oketsa se se buiwang ke Groenewald, Mosidi (1994:66) a re kgogedi: *'Ke tsela ye e bothokwa yeo mongwadi a e dirišago ya go lootša kgahlego ya mme goba motheeletši gore a se kgaotše go bala go iša pele goba go theeletša.'*

Mokwadi o dirisa puo e e rileng e e tshwanetseng go kgatlha babuisi gore fa ba buisa sekwalwa seo ba se emise go se buisa, mme ba nne le kgatlhego ya go se buisa go fitlha kwa bokhutlong.

Cuddon (1991:937) ena, o di baya jaana: *'A state of uncertainty, anticipation and curiosity as to the outcome of a story or play, or any kind narrative in verse or prose.'*

Cuddon o tlhalosa fa kgogedi e lootsa lerato la go buisetsa sekwalwa kwa pele. Ka jalo, go ka twe kgogedi ke phisegelo e e pateletsang babuisi gore ba tswelele pele go buisa ka ntlha ya gore ba rata go itse molaetsa wa mokwadi.

Go ya ka Phala (1999:68), kgogedi e na le maatla fa babuisi ba setse a itsalantse le moanelwa yo o dirang tshiamo, ka gonne ba sa rate fa a sotliwa.

Groenewald (1993:16) o akaretsa dipuo tsa basekaseki ba ba fa godimo fa ka go re kgogedi e na le matlhakore a le mabedi: *'La mathomo le lebane le tše mmadi a di tsebago (di lebane le sererwa le diteng) la bobedi le lebane le tše mmadi a sa di tsebego (di lebane le moko wa ditaba le thulaganyo).'*

Se a se buang fa ke go re kgogedi e tlholwa ke matlhakore a mabedi a botshelo, e leng, letlhakore la tshiamo le la bosula. Malimabe (1998:50) o akaretsa dikgang tsa kgogedi ka go re kgagamatso ke sebetse se segolo sa go tlhola kgogedi.

Go ruma kang e ya kgogedi, go ka twe kgogedi ke tsela e e diriswang ke mokwadi go ngoka babuisi go kgatlhegela dikgang tsa sekwalwa, mme ka jalo ba patelesege gore ba se buise se sotlhe.

3.2 DIELEMENTE TSA TSHENOLO

Mo tlhalosong ya bone mabapi le tshenolo, Magapa (1997:79), Lebaka (1999:82) le Phala (1999:69) ba tlhalosa fa **baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo e le dielemente tsa tshenolo** tse botlhokwa jwa tsona, e leng, go thusa babuisi gore ba kgone go tlhologanya sekwalwa se ba se buisang. Fa a tlhomamisa tse di builweng ke baskaseki ba, Mojalefa (1997:12) ene a re mo tshenolong, mokwadi o tshwanetse go senolela babuisi dielemente tse.

3.2.1 Baanelwa

Fela jaaka baanelwa ba diteng, baanelwa ba thulaganyo le bona ke **batho ba mokwadi a ba itlhamelang**, mme ba na le seabe mo sekwalweng sa gagwe.

Phala (1999: 33) a re go na le pharologano fa gare ga baanelwa ba diteng le baanelwa ba thulaganyo ka gonne baanelwa ba thulaganyo bona ba fiwa ditiro. Magapa (1997:80) o tswaledisa pele se se buiwang ke Phala ka go di baya jaana:

Mediro yeo ke go emela go loka goba go se loke, gone ba arotswe ka mehuta ye mabedi e lego: Baanegwathwadi, Baanegwathusi.

- **Baanelwabagolo**

Serudu (1989:33) o tlhalosa moanelwamogolo ka go re ke: *‘Mogale goba mogaledi wa padi, kanegelo kopana goba papadi. Mahlo a diphedi ka moka a tsepetetše meragelo ya gagwe mo pading, papading goba kanegelokopaneng.Ke yena a utswago pelo ya mmadi. Ditiro tša gagwe e ka ba tše di sa lokago.’*

Se se kaiwang mo nopolong e ke go re moanelwamogolo o botlhokwa mo sekwalweng ka gonne ditiragalo tse tsotlhe tse di mo go sone di theilwe mo go ena. Aristotle (1980:33) ene o di baya jaana: *‘they must be consistent from first to last; the development of a character should not bring about drastic changes.He should remain the person we have known from the beginning to the end.’*

Puo ya ga Aristotle e kaya fa baanelwabagolo e le batho ba ba tshwanetseng go tlhomama ka gonne babuisi ba tshwanetse gore ba tsamaisane le bone go tloga kwa tshimologong ya sekwalwa go fitlha kwa bokhutlong jwa sone ka thitokgang ya sona e ikaegile ka bona. BoRanamane (1984:70), Mojalefa (1996:14) le Lebaka (1999:83) ba re baanelwabagolo ba thulaganyo ba arogangwa ka tsela e:

- **Molwantshiwa:** Tiro ya gagwe ke go tsewedisa pele morero wa sekwalwa;
- **Molwantshi:** Ene o ganetsana le maikaelelo a Molwantshiwa; le
- **Motsenagare:** Yo o gakatsang kgotlhang fa gare ga molwantshiwa le molwantshi.

o **Molwantshiwa**

Prince (1987:78) le Mojalefa (1997:13) ba tlhalosa fa molwantshiwa e le moanelwamogolo yo sekwalwa se theilweng mo go ene. Ba re dikgang tsothe tse di mo sekwalweng di mabapi le ene ka gonne ke ene yo bogolo ba ditiragalo bo mo diragalelang. Ke ka moo Abrams (1988:139) ene a tlhalosang fa molwantshiwa e le: *'The chief character in work on whom our interest centers.'*

Puo e, e raya gore babuisi ba a mo kgalhegela e bile ba itsalanya le molwantshiwa ka gonne tiro ya gagwe e le yona e e tsewedising pele thitokgang ya sekwalwa. Fa a loisa ditlhaloso tse di fa godimo tse, Serudu (1989:32) a re: *'Ke yena yoo o rwelego mathata le maima. Ditiragalo Ka moka di lebisitswe go yena. Ke yena yo a tanyago šedi ya mmadi ka meragelo ya gagwe. Mabakeng a mangwe o šitwa go fihlelela dinapo tša gagwe ka baka la mafokodi a gagwe a nama.'*

Serudu o kaya gore molwantshiwa ke moanelwa yo o botlhokwa thata. Ke go re ke moanelwa yo o tshwanetseng go tlhagelela a le botlhokwa go gaisa baanelwa botlhe ba mokwadi a ba dirisang mo sekwalweng. Mojalefa (1995:14) o tsewedisa pele tlhaloso ya molwantshiwa ka go tlhalosa fa a lwantshediwa go siama kana go sa siame ga gagwe ke moanelwa kgotsa baanelwa ba bangwe.

o **Molwantshi**

Lazarus le Smith (1971:17) ba tlhalosa molwantshi ka go re ke: *'the chief negative character in a plot, the one who opposes the protagonist.'*

Se boLazarus ba se kayang ke go re molwantshi ke moanelwamogolo yo ka gale a emang kgalhanong maikaelelo a molwantshiwa ka gonne a sa dumelane le se a se buang kgotsa se a se dirang. Fa ba oketsa tlhaloso e, boBrooks (1970:613) bone ba di baya jaana: *'The antagonist is the cause of the trouble, pain and suffering... and confusion.'*

Puo ya ga Kruger yona e tlhalosa fa molwantshi e le moanelwa yo o tlholang mathata, bothoko le kgakgamalo mo botshelong jwa ga molwantshiwa. Ke ka moo Magapa (1997:81) a reng: *‘Moanegwa yo ke yo o lwantšhago molwantšhwa. Yena a ka be a mo lwantšhetša dinepo tša gagwe tšeo e ka bago tše botše goba tše mpe.’*

Puo ya ga Magapa e kaya fa molwantshi a thibela maikaelelo a ga molwantshiwa a a siameng kgotsa a a bosula go diragala. Se se tlhalosiwang ke Magapa fa ke go re ga se gore ka metlha molwantshi ke moanelwa yo o sa siamang ka gonne ka dinako dingwe o nna kgatlhanong le maikaelelo a a bosula a ga molwantshiwa. Se se raya gore molwantshiwa e ka nna moanelwa yo o siameng kgotsa yo o sa siamang, go ya fela ka maikaelelo a mokwadi malebana le baanelwa ba ba mo sekwalweng sa gagwe.

o **Motsenagare**

Motsenagare ke mongwe wa baanelwabagolo. Fa ba mo tlhalosa, Pretorius le Swart (1983:24) ba re: *‘The tritagonist is usually the character who stands between the two extremes .He /she is a kind of catalyst between the positive and the negative poles.’*

Puo e e kaya fa motsenagare e le molwesi ka gonne ke ene yo o tlholang kgotlhang fa gare ga baanelwabagolo ba babedi, e leng, molwantshi le molwantshiwa. Ke ka ntlha e Shole (1988:23) a netefatsang ntlha e ka go re:

...Tlhobogano le kgotlhang fa gare ga thwadi le moganetsi di ama moanelwa wa boraro bong motsenagare. Motsenagare o gabedi: fa a le mpheetlane kgotsa a le loma lo lo ntlhapedi, re mmita molotlhanyi gonne o gotetsa kgotlhang. Moletlhanyi ke motsenagare yo o le kang go ruanya makoko gonne a rata toka le kutlwano.

Fa a tshegetsa puo ya ga Shole, Serudu (1989:32) ene a re motsenagare o tlhola gore go se nne le kutlwano fa gare ga baanelwa ba bagolo ba sekwalwa. O tswelala pele ka go tlhalosa fa moanelwa yo a lebelela kwa phefo e tlhagang kwa teng e be e le gona a ka nnang le seabe mo ntweng. Go le gantsi wa gaabo ke yo o kwa godimo, ke go re yo o fenyang. Magapa (1997:82) o ruma dikakanyo tsa basekaseki ba ka go re: *‘Moraloki yoo o bešeletsago pitša ya mpherefere gore molwantšhwa le molwantšhi, ba se kwane le gatee. Ke ka moo a lebanego le thulano.’*

Go ya ka tlhaloso e go mo pepeneneng gore motsenagare go le gantsi o itumelela le go kgatlhegela go bona baanelwabagolo ba babedi ba, e leng, molwantshiwa le molwantshi ba thulane ka ditlhogo.

o **Molwantshiwa: Sakoma**

Molwantshiwa mo terameng ya *Dintshontsho tsa Lorato* ke Sakoma ka e le ene moanelwamogolo yo o simololang ditiragalo tsa terama e go tloga kwa tshimolong go fitlha kwa bokhutlong jwa sekwalwa. Ke go re bogolo jwa ditiragalo tsa terama e, bo theilwe mo go ena. Sakoma wa mofaladi o ipala mabala a kgaka mo go Mmamotia, ngwana wa lelapa la bogosi. O dirisa sebintšolo go mo ngoka maikutlo.

O matlhomantsi ka gonne o patagantse Mmamotia le Ponalo. Fa a lemoga gore o bonetswe, o lobela Ponalo dintsi ka a mo tsaya gore ke mosenyaletsi. Mmamotia le Kalafi ba ngwegela kwa Mokwena. Sakoma o ba tsaya motlhala ka gobo a rata go nyala Mmamotia ka dikgoka. Fa a fitlha kwa Mokwena o lwa le Kalafi, mme o feleletsa a mmolaile, mme se se makatsang pele Kalafi a swa o kgona go bolaya Sakoma. Se segolo ke go re Sakoma o atlegile go tsweledisa maikalaelo a gagwe pele a go bolaya Kalafi yo o neng a mmona jaaka sekgoreletsi se segolo mo go rataneng ga gagwe le Mmamotia, tota le go nyalana nae.

o **Molwantshi: Mmamotia**

Molwantshi mo terameng e ya ga Raditladi ke Mmamotia yo le ene fela jaaka molwantshiwa a nang le seabe se segolo mo sekwalweng se. Fa Mmamotia a lemoga gore o apeile dibese ka go dumela Sakoma, e bile gape a lemoga gore Sakoma o rata makgabe bobee, ga a okaoke o bolelela Sakoma gore ga a mo rate. Fa Mmamotia a lemoga gore Sakoma o gana nnang wa banyana gore ba kgaogane, o sia le Kalafi e le go lemosa Sakoma gore ga a ikaela ka gope go nyalana le ene. Mmamotia o a ipolaya ka ntlha ya fa maikaelelo a gagwe a go kgaogana le Sakoma ka kagiso a sa atlege e bile a diragatsa le tsholofetso e a e solofeditseng Kalafi ya gore o tla swa nae.

o **Motsenagare: Lenyalo**

Banelwa ba thulaganyo ba na le ditiro. Bal (1980:14-15) a re banelwa ke didiragatsi e seng batho fela. Fa a tswelela pele, Bal, o tlhalosa fa lefoko didiragatsi, le akaretsa batho le dilo fa badiragatsi[baanelwa] yona e supa batho fela. Fa a tshegetsa puo e ya gore banelwa ga se batho fela, Mojalefa (1995:6) ene a re: '*Ke batho ba sengwalo, le ge e le gore le dilo (kgomo, nku, tonki, letlapa, selepe, thaba, noka, sefofane, puku, bjalobjalo) e ka ba baanegwa.*'

Mo terameng e, motsenagare ke lenyalo le fa e se motho ka fa e le lona le le dirang tiro ya moanelwa. Ka jalo, lenyalo ke motsenagare. Ke lona le le tlholang kgotlhang fa gare ga Sakoma le Mmamotia.

Go tloga kwa tshimologong go fitlha kwa bokhutlong jwa terama e, lenyalo ke lona le lotlhanyang molwantshiwa (Sakoma) le molwantshi (Mmamotia) ka gonne diponelopele tsa bone di farologane. Ke ka ntlha e kwa bokhutlong go nnang le dipolaano le go ipolaya go go tlisiwang ke go palelwa ga Sakoma go nyalana le Mmamotia.

- **Banelwabatlaletsisi**

Serudu (1992:33) o tlhalosa fa mofuta o wa baanelwa o na le seabe se sennye mo sekwalweng. Moanelwamotlaletsisi o thusa go bonagatsa ditiro tsa mogale ke go re tsa moanelwamogolo. BoRanamane (1984:110) ba tlaletsisa tlhaloso e ka go tlhalosa baanelwabatlaletsisi jaana:

...le fa ba se botlhokwatlhokwa jaaka baanelwabagolo, ba na le mosola ka gonne re kgona go lemoga semelo sa moanelwamogolo ka go se bapisa le sa bona, le go lepa ka moo se amang matshelo a bona ka teng.

Fa ba oketsa tse di buiwang ke boSerudu, Mojalefa (1997:14) le Magapa (1997:83) ba akaretsa ka go re mosola wa baanelwabatlaletsisi ke go thusa baanelwabagolo. Ba tswelela pele ka go bua gore fa mokwadi a rata go godisa kgogedi, o dirisa baanelwabatlaletsisi le fa e le gore ga se bona fela ka gonne ditiragalo le tsona di na le mosola wa go thusa go tlhotlheletsa babuisi gore ba buisetse kwa pele gore ba itemogele kgogedi. Ba re baanelwabatlaletsisi ba bangwe ba ka dirisiwa go tiisa kgotsa go gapeletsa tharabololo ya mathata, fa ba bangwe bona ba lebagannwa le tharabologo. Ke ka ntlha e Groenewald (1993:19-20) le Mojalefa (1997:14) ba reng ditiro tsa baanelwabatlaletsisi ke:

- go tlhalosa semelo sa moanelwamogolo;
- go tlhalosa semelo sa moanelwamogolo;
- go tiisa kgotsa go gatelela tharabologo;
- go tsalanya mmuisi le moanelwamogolo (molwantshiwa);
- go godisa kgogedi; le
- go tlhalosa tharabololo ya bothata.

Komati (2000:82) o garela tlhaloso ya baanelwabatlaletsisi ka go ba arola ka ditlhopha tse tharo. A re tsona ke: (i) setlhopha se se thusang molwantshiwa, (ii) setlhopha se se thusang molwantshi le (iii) setlhopha se se thusang motsenagare.

Dikao: Mo terameng e go na le ditlhopha di le pedi fela tsa baanelwabatlaletsi, e leng, (i) setlhopha se se thusang molwantshiwa le (ii) setlhopha se se thusang molwantshi.

□ **Setlhopha se se thusang molwantshiwa (Sakoma)**

Rrekgosi le Mmadiphefo ba thusa Sakoma gore a nne le sebete sa go ipala mabaka a kgaka mo go Mmamotia. Gape Rrekgosi ke ene yo o tlhabang Sakoma botlhale jwa gore a inee naga a tshabele molato wa polao ya ga Ponalo.

Ngaka ya ga Sakoma yona e mo thusa ka go mo naya ditlhare tsa go loa Kalafi ka ntlha ya fa a siile le Mmamotia. Batsadi ba ga Sakoma bona ba thusa morwa wa bone ka go pega Kalafi molato wa polao ya ga Ponalo kwa kgosing. Gape ba kopa kgosi gore boMmamotia ba batliwe ba bo ba busediwe mo motseng gore Sakoma a tle a kgone go nyala Mmamotia. Morago ba batla thuso ya ditlhare tsa setso tsa go bolaya Kalafi mo ngakeng.

Tota le fa e le gore modisa wa dikgomo ene o ne a se mo maikaelelong a a bosula fa a bolelela Sakoma gore boMmamotia ba mo motseng, fela le ene ke mothusi wa gagwe ka gonne ke ka tshedimosetso ya gagwe gore Sakoma a kgone go fitlha kwa boKalafi ba neng ba le teng.

□ **Setlhopha se se thusang molwantshi (Mmamotia)**

Kalafi ke moanelwamotlaleletsi yo o thusang Mmamotia ka go mo amogela le go mo fitlha kwa ga gagwe fa a ne a tshaba Sakoma. Morago Kalafi o ngwegela le Mmamotia kwa Mokwena e le fa a mo tlosa mo matlhong a ga Sakoma le go mo tshabisa mo motseng wa Bangwato ka ntlha ya fa go ne go na le pelaelo ya gore ke ene a bolaileng Ponalo.

Go bonagala fa batho ba kwa Mokwena ba ne ba ba thusa ka go ba amogela mo motseng wa bone ka ntlha ya fa ba ne ba nna mo go ona. Ka thuso e, Sakoma o tsaya lebakanyana a sa itse sentle gore totatota boMmamotia ba ile ntlheng efe.

• **Tshosobanyo**

Go ya ka ditlhaloso tse di fa godimo, go lemosegile fa baanelwa ba thulaganyo ba fiwa ditiro, mme e bile ba kgaogantswe ka mefuta e le mebedi, e leng, ya baanelwabagolo le ya baanelwabatlaletsi. Baanelwabagolo ba arogantswe ka tsela ya molwantshiwa yo sekwalwa se theilweng mo go ena; molwantshi yo o ganetsang maikaelelo a ga molwantshiwa; le motsenagare yo e leng ene yo o tlholang kgotlhang fa gare ga molwantshiwa le molwantshi.

Go lemosegile, gape fa mosola wa baanelwabatlaletsis e le go thusa le go senola dimelo tsa baanelwabagolo.

3.2.2 Ditiragalo

Ditiragalo di tthalositswe fa go sekasekwa diteng gore ke se se dirwang kgotsa se se diragalelang baanelwa. Lebaka (1999:119) le Komati (2000:116) ba tthalosa gore fa go sekasekwa ditiragalo tsa thulaganyo go tla lemogiwa gore di farologana le tsa diteng. Maila (1997:108) o tthalosa pharologano e ka go bua fa ditiragalo tsa thulaganyo di fiwa ditiro fa tsa diteng tsona di buiwa fela. A re fa ditiragalo di fiwa ditiro di tsweledisa pele thitokgang. Mojalefa (1995:210, Magapa (1997:84) le Phala (1999:73) bona ba bua fa ditiragalo tsa thulaganyo di diriswa jaaka ditshwantsho tse di tshwantshanyang botshelo jwa baanelwa ka botlalo. Fa a tswelala pele, Mojalefa (1997:37) a re: *‘Ditiragalo tšeo di swantšha mahlakore a mabedi bophelong, e lego botse le bobé.’*

Se se raya gore ditiragalo tsa thulaganyo di lebagane le letlhakore la tshiamo le letlhakore la bosula. Fa a netefatsa puo e, Phala (1999:730) a re: *‘Ditiragalo tše tsa thulaganyo di šoma go thulanya molwantšhwa le molwantšhi, ka gore mo go bona go na le yo a dirago tše botse le yo a dirago tše mpe.’*

Go ka digelwa ka go re thulano e e mo matlhakoreng a mabedi a, ke e Marggraff (1996:115) a reng mo ditiragalong tsa thulaganyo mokwadi o dira gore maikaelelo a gagwe mo sekwalweng a tswelale pele.

3.2.3 Tikologo

Tikologo e kgaogantswe ka dikarolo tse pedi, e leng, **nako** le **lefelo**.

- **Nako**

Magapa (1997:87) le Phala (1999:74) ba re nako ya thulaganyo e farologana le nako ya diteng ka gonne mofuta o wa nako o fiwa ditiro. Ona o naya lebaka le ditiragalo tse di diregang ka lona. Mojalefa (1997:16) le Magapa (1997:85) ba re nako e bopa mowa o o renang le maikutlo (atmosphere) gore e nne ditshwantsho. Ke go re e lebagannngwe le thitokgang gore e fetoge setshwantsho.

Maila (1999:111) o arola nako ka dikarolo tse tharo, e leng, **ya tshwanelo, ya maikutlo le ya sekai** kgotsa **setshwantsho**. Nako e tla tlhaloswa ka botlalo fa go sekasekwa tiriso ya nako ya thulaganyo.

- **Lefelo**

Mafelo a thulaganyo a fiwa ditiro tsa go tswaledisa pele thitokgang. Gantsi a fetoga ditshwantsho (Lebaka, 1999:124). Lebaka (1999:124-125) o ipoa kgatsu ka go re: *‘Ka ntle le go hlaloša tikologo ya thwaelo goba ya tshwanelo, lefelo le le itšego le ka šomišwa bjalo ka seka, gape le ka godiša atmosfere. Tšhomiso yeo ya lefelo bjalo ka thekeniki e laolwa ke kamano gare ga lefelo leo gape le ditaba tšeo di lebanego le diteng le thulaganyo.’*

Se Lebaka a se tlhagisang fa ke go re lefelo la thulaganyo le fetoga setshwantsho. Phala (1999:76) le Magapa (1997:86) ba tswelera pele go arola lefelo la thulaganyo ka dikarolo di le tharo, e leng, **lefelo la tshwanelo, la maikutlo le la sekai** gongwe **setshwantsho**.

3.3 TSHOSOBANYO

Go lemosegile fa **tshenolo** e na le **dielemente di le nne**, e leng **baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo**. Go tlhalositswe fa **baanelwa ba le mefuta e mebedi**, e leng, **baanelwabagolo le baanelwabatlaletsisi**. **Baanelwabagolo** ba kgaogantswe ke **mefuta e le meraro**, go ya ka ditiro tse ba di dirang, e leng, tsa go **lwantshiwa**, tsa go **lwantshwa** le tsa go **lwantsha**. **Baanelwabatlaletsisi** bona ba arotswe ka le **dikarolo di tharo** e leng, **setlhopha se se thusang molwantshiwa, setlhopha se se thusang molwantshi**, le **setlhopha se se thusang motsenagare**. Mo **ditiragalong**, go lemosegile fa **ditiragalo tsa thulaganyo di fiwa ditiro**, mme di na le **matlhakore a le mabedi**: la **tshiamo** le la **bosula**. Mabapi le **tikologo**, go tlhalositswe fa **nako le lefelo** le tsona di fiwa **tiro ya tshwanelo, maikutlo** le ya **sekai**.

3.4 DITHEKENIKI TSA THULAGANYO

Kerkhoff (1962:16) le Magapa (1997:88) ba tlhalosa kakanyo e ya thekeniki ka go re ke se se bonwang, mme se be se kgone gore se dirisiwe go tswaledisa pele se se buiwang. Ba re ka go dirisa thekeniki, mokwadi o kgona go tswaledisa pele maikaelelo a gagwe. Fa a tlaleletsa se se buiwang ke boKerkhoff, Mojalefa (1997:17) ena a re: *‘Ke seo mongwadi a se boletšego ka gona ka go se ngwala.’*

Mark Schorer (Lazarus le Smith, 1971:288) o tswaledisa pele kakanyo e ka go re: *‘It may well become the discipline that leads writers to discover what they have to say.’*

Se se kaiwang ke tlhaloso e ke go re ka thekeniki mokwadi o kgona go fetisetsa molaetsa wa gagwe kwa babusing ba sekwalwa sa gagwe. Groenewald (1993:17) o ruma tlhaloso ya kakanyo e ka go bontsha mesola e le mebedi ya thekeniki. Yona ke:

- * go gatelela go godisa le go tiisa kakanyo e e riling; le
- * go lebaganya kakanyo eo le thitokgang.

Magapa (1997:89) le Phala (1999:78) ba re go na le **dithekeniki tse di lebaganeng le thulaganyo le tse di lebaganeng le puo le setaele**. Dithekeniki tse di fitlhelwang mo thulaganyong ke **tebelelo, tsepamiso,, mmuisano, poeletso, phapologantsho, mmuaesi, poko, ponelopele, pheteletso, leele, seane**, jalojalo. Fa a tswelala pele, Phala o tlhalosa fa go na le mofuta o mongwe wa thekeniki o o diriswang mo thulaganyong ya terama e leng **dikaelaserala tsa terama**.

3.4.1 Dikaela serala tsa terama

Fa ba tlhalosa kakanyo e, Groenewald (1995:6) le Phala (1999:79) ba re terama e lebagane le **dielemente di le nne** tsa sekwalwa, e leng, **baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo**. Phala o tsweledisa pele kgang e ka go re:

... le ge poledišano ya terama e amana le dielemente tšeo, ga se kgokanyo ye mongwadi a kago e šomiša go di tlhalosa ka tshwanelo. Ke ke lebaka leo mongwadi a oketšago ka ditaba tše dingwe gore a tlaleletse tlhalošo yeo. Dikoketšo tšeo ke ditaetšopapadi. Tsona di ngwalwa ka moseka ka mašakaneng.

Puo e, e raya gore dikaelo tsa serala di na le mosola o mogolo ka gonne mokwadi a di dirisa go tlaleletsa tlhaloso e a ratang go e naya babuisi kgotsa babogedi mabapi le seemo se moanelwa a leng mo go sona. Raditladi fa a tlhalosa ka fa Sakoma a neng a gapilwe maikutlo ke bontle jwa ga Mmamotia, a re:

Sakoma: (O a opela)...(ts.5).

Sakoma: (O ntse a opela)...(ts.5).

Sakoma: (O tswelala le pina ya gagwe)...(ts.5).

Ka mafoko a a mo masakaneng, babuisi o kgona go bona seemo sa lorato la ga Sakoma mo go Mmamotia ka gonne o ntse a tswelala pele go opela pina e a e tlhametseng moratiwa wa gagwe Mmamotia le fa Rrekgosi a ntse a bua le ene.

Groenewald (1995:6) a re kwa ntle ga dikaelo tsa serala tse di tlaleletsang tlhaloso ya dielemente tsa sekwalwa, go na le kaelo e nngwe e e botlhokwa. Yona e lebagane le go rulaganngwa ga dikgang, mme ke sesiro. Mesola e mebedi ya sesiro ke: ‘Wa ntlha o tsamaelana le temana fa e kaya go fetolwa ga nako, lefelo, baanelwa le ditiragalo.’

Wa bobedi o tsamaelana le kgaotso (go khutla) ya tema. Kgaotso e ga e senye setlhoa le fa e le kgogedi ka gonne temana e e fetileng e feditswe ka setlhoa se se tsosang kgatlhego ya babuisi gongwe babogedi.

Mo terameng e ya *Dintshontsho tsa Lorato*, go diriswa ditema tse pedi tsa ntlha mo kgaolong ya ntlha jaaka dikao tse di bontshang go fetolwa ga nako, lefelo, baanelwa le ditiragalo.

Kgaolo 1 Temana 1

Sakoma: Ehe! (o ya kwa ntlong a edimola)

Mmadiphefo: O tsosiwe, rra.

Sakoma: O tsosiwe, Mmadiphefo. (O ya fa diphateng)

A ke tla lala ke robetse,

Kana ke tla lala ke balabala le mogopolo wa me?

(O apola diaparo go robala. Sesiramatlho se a digwa) (ts.9).

Kgaolo 1 Temana 2

(Go mo mosong . Sakoma le Rrekgosi ba latela Mmamotia kwa nokeng).

Ditemana tse pedi tse di fa godimo, go lemosega di sa tshwane. Pharologano e e leng teng ke ya go re mo temaneng ya ntlha go na le baanelwa ba le babedi fela, e leng, Sakoma le Mmadiphefo, mme mo temaneng ya bobedi go na le baanelwa ba le bararo, e leng, Sakoma, Rrekgosi le Mmamotia. Tiragalo ya go robala ga Sakoma ka nako ya bosigo (o apola diaparo go robala) e fetoga tiragalo ya fa Sakoma le Rrekgosi ba latela Mmamotia ka nako ya mo mosong. Go jalo fela le ka lefelo. Lefelo le le mo temaneng ya ntlha, e leng, la ntlo le fetoga go nna la kwa nokeng mo temaneng ya bobedi. Phetogo e ya dielemente tsa thulaganyo e bontshiwa ka lenaneo le le latelang:

	Temana ya 1	Tema ya 2
Nako	Bosigo (o apola diaparo tsa go robala).	Mo mosong.
Lefelo	Kwa ntlong	Kwa nokeng
Baanelwa	Sakoma le Mmadiphefo.	Sakoma, Rrekgosi le Mmamotia
Tiragalo	Go a robalwa.	Sakoma le Rrekgosi ba latela Mmamotia.

Tsweletso ya dithekeniki tsa thulaganyo

- **Dikaelaserala**

Mabapi le mosola o o tsamaelanang le temana fa e latelwa ke kgaotso, go diriswa kgaolo ya bobedi temana ya botlhano le kgaolo ya boraro temana ya ntlha jaaka dikao tse di bontshang kgaotso e.

Kgaolo II Temana 5

Tema e ya botlhano e felela jaana:

Mmamotia: Tsela e telele, a re tsamae, Kalafi;

Ao re tla a bua re le kgakala.

(Ba inaya lenaga) (ts.38).

Kgaolo III Temana 1

(Go mo mosong. Go tsena Sakoma, Rrekgosi, Pule, Seloka le ba bangwe ba motse, ba ya kgotleng ya kgosi) (ts.39).

Go lemosega gore mothalo o o fa gare ga ditema tse pedi tse o botlhokwa ka gonne o emela kgaotso. Yona kgaotso e, e rulagantswe ka tsela e. Temana ya botlhano e feleletse ka kgogedi, e leng, go inaya naga ga Kalafi le Mmamotia. Kgaotso e, ga e senye kgogedi. Go inaya naga ga boKalafi go tsositse kgatlhego e e pateletsang babuisi kgotsa babogedi go buisa kgotsa go bogela tiragalo e e latelang ya fa baanelwa gongwe badiragatsi bangwe ba ya kgotleng ya kgosi mo kgaolong ya boraro, temaneng ya ntlha.

Fa a tlaelelsa tlhaloso ya boGroenewald ya dikaeloserala Phala (1999:81) a re: *‘Lereo le “ditaetšosefala” le šupa se sengwe le se sengwe terameng ntle le poledišano, ke go re, leina la terama lenaneo la baanegwa, matseno, ketapele, epiloko, le tšona ditaetšosefala, bjalobjalo.’*

Puo ya Phala e kaya fa dikaeloserala di akaretsa leina la terama, ketapele, matseno, matlhwai le lenaneo la baanelwa.

Mo tlhotlhomisong e, go ya go sekasekiwa fela leina la terama, lenaneo la baanelwa le dikaelo tsa serala ka fa e le tsona fela tse di tlhagelelang mo terameng e ya ga Raditladi ya *Dintshontsho tsa Lorato*.

- **Leina la terama**

Gantsi leina la terama le fitlhelwa ka fa ntle ga buka, le bo le boelediwa gape mo tsebeng e e tlang fa pele ga tsebe ya thaetlele kgotsa mo tsebeng ya bobedi ya terama e e rileng.

Fa ba bua ka botlhokwa jwa leina la terama, Keuris (1997:76) le Phala (1999:82) ba re mosola o mogolo wa leina le terama ke go tlhama lefatshe la boikakanyetso la seterama le go supetsa babuisi ntlha e e botlhokwa ya lona. E ka nna moanelwa kgotsa baanelwa ba ba botlhokwa kana ditiragalo tse di botlhokwa kgotsa tikologo. Ka jalo, leina la terama ke sesupo mo babuising go ba thusa go ranola terama, ke go re leina ke tshupetso ya ntlha go itsise babuisi ka se terama e buang ka ga sona.

Sekao sa tse dingwe tsa dikao tsa leina la terama ke sa terama e e sekasekiwang fa e leng, *Dintshontsho tsa Lorato*. Leina la terama e, le boeleditswe gararo. Le kwadilwe ka fa ntle ga buka, la boelediwa mo tsebeng e e tlang fa pele ga tsebe ya thaetlele, mme la bofelola kwalwa gape la boraro mo tsebeng ya thaetlele. Fa go ka elwa tlhoko, go tla lemogiwa fa leina la terama e, e le *Dintshontsho tsa Lorato* ka gonne go sule batho ba le bantsi ka ntlha ya lorato.

Dikao tse dingwe tsa diterama tse maina a tsona a di tlhalosang ke *Motswasele II* le *Sekgoma I*, tse le tsona di kwadilweng ke L.D. Raditladi.

- **Lenaneo la baanelwa**

Lenaneo la baanelwa ba terama gantsi le fitlhelwa mo tsebeng e e latelang ya ketapele. Keuris (1997:88) le Phala (1999:83) ba re botlhokwa jwa lenaneo la baanelwa ke go taya baanelwa ba ba farologaneng ba lefatshe la boikakanyetso la seterama maina, ke go re go tlhaola baanelwa ka go farologana ga bone mo lefatsheng le.

Tlhaolo ya baanelwa ba maina a a farologaneng e tsamaelana le tlhagiso ya kitsiso ka bokhutshwanyane ka ga mongwe wa bone jaaka ditiro, bogolo, losika le tse dingwe. Ka jalo, lenaneo la baanelwa le na le mosola wa go naya tshedimosetso. Mo tshimologong ya terama, lenaneo la baanelwa le na le mosola wa sebopego. Maina a baanelwa ba terama a diriswa ka botlalo go supa yo o tshwanetseng go bua. Gantsi babuisi ba kgona go lemoga maemo a moanelwa mo lefatsheng la boikakanyetso go ya ka go lepa gore moanelwa o bua go le kana kang.

Palo ya baanelwa ba ba teilweng maina mo lenaneong la *Dintshontsho tsa Lorato* ke somaamabedi tlhano. Go na le baanelwa ba le bararo ba ba sa tewang maina fela ba neilwe mainamaakaretsi, e leng, mophato, ngaka ya kgosi le ba bangwe le modisa wa dikgomo. Mosola wa lenaneo le la baanelwa ke go itsise babuisi ba terama e ka ga **baanelwa ba botlhokwa** mo terameng e, e leng, **Sakoma, Mmamotia le Kalafi**.

Lenaneo la baanelwa le na gape le baanelwa ba ba emang baanelwa ba ba botlhokwa ba nokeng kgotsa ba ba kgalhanong le bone jaaka Rrekgosi le batsadi ba ga Sakoma ba ba emeng Sakoma nokeng le Ponalo le Poloko ba ba tlhoileng Mmamotia. Go na le baanelwa bangwe mo lenaneong le la baanelwa ba ba nang le tlhotlheletso e e rileng mo matshelong a baanelwabagolo. Bona ke Mmadiphefo, morongwa wa ga Sakoma, Ponalo, moratiwa wa ga Sakoma, Phane morongwa wa ga Ponalo, Kgaswana, morongwa wa ga Kalafi, le modisa wa dikgomo le ba bangwe.

Go na gape le baanelwa mo lenaneong le, ba babuisi ba sedimosediwang ka bona gore molao le tshiamo di a tshegediwa mo motseng wa Bangwato. Bona ke kgosi Sekgoma, kgosi ya Bangwato, Pelaelo, motlhanka wa kgosi, Tshukudu, Makanana, Tshweu, Tshosa le Mmualefe, dikgosana tsa kgosi le Pule le mophato wa gagwe. Gape go na le batho fela ba motes, e leng, Tiro le Phoi. La bofelo lenaneo la baanelwa le na le ngaka ya kgosi le ba bangwe.

- **Dikaelo tsa serala**

Keuris (1997:76) le Phala (1999:81) ba tlaleletsa tlhaloso ya dikaelo tsa terama tsa bo-Groenewald ka dikaelo tsa serala. Ba re lereo la dikaelo tsa serala le supa sengwe le sengwe mo teramemng kwa ntle le puisano, ke gore leina la terama, lenaneo la baanelwa, matseno, ketetsopele, matlhwai le dikaelo tsa serala ka botsona.

Mo tlhotlhomisong e, tiriso ya leina la terama, lenaneo la baanelwa ga mmogo le dikaelo tsa serala ke tsona fela tse di tla tšhotlhiwang fano ka gonne e le tse di fitlhelwang mo terameng e ya *Dintshontsho tsa Lorato*. Le gale ditlhaloso tsa ditiori tsa ketetsopele matseno le matlhwai le tsona ga di ne di tlolesiwa matlho.

- **Keteletsopele**

Fa a tlhalosa lereo le, Phala (1999:82) a re: ‘*Ketapele ke ditshwao tša pulamadibogo go puku, gomme tšona gantsi di hwetšwa ka morago ga letlakala la leina la puku.*’

Puo e, e raya gore keteletsopole ke ditshwaelo tse go tla buiwang ka ga tsona mo bukeng. Mosola o mogolo wa keteletsopole ke go itsise babuisi/babogedi ka ga lefatshe la boikakanyetso.

Matseno

Matseno ona ke ditlwaelo tse gantsi di fitlhelwang mo tsebeng e e latelang tsebe ya ketetsopole (Phala, 1999:82). Lannon (1992:47) o tlhalosa matseno ka go bontsha mosola wa one jaana: *'The introduction attracts attention and make readers take notice, announces the viewpoint and previews what will follow. When readers know what to expect, they can easily follow the message.'*

Tlhaloso e e kaya fa matseno e le ona a a laletsang babuisi/babogedi ba terama ka go mo konkonyetsa ka ditiragalo tsa terama pele a ka e buisa yotlhe.

- **Matlhwai**

Go ya ka Lausberg (1998:413) matlhwai ke: *'Uninterrupted speech by a single speaker, developed from the dialogue of opposing parties..., which tries to achieve the "all-round view" by means of addition.'*

Matlhwai ke puo e e tlhagelelang morago ga puisano ya baganetsi. Keuris (1996:73) o tlhalosa pharologanyo e nngwe ya matlhwai ka go e lebaganya le mosola. Fa a tswelela pele, a re matlhwai a tswalela ditiragalo tsa lefatshe la boikakanyetso, mme a gwetlha babuisi/babogedi go itseela tshwetso.

Tshedimisetso ya matlho

Tshedimisetso ya matlho e e ka tlhagiswang ka ga moanelwa mo go dikaelo tsa serala ke e e amang, sebopegoponalo, ditlhagisomaikutlo tsa sefatlhego le tshutiso ya dirwe tsa mmele le ditshikinyego ya ona.

- **Sebopegoponalo**

Keuris (1996:67) le Phala (1999:85) ba re gantsi sebopego sa moanelwa se tsamaelana le dintlha tse di botlhokwa tsa botho kana semelo sa gagwe. Mo diterameng tsa metlae, gantsi go fitlhelwa baanelwa ba tlhophilwe go ya ka dibopego tsa bone tsa mmele, jaaka baratani ba bašwa ba ba bogegang kgotsa modiredi wa bone yo mokima. Mo ditlhalosong tse di amang

sebopego sa mmele, gantsi go fitlhelwa le ditlhaloso ka ga dioketsapopego tsa moanelwa – diaparo tsa moanelwa, se a se rweleng mo tlhogong kgotsa se a ipipileng sefatlhego ka sona (hutshe, korone, diporele kana lesire) ga mmogo le dibetsa (marumo, disabole, ditlhobolo, dithobane le melamu). Mo motshamekong wa terama, dilo tse ke tsona tse di nayang babogedi tshedimoso ya matlho ka ga moanelwa malebana le tiro le maemo mo setšhabeng.

Mo go *Ditshontshong tsa Lorato* , Raditladi o bontsha dibopego ponalo ka (a) sebopego sa mmele le (b) dioketsapopego tsa moanelwa. Fano mokwadi ga a tlhalose ka sebopego sa baanelwabagolo.

Sebopego sa mmele wa moanelwa

Mabapi le tlhaloso ya sebopego sa moanelwa, Raditladi ga a tlhalose sepe ka ga sebopego sa molwantshiwa, e leng, Sakoma kgotsa molwelwa, e leng, Mmamotia. Fela o dirisitse sebopego sa moanelwa wa tlaleletso, e leng, Mmadiphefo go gaisa baanelwa ba bangwe. Sekao sa tiriso ya sebopego sa mmele wa moanelwa go ya ka thulaganyo ya ga Raditladi ke: (Go tsena Mmadiphefo. Ke ngwanyana yo mokima yo o sefatlhego se se kgolokwe) (ts.7).

Kaelo e ya serala e naya babuisi/bareetsi tshedimosetso ya sebopego sa ga Mmadiphefo. Ke go re ke moanelwa wa mmele o mogolo le sefatlhego se se potokwe.

Go ya ka tlhaloso e, go raya gore pele terama e e ka diragadiwa, motlhagisi wa tiragatso e, o tshwanetse go tlhokomela gore motshameki yo o tla nnang le seabe se se tshamekiwang ke Mmadiphefo ke yo mokima, wa sefatlhego se se kgolokwe. Ka jalo go botlhokwa go tlhokomela sebopego sa moanelwa fa go sekasekwa kgotsa go diragatswa terama.

Dioketsapopego tsa moanelwa

Mo go dioketsapopego tsa moanelwa, Raditladi o dirisitse molwantshiwa, e leng, Sakoma go tlhalosa mofuta o wa sebopego se se bonweng e le se se oketsang popego ya gagwe.

Sakoma: (O letsa sebintšolo a opela) (ts.10).

Sakoma:... (O mo latlhela thobane, ene o sala ka segai le thebe) (ts.77).

Ka dikaelo tse pedi tse, babuisi ba sedimosediwa gore Sakoma ke lekau la maloba ka gonne seletswa se a se letsang, e leng, sebintšolo e le seletso sa tlhago. Dibetsa tse a di tshotseng le tsona di supa fa e se lekau la segompieno.

Go setse go itshupile gore dioketsapopego tsa ga Sakoma ke tsa setswerere sa mmino wa bogologolo, mme e bile o lwa ka dibetsa tse di bonwang fela ka sewelo fa go tlhabanwa. Ka jalo, motlhagisi wa tiragatso ya terama e, o tshwanetse go tlhopha motshameki yo o itseng go letsa sebintšolo e bile a itse gore go tlhabanwa jang ka dibetsa tse di umakilweng.

Se, se raya gore a itse sebetsa se se botoka go gaisa se sengwe, jaaka fa segai se na le boleng jo bo gaisang jwa thobane. Mo godimo ga moo, go botlhokwa gore motshameki yo o emetseng Sakoma a itse go lwa ka segai le go iphemela ka thebe ka nako e le nngwe a dirisa matsogo ka bobedi.

(b) Ditlhagisamaikutlo tsa sefatlhego

Keuris (1996:67-68) a re ditlhagisamaikutlo tsa sefatlhego di tsamaelana le tiragatso ya terama mo batshameki ba tshwantshang baanelwa, mme babogedi ba kgone go bona le go ranola ditlhagisamaikutlo tse. Tlthagisamaikutlo ya sefatlhego e ka tlhalosiwa, mme gantsi ditlhaloso tsa teng di fitlhelwa mo dikaelong tsa serala. Mo diterameng tse go ikaeletseng go tshwantshanya sengwe, go fitlhelwa go na le kamano fa gare ga maikutlo a a rileng le serwe se se rileng sa sefatlhego. Monyenyo kgotsa setshego ka tlwaelo di supa fa moanelwa a itumetse kgotsa a kgotsofetse.

Go sonya go supa gore moanelwa o gagametse, o tenegile. Tlhaloso ya tlthagisamaikutlo ya sefatlhego mo dikaelong tsa serala e thusa babuisi/ babogedi go ranola mafoko a moanelwa. Le fa go le jalo, ka dinako tse dingwe puo ya moanelwa ga e dumalane le tlthagisamaikutlo ya sefatlhego sa gagwe. Ka jalo, botennye jwa maikutlo a moanelwa (go galefa thata kgotsa go tshoga thata) bona bo ka tlhalosiwa, mme babuisi ba ka bo lemoga jaaka tshenolo ya semelo sa moanelwa. Mo go *Dintshontsho tsa Lorato*, tshedimosetso e e amang ditlthagisamaikutlo tsa sefatlhego e tlhagisiwa jaana:

(Mmamotia o **tsholetsa matlho**, o leba Sakoma mo sefatlhegong, o **sosobanya phatla** ya gagwe o mo tlhoma matlho jaaka motho a ka leba selo a se boifa) (ts.14).

le

Sakoma:... (O tswa mmogo le Peloyame. Mmamotia o ema ka dinao, o leba Sakoma ka kwa morago fa a tswa mo ntlong. O **tshikinya tlhogo** a ba a simolola go bua a le nosi) (ts.15).

le

Sakoma:... (**Pono o a duduetsa**. Ba bangwe botlhe **ba ema ka dinao** fa e se Ponalalo fela, ke ene o salang **a ntse fa fatshe**, a lebile Mmamotia ka **leitlho la kilo**) (ts.16).

le

Sakoma: ... Buela tlase Phane. (**O kolopa Mmamotia ka leitlho.**) (ts.20). le

Mmamotia: (**O ipipa tlhogo ka kobo a bua a le esi**) (ts.30).

Dikaelo tse serala di na le mosola o mogolo mo babusing ka gonne ke tsona tse di ba sedimosetsang ka ga maikutlo a a farologaneng a baanelwa. Fa dikaelo tse di lebelelwa sentle go fitlhelwa gore: boraro jo (Mmamotia o tsholetsa matlho,..., o sosobanya phatla... o mo tlhoma matlho) bo kaya gore Sakoma o tshoganyeditse le go eta Mmamotia kwa pele fa a mmolelela maikaelelo a gagwe a gore o rata go mo nyala. Kana Mmamotia o ne a sa solofele gore Sakoma a ka bua ka tsa lenyalo. Kaelo ya bone (o tshikinya tlhogo...) yona e kaya gore Mmamotia o nyemisitswe moko ke mafoko a ga Sakoma a lenyalo gonne ene a ne a itse sentle fela mo pelong gore o tlile go mmolelela gore ga go kgonagale gore ba ka nyalana.

Ya botlhano (... a lebile Mmamotia ka leitlho la kilo) e kaya gore Ponalo o ne a fufegela Mmamotia fa Sakoma a bega gore Mmamotia ke ene mosadi wa gagwe wa ka moso, gonne le ene o ntse a mmeile leitlho. Ya borataro yona (o kolopa Mmamotia ka leitlho) e kaya gore Sakoma o tshoga gore fa Mmamotia a ka utlwa gore Phane o romilwe ke Ponalo ke gona fa lorato la bone le senyegile. Kaelo ya bosupa (o ipipa tlhogo ka kobo a bua a le esi) e kaya gore Mmamotia o a robala.

Tshutiso ya dirwe tsa mmele le ditshikinyego tsa mmele

Tshutiso ya dirwe tsa mmele le ditshikinyego tse dingwe tsa mmele tse di dirwang ke moanelwa, gantsi di tsamaelana le mafoko a gagwe. Le fa tshutiso ya dirwe tsa mmele le ditshikinyego tsa mmele di ka tswelala ka dibopego tse dintsi mo diterameng tse go ikaeletseng go tshwantsha bonnete, go fitlhelwa tshutiso le ditshikinyego tse di rileng di na le ditlhaloso tse di tsamaelanang le ditlwaelo tsa setso sa setšhaba se se rileng, jaaka go phaphata diatla go kaya go kopa maitshwarelo, go bontsha boitumelo, go leboga le go bontsha tlotlo fa o amogela sengwe go tswa mo mothong yo mongwe.

Gape ke tlwaelo gore fa motho a le mo mathateng kgotsa a nagana, a ingwae tlhogo. Fa motho a bua maaka, yo mongwe go ba ba mo reeditse o iphorogotlha dipounama go lemosa ba bangwe gore yo o buang ga a bue nnete. Jaaka go lemosegile gore tshutiso ya dirwe tsa mmele le ditshikinyego tsa mmele di kaya ditlhaloso tse di mmalwa tse di farologaneng. Go botlhokwa thata gore babuisi/babogedi ba netefatse mabaka a mo go ona tshutiso kgotsa tshikinyego ya mmele e e rileng e tlhagileng mo teng. Mo terameng e,

Raditladi o tlhagisa tiriso ya thutiso le tshikinyego ya mmele, e leng, go **ema ka dinao** ka mekgwa e mebedi e e farologaneng jaana:

(O tswa mmogo le Peloyame. Mmamotia **o ema ka dinao**, o leba Sakoma kwa morago fa a tswa mo ntlong....) (ts.14)

le

(Pono o a duduetsa. Ba bangwe **ba ema ka dinao**, fa e se Ponalo fela, ke ene o salang a ntse fa fatshe, a lebile Mmamotia ka leitlho la kilo) (ts.16).

le

Tshutiso ya dirwe tsa mmele le ditshikinyego tsa mmele tse dingwe ke tse:

le

(O wela mo diatleng tsa ga Kalafi, o a idibala) (ts.26).

le

(O tshwaratshwara bompheetšhane ba ba mo letsogong la gagwe) (ts.52).

Polelo ya ntlha ya go ema ka dinao ga Mmamotia e lemosa mmuisi gore o ne a le mo tlalolong ya gore o tla simolola jang puo ya gagwe ya go bolelela Sakoma maikutlo a gagwe. Polelo ya bobedi yona e lemosa babuisi gore go ema ka dinao ga batlamoletlong go bontsha boitumelo le tlotlo mo go Mmamotia le Sakoma. Go nna fa fatshe ga Ponalo gona go bontsha lefufa le lenyatso mo go Mmamotia. Polelo ya boraro, e e leng, ya go wela ga Mmamotia mo diatleng tsa ga Kalafi e bontsha fa Mmamotia a tshositswe ke ka moo Sakoma a mo pateletsang ka teng gore a mo nyale.

Mafoko a a mo polelong ya bone ona a bontsha fa kgosi Sekgoma a ne a sa tlwaela go rwala bompheetšhane ba gagwe mo maotong, mme a ne a rata go ba tshwara ka diatla. Fa motho a tshwere ditlhako ka seatla go kaya gore o itlhaganetse go dira/baakanya sengwe.

Tshedimisetso ya tsebe

Keuris (1997:79) a re mo dikaelong tsa serala, babuisi ga ba bone tshedimisetso ya matlho fela, mme ba fiwa le tshedimisetso ya ditsebe ka moanelwa. Tshedimisetso ya mofuta o, e tla thata ka mokgwa wa tlhaloso ya lentswe la moanelwa (jaaka: segalo, bonako, kgotsa lebelo le a buang ka lona). Fa a tswelela pele a re medumo e mengwe e e dirwang ke moanelwa jaaka go gotlhola, go gona le go goa, le yona e tlhalosiwa mo dikaelong tsa serala. Tshedimisetso e ya tsebe, e thusa babuisi/babogedi go lemoga boemo jwa maikutlo a moanelwa go tshwana le fa a tshogile, a tshwenyegile, a otsela, a robetse le fa a lwala.

Mo go *Dintshontsho tsa Lorato*, tshedimosetso ya matlho e tlhagiswa ka ditsela tse di latelang tse:

Sakoma: Ehe! (o ya kwa ntlong a tla **a edimola**) (ts.9).

Mmamotia: (O ntse fa Sakoma a mo tlogetseng teng. O

utlwa dikgato tsa motho mongwe a tla) (ts.22).

(Sakoma o feta a letsa molodi) (ts.24).

(... Go tsena Poloko, mosadi wa ga Sebopeng, o tswa kwa ntlong ya borobalo o tsositswe ke go **utlwa sengwe se tsamaya** kwa ntle ga ntlo)(ts.32).

Kaelo ya ntlha ya go edimola e kaya gore Sakoma o ne a otsela. Kaelo ya bobedi ya go utlwa dikgato tsa motho a tla e sedimosetsa babuisi gore Mmamotia o ne a letile thuso ya motho yo o ka mmulelang mojako gore a kgone go tswa a tshabele Sakoma yo o batlang go mo nyala ka pateletso. Go letsa molodi ga Sakoma go amana le go rata mmimo thata le botswerere jwa gagwe jwa go itse go letsa sebintšolo. Kaelo ya bone, e leng, ya go utlwa sengwe se tsamaya ka kwa ntle ga ntlo e thusa babuisi gore ba lemoge boemo jwa maikutlo a Poloko a neng a le mo go bona ka ntlha ya fa a gopola gore go na le legodu le le tla ba utswetsang ka fa ntle.

3.5 KAKARETSO

Mo kgaolong e, dikakanyo tse di lebaganeng le thulaganyo di tlhalositswe. Tsona ke **thitokgang**, **moakanyetso**, **thaetlele** le **dikgato tsa thulaganyo**. Pharologano e e leng teng fa gare ga **thitokgang** le **setlhogo** le yona e tlhalositswe. Go lemogilwe gape gore moakanyetso ke ona o o kgonisang babuisi go lemoga semelo sa moanelwamogolo. Botlhokwa jwa thaetlele ga mmogo le mefuta ya dithaetlele le yone e ne ya sekasekiwa. Thaetlele ya *Dintshontsho tsa Lorato* le yone ga ya tlodiswa matlho, mme go lemosegile gore yona e kaya go swa ga batho ba le bantsi ka ntlha ya lorato.

Mabapi le dikgato tsa thulaganyo, go tlhalositswe fela e le nngwe, e leng, **tshenolo** le **dielemente** tsa yona tse nne e leng **baanelwa**, **ditiragalo**, **nako** le **lefelo**. Baanelwa ba tlhalositswe ka go ba arola ka mefuta e le mebedi, e leng, **baanelwabagolo** le **baanelwabatlaleletsi**. Go etswe tlhoko fa baanelwabagolo ba arotswe go ya ka ditiro tsa bone tsa go **lwantshiwa**, go **lwantsha** le go **tsena gare**. Go ne ga tlhalosiwa gape gore mo terameng ya *Dintshontsho tsa Lorato*, motsenagare ke lenyalo ka gonne badiragatsi e se batho fela, mme dilo le tsona e ka nna badiragatsi. Baanelwabatlaleletsi bona ba tlhalositswe fa mosola wa bone e le go thusa baanelwabagolo, go godisa kgogedi le go tlhalosa tharabololo. Mo ditiragalong, go lemosegile fa di le maphata-mabedi, e leng, tsa letlhakore la tshiamo le tsa letlhakore la bosula.

Mabapi le **tikologo** go boletswe fa e na le mefuta e le meraro: **ya tshwanelo, ya maikutlo le ya sekai. Dithekeniki tsa thulaganyo** le tsona di ne tsa sekasekiwa, mme ga fitlhelwa gore ke tsona tse di dirang gore mokwadi a kgone go fetisetsa molaetsa wa gagwe kwa babuising ba sekwalwa sa gagwe.

Kgaolo e, e garelwa ka go sekaseka **dikaelo tsa serala**. Go lemosegile gore ka kakaretso tsona di: **tlaleletsa tlhaloso** ya mokwadi, **kaelo ya phetogo** ya dielemente, e leng, baanelwa, nako le lefelo, **kaela kgaotso** le **bokhutlo, go taya lefatshe** la boikakanyetso **leina, taya baanelwa** ba ditiragalo **maina, naya babuisi tshedimosetso ya matlho** kgotsa **ya ditsebe**.

4 KGAOLO YA BONE

4.1 THULAGANYO II

4.1.1 Matseno

Karolwana e e bothokwa e e yang go sekasekiwa mo kgaolong e, ke dimelo tsa baanelwabagolo, e leng, molwantshiwa (Sakoma) le molwantshi (Mmamotia) ka go di lebaganya le thitokgang le moakanyetso wa *Dintshontsho tsa Lorato*.

4.2 THITOKGANG

Thitokgang ya terama ya *Dintshontsho tsa Lorato* e lebagane le matlhotlhapelo ka gonne go buiwa ka ga dintsho tsa baanelwa jaaka Sakoma, Mmamotia, Kalafi le Ponalo. Mo tiragatsong e, molwantshiwa, e leng, Sakoma wa setswerere mo mminong o bonala a le matlhomantsi. O patagantse Mmamotia, e leng, molwantshi le Ponalo. Fa a lemoga gore Mmamotia o mmonetse, mme e bile o mo kopa gore ba kgaole kgolagano ya bone, o ijesa pherefere. O lemoga bosenyetsi jwa ga Ponalo, mme o mo itlhotlhora ka go mmolaya. Maitlhommo a ga Mmamotia ona a reketlisiwa ke gobo a sa dumela Sakoma ka lorato, mme e bile a mo lemogile fa e le rrabasadi.

Mmamotia o tshabela le Kalafi kwa Mokwena ka gonne a tshaba go nyalwa ke Sakoma ka pateletso. Sakoma o a ba latela, mme ene le Kalafi ba bolaana ka lerumo fa Mmamotia ene a ipolaya ka go itigela mo godimo ga lona. Ka jalo, Raditladi o rata go ruta le go kgalemela babuisi ba terama e gore lorato lo lo tlhaelang boikanyego, lo lo sa tlhomamang ga lo a siama ka gonne le tlisa matlhotlhapelo.

4.3 MOAKANYETSO

Dintshontsho tsa Lorato ke terama ya matlhotlhapelo ka gonne moakanyetso wa yona o tlhalosa fa molwantshiwa, Sakoma, e le motho:

- wa maemo a a kwa tlase;
- yo o nang le makoa;
- yo o folosiwang mo maemong a gagwe; le
- yo o sa amogeleseng.

- **Motho wa maemo a a kwa tlase**

Sakoma ke ngwana wa bafaladi ba Bamangwato. Go itshupa fa Sakoma e le motho wa maemo a a kwa tlase ka ntlha ya fa go se na fa go buiwang fa teng mo terameng gore o na le se e leng sa gagwe. Ntlha e e umakiwang malebana le maemo a gagwe, ke ya fa a tlotlomalediwa botswerere jwa go itse go opela ga gagwe le go letsa sebintšolo. Ga se gore go itse mmimo ga gagwe go isa maemo a gagwe kwa godimo.

- **Motho yo o nang le makoa**

Sakoma ga a fetwe ke lekgabe. Kwa ntle ga go pataganya Mmamotia le Ponalo, Sakoma o bolelela Mmamotia puophaa gore o mo tlhophile mo bontsing jo a neng a batla go bo nyala. Mafoko a, a mo senola gore o ratana le makgarebe a mantši. Ka go lobela Ponalo dintsi le go ikanela go bolaya Kalafi, Sakoma o itshenola e le mmolai. Ga a ronwe ke gore a bidiwe moloi ka gonne a tswa go kopa ngaka ya setso gore e loe Kalafi ka ntlha ya fa a tshabile le Mmamotia. Go ipoka le go ipela ga Sakoma fa a ipitsa ka go re ke thaka ya marata-go-lowa go mo senola a le bokoa.

Mo godimo ga moo, go tlabana ga gagwe le Kalafi go mo utolola e le legatlapa ka ntlha ya fa ene a tlabana a tshotse segai le thebe, mme Kalafi ene a mo neile thobane go tlabana ka yona. Fa Mmamotia a mo kopa gore ba kgaogane ka ntlha ya fa a sa amogele lorato lwa gagwe, le ka ntlha ya gore o mo tsieditse ka mmimo fa a mo ferea, o fekeetswa ke mafega a a tlhakaneng le tenego le manganga.

- **Motho yo o folosiwang mo maemong a gagwe**

Sakoma o tsenwa ke tsebetsebe fa a lemoga gore morafe o belaela gore ke ene mmolai wa ga Ponalo. O inaya naga ka gonne a itse sentle fa tlhogo e atholwa ka tlhogo e nngwe. Gape jaaka moletsi wa setswerere yo o tumileng, o tshaba matlho a batho. Ka jalo, go tshaba ga gagwe mo motseng, go isa maemo a gagwe kwa tlase ka gonne o ipona a sa tlhole a le motho wa maemo a a kwa godimo.

- **Motho yo o sa amogeselegeng**

Sakoma o latela Mmamotia le Kalafi kwa Mokwena. Fa a kopana le bona o lwa le Kalafi kwa ntle ga go senya nako. O mo tlhaba ka lerumo. Pele Kalafi a swa, o phamola lerumo mo go

Sakoma, mme le ene o mo tlhaba ka lona. Sakoma o swa a sa rarabolola mathata a gagwe le baanelwa ba bangwe ka gonne mafega a mo tlhokisitse go akanya sentle.

4.4 TIRISO YA DIKGATO TSA KGOTLHANG MO THULAGANYONG

4.4.1 Tshenolo

Tshenolo ke karolo ya ntlha ya sekwalwa. Fano mokwadi o tlhagisa dielemente tse di lebaganeng le tshenolo, e leng, baanelwa, ditiragalo le tikologo (nako le lefelo). Mo tshenolong go tla tlathlobiwa dimelo tsa baanelwabagolo (molwantshi le molwantshiwa) go latelwa dikarolo tse pedi tsa ntlha tsa moakanyetso, e leng, motho wa maemo a a kwa tlase le yo o nang le makoa fela ka gonne e le tsona tse di lebaganeng le tshenolo le tsweliso e bile di lebagane le fa go tlhalosiwa semelo sa moanelwa.

4.4.2 BAANELWA

Tshekatsheko ya baanelwa ba thulaganyo e ya go theiwa godimo ga tlhaloso ya semelo sa moanelwa. Ke go re go botlhokwa go tlhokomela semelo fa go sekasekwa baanelwa ba thulaganyo.

4.4.2.1 Semelo

Fa go tlhalosiwa semelo sa molwantshiwa le sa molwantshi go tla salwa morago ditheo tsa moakanyetso tse di lebaganeng le baanelwabagolo ba, ka bobedi jwa bone. Semelo se tla lekolwa go ya ka dipharologantsho tse:

- dipharologantshotshwanelo; le
- dipharologantshotlaleletso
- **Dipharologantshotshwanelo**

Lekganyane (1997:64), Mampho (1999:57) le Kekana (2000:87) ba tlhalosa fa dipharologantshotshwanelo e le dipharologantsho tse ka tshwanelo di tshwanetseng go nna teng mo sekwalweng, ke go re tse, e leng, ditheo tse di amang le tlhaloso ya semelo sa moanelwa. Mojalefa (1998:2) ena a re: *‘Dipharologantshotshwanelo di tlhalosa semelo sa moanegwa thwii, ntle le go dikadika ka gobane di nepisa dikokwane tse pedi tsa mathomo tsa moakanyetšo.’*

Puo e, e kaya gore dipharologantshotshwanelo di senola se moanelwa e leng sona, segolo thata maemo le makoa a gagwe. Fa go ya go sekasekiwa *Dintshontsho tsa Lorato*, ditheo tse di botlhokwa tsa tshekatsheko ya semelo tse di lebaganeng le molwantshiwa (Sakoma) di tla latediswa, mme tsona ke tsa motho wa maemo a a kwa tlase le yo o nang le makoa.

Dintlha tse di fa tlase ke tsona tse di botlhokwa fa go sekasekiwa semelo sa moanelwa yo o tshwanang le Sakoma:

- (a) kakgelo ka moterama;
- (b) puo le ditiro tsa moanelwa ka boene; le
- (c) ditiro le dipuo tsa baanelwa ba bangwe ka ga gagwe.

Sengwe gape se se botlhokwa ke sa gore dipharologantsho di mabapi le semelo sa baanelwabagolo ba babedi ba di tla tlhalosiwa ka go di lebagantsha le dithekeniki.

4.5 Molwantshiwa: Sakoma

4.5.1 Kakgelo ka moterama

Dipharologantsho tse di tlhagisiwang ke mokwadi go tlhalosa semelo sa ga Sakoma gore ke motho wa maemo a a kwa tlase ke tse (a) bofaladi le rrammino.

4.5.1.1 Bofaladi

Mokwadi o dirisitse dithekeniki tse pedi go tlhalosa bofaladi jwa ga Sakoma. Tsona ke tsepamiso le letlhaodi.

- **Tsepamiso**

Groenewald (1991:16) o tlhalosa kakanyo e ya tsepamiso ka go re: '*Ke ge mongwadi a lebaganya moanegwa goba selo go hlaloša moanegwa goba selo seo.*'

Se se kaiwang fano ke gore tsepamiso ke dikgang tse mokwadi a di buang ka gonne a di itse, ke go re ke dikgang tse e seng tsa magatwe. Dikgang fa di buiwa ke yo o di itseng di na le nnete mo matlhong a babuisi. Mo go *Dintshontsho tsa Lorato*, tsepamiso e tlhagelela jaana:

Go maitiso, Sakoma, ngwana wa bafaladi ba Bangwato, o ntse fa fatshe ga gabo (ts.5).

Fa mokwadi o dirisa thekeniki ya tsepamiso ka gonne dikgang tsa bofaladi jwa ga Sakoma di tlhagiswa ke ene ka sebele. Ka gonne a di itse go gaisa moanelwa le baanelwa ba bangwe, babuisi ba di amogela gore ke dikgang tsa nnete. Thekeniki e, e dirisiwa go gatelela maemo a a kwa tlase a ga Sakoma.

- **Letlhaodi**

Kosch (1991:143) o tlhalosa letlhaodi ka go re ke: *‘The common term denoting all kind of descriptive words.’*

Puo e, e kaya gore letlhaodi le lebagane le go tlaola leina. Ke ka ntlha e Mokoena (1998:119) a reng letlhaodi ke lefoko le le tlaolang leina. Fa ba tshegetsa kang e mo go Segarona (1996:99), boMothoagae bona ba re letlhaodi ke lefoko le le tlaolang lefoko le le ka diriswang jaaka sediri kgotsa sedirwa sa polelo. Algeo (1974:70) o tswaledisa pele kang ka go re: *‘An adjective phrase consist of an adjective head which may be modified by other words.’*

Algeo a re sekapolelo sa letlhaodi se diriwa ke tlhogo ya letlhaodi e e ka tlaolwang ke mafoko a mangwe.

Raditladi o tlhagisa thekeniki ya letlhaodi ka go re:

... Sakoma ngwana wa bafaladi ba Bangwato... (ts. 5).

Mo polelong e, letlhaodi le le atolosang bokao jwa yona yotlhe ke ngwana wa bafaladi ka gonne e oketsa tlhaloso ya leina Sakoma. Ke go re mokwadi o tsepamisa gore ga se Sakoma yo mongwe fela, mme ke Sakoma ngwana wa bafaladi, e seng ngwana wa legae la Bangwato. Mosola wa thekeniki e ke go tlhagisa tswaledisopele ya maemo a a kwa tlase a ga Sakoma a bofaladi.

- **Tshosobanyo**

Mabapi le bofaladi jwa ga Sakoma go lemogilwe fa mokwadi a dirisitse dithekeniki tse pedi, e leng, ya **tsepamiso** le ya **letlhaodi** go tlhagisa maemo a a kwa tlase a ga Sakoma.

4.5.1.2 Rammino

Raditladi o dirisitse dithekeniki tse tharo, e leng, **motifi**, **letlhalosi** le **tsepamiso** go tlhalosa Sakoma jaaka Rammino wa maemo a a kwa tlase.

- **Motifi**

Cohen (1973:191) le boPeck (1984:142) le Mosehla (2000:136) ba tlhalosa fa motifi e ka nna leina gongwe sekapolelo kgotsa polelo e e boelediawang mo setlhangweng. Fa a tsweledisa pele kang e mo go yona tsebe eo Mosehla a re:

Motifi ke e nngwe ya dithekeniki tse di diriswang ke mokwadi ka go boelelela lefoko kgotsa polelo e le nngwe gantsintsi ka maikaelelo a go gatelela se a ratang go se tlhalosa.

Se puo e, e se kayang ke go re **motifi** ke mofuta o mongwe wa poeletso ka gonne go boelediwa lefoko kgotsa polelwana mo puong.

Mo go *Dintshontsho tsa Lorato*, mokwadi o tlhagisa thekeniki ya **motifi** jaana:

- (Go maitiso, Sakoma, ngwana wa bafaladi ba Bangwato, o ntse fa fatshe kwa ga gabo, o letsa pina e go tweng “kwa a leng teng” ka sebintšolo. Rrekgosi o bapile nae, o mo reeditse) (ts.5).
- (Sakoma o letsa sebintšolo ka thata) (ts.10).
- (O letsa sebintšolo a opela) (ts.10).
- (Sakoma o letsa sebintšolo ka thata, a itumetse) (ts.12).
- (O opela le sebintšolo) (ts:12).

Fa dipolelo tse tlhano tse di lebelelwa sentle, go lemosega gore mokwadi a boeleditse lefoko le `sebintšolo`. Sebintšolo ke mofuta wa seletswa sa setso. Se dirilwe ka logong le bothale. Fa se letswa se, se ka bapisiwa le mofuta ya diletswa tsa segompiano jaaka piano le khiiboto go tla lemogiwa gore maemo a sona a kwa tlase.

Ka jalo, ka go boeletsa lefoko la `sebintšolo`, mokwadi o tlhagisa fa Sakoma a letsa seletswa sa Setswana sa maloba, a sa letse diletswa tsa gompiano jaaka piano kgotsa okene. Se, se thusa go bontsha maemo a gagwe a a kwa tlase.

- **Lethalosi**

Fa a tlhalosa lethalosi Parrott (2000:23) a re: *'The term adverb refers to different kinds of words with quite different functions. For teaching purpose it is generally necessary to specify particular type of adverb (e.g. adverbs of manner) , rather than refer to adverbs all together as though they were a unified class of words.'*

Parrot o bua fa go na le mefuta e e rileng ya matlhalosi, mme e bile o naya sekao se le sengwe sa lethalosi la mokgwa. Mathias (1981:59) o tswelela pele ka go naya mefuta e mengwe gape ya matlhalosi:

There are 4 kinds:-

- (1) Adverbs of time (when?)*
- (2) Adverbs of manner (how?)*
- (3) Adverbs of place (where?)*
- (4) Adverbs of degree (to what extent?)*

Mathias o bua fa go na le mefuta e le mene ya matlhalosi, e leng, lethalosi la nako, la mokgwa, la lefelo le la selekanyo.

Caleb le Caleb (1981:47) ba garela ka go re lethalosi le dirisetswa go tlhalosa bokao jwa lefoko le le gokagantsweng mo go lona. Mo go *Dintshontsho tsa Lorato*, mokwadi o dirisitse lethalosi la mokgwa ga mmogo le tiro ya lona go tlhalosa semelo sa Sakoma ka go re:

(Sakoma o letsa sebintšolo **ka thata** (ts.10).

le

(Sakoma o letsa sebintšolo **ka thata, a itumetse** (ts.12).

Mo dipolelong tse pedi tse, Raditladi o dirisitse lethalosi la mokgwa **ka thata** go tlhalosa bokao jwa lefoko sebintšolo.

Tiro ya lethalosi '**ka thata**' ke go tlhalosa gore Sakoma o letsa sebintšolo jang. Ka go boeletsa lethalosi le, mokwadi o gatelela gore ka gonne maemo a sebintšolo a le kwa tlase, maemo a moletsi wa sona, e leng, Sakoma le ona a kwa tlase.

- **Tsepamiso**

Tsepamiso e tlhalositswe fa e le dikgang tse di buiwang ke mokwadi ka ntlha ya fa a di itse go gaisa baanelwa. Mokwadi a re:

- Sakoma o letsa sebintšolo ka thata (ts.10).
- O letsa sebintšolo a opela (ts.10).
- Sakoma o letsa sebintšolo ka thata, a itumetse (ts.12).
- Rrekgosi: (O opela le sebintšolo) (ts.12).

Raditladi o dirisitse thekeniki ya **tsepamiso** ka gonne dikgang tsa go letsa sebintšolo ga Sakoma di buiwa ke ene ka bontsi go gaisa baanelwa ba bangwe. Fa dikgang di buiwa ke motho yo o di itseng babuisi ba a di amogela ka gonne e le tsa nnete. Dikgang tse tsa nnete di lebagane le maemo a a kwa tlase a sebintšolo fa a bapisiwa le maemo a a kwa godimo a diletswa tse dingwe tsa sešweng. Papiso e e jalo, e tlhalosa maemo a a kwa tlase a ga Sakoma fa a bapisiwa le maemo a moanelwa yo mongwe jaaka a ga Mmamotia (bogosi).

Ka go rulaganya dikgang ka tsela e, mokwadi o dirisa thekeniki e nngwe ya pharologano (thekeniki e e tla tlhalosiwa kwa pele) ka fa gare ga thekeniki e ya tsepamiso. Mokwadi o dirisitse dithekeniki tse pedi tse go tlhagisa maemo a a kwa tlase a ga Sakoma gore a lemogege bonolo mo matlhong a babuisi.

- **Tshosobanyo**

Fa go ne go sekasekiwa semelo sa ga Sakoma jaaka rammino wa maemo a a kwa tlase, go tlhokometswe fa mokwadi a se senola ka go dirisa dithekeniki di le tharo, e leng, **motifi, letlhalosi le tsepamiso**.

4.5.2 Dipuo le ditiro tsa moanelwa ka boene: Sakoma

Go na le dipharologantsho di le pedi tse di tlhagiswang ke Sakoma ka sebele go tlhalosa semelo sa gagwe sa maemo a a kwa tlase. Tsona ke bofaladi le borramino.

4.5.2.1 Bofaladi

Sakoma o ipitsa mofaladi. O raya Rrekgosi a re:

Sakoma: O itse bafaladi re tshaba basadi,
Mosadi yoo ke ngwana wa Bangwato,
Fa re pagama go tshwara dinaledi,
Go sala morago senyana lorato,
Re tla wela ka lemena le legolo,
Rotlhe rona makau le bannabagolo (ts.6).

Fa puo e e buiwang ke Sakoma e lebelelwa sentle, go lemosega gore mokwadi o dirisitse dithekeniki di le robedi mo go rulaganyeng dikgang tsa maemo a a kwa tlase a ga Sakoma a a lebaganeng le bofaladi jwa gagwe. Tsona ke mmuisano, tebelelo, lerui, pharologano, letlhophi, bontsi, leina, le poko.

- **Mmuisano**

Malepe (1972:150) o tthalosa mmuisano jaana: ‘O tshwana fela le jaaka batho ba tsere dikgang mmogo. Re lemoga gore maina a batho ba ba buisanang a kwalwa fa pele ga dipuo tse ba di buang gore go tle go itsiwe babui ba tsona.’

Se se kaiwang ke puo e ke go re mmuisano o fa gare ga batho ba palo e e rileng. Fa ba oketsa puo ya ga Malepe, Cohen (1973:183) le Mosehla (2000:126) ba re batho ba kgotsa baanelwa ba ba buisanang ba, ba fitlhelwa mo mefuteng ya ditlhangwa jaaka poko, diterama le dikwalwa tsa kanedi.

BoCohen ba gatelela gore mmuisano ke sebetse se se diriswang thata ke bakwadi ba diterama mo go rulaganyeng thitokgnng ya bone. Go ya ka Shole (1988:11) thitokgang ke ka moo moterama a ratang go lemosa babogedi le babuisi lebaka lengwe la botshelo jwa setho ka ditiro, ditiragalo le dipuo tsoitlhe tse di mo terameng. Ke ka moo Malepe mo go yona tsebe ya 150 a tsweleng ka go re fa go kwalwa mmuisano, go tshwanetswe ga dirwa gore dipuo tse di buiwang di se ka tsa rona babui ba tsona.

Malepe o konosetsa ka go bua fa maikutlo a baanelwa a tshwanetse a tshwanela maemo a bone jaaka fa morutegi a tshwanetse go bua jaaka morutegi.

Mmuisano wa dikgang tsa maemo a ga Sakoma o fa gare ga Sakoma le Rrekgosi. Fa go ka buisiwa puo ya ga Sakoma sentle, go lemosega gore mokwadi o dirisitse thekeniki ya **pharologano** mo gare ga **mmuisano** o. Dikgang tse Sakoma a di tlotlelang Rrekgosi ke tsa maemo a a kwa tlase a bofaladi a gagwe fa di bapisiwa le maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia a bogosing. Dikgang tse tsa gore o na le maemo a a kwa tlase a mo fuduga mowa

ka gonne di lebagane le ene ka di diragalela ene. Ka thekeniki e, maemo a a kwa tlase a ga Sakoma a bofaladi a a gatelelwa.

- **Tebelelo**

Beckson le Ganz (1961:171) le Mojalefa (1995:11) ba tlhalosa fa tebelelo e le ka fa dikgang di bonwang le go tlhagiswa ka teng ke motho yo o di tlhaloganyang. Fa a tswelidisa pele tlhaloso e, Mosehla (2000:128) o di baya mogatla wa pela ka go re: ‘Tebelelo ke mogopolo wa mokwadi.’

Tebelelo ke thulaganyo ya ditiragalo go ya ka fa mokwadi a di tlhalosang ka teng go ya ka maitemogelo a gagwe. Tlhaloso ya tebelelo e atolosiwa ke Lazarus le Smith (1983:122) fa ba re: ‘*The author may tell the story in the third person, focusing upon one character.*’

Puo ya boLazarus e kaya fa go na le mefuta e e farologaneng ya tebelelo. Boratori ba, ba tlhagisa mofuta o mongwe o e leng wa go lebagana le mmuiwa. Ke go re dikgang di ka tlhalosiwa ka tebelelo ya mmuiwa. Ke gone ka moo Baldick (1990:44) a reng: ‘*The one who tells a story...narrators vary according to their degree of participation in the story.*’

Tlhaloso e, e tlhalosa fa mokwadi a gorosetsa babuisi dikgang tsa sekwalwa sa gagwe ka molomo wa moanedi kgotsa wa moanelwa. Lekganyane (1997:78) o loisa dikakanyo tsa boratori ba ka go bua fa tebelelo e le tsela e mokwadi a e dirisang gore ditiragalo tsa setlhangwa sa gagwe di latelane. Raditladi o dirisa thekeniki ya tebelelo ka go dirisa ditlhaloso tsa ga Sakoma ka puo e:

Sakoma: O itse bafaladi re tshaba basadi,
Mosadi yoo ke ngwana wa Bangwato,
Fa re pagama go tshwara dinaledi,
Go sala morago senyana lorato,
Re tla wela ka lemena le legolo,
Rotlhe rona makau le bannabagolo (ts.6)

Fa go kelekiwa sentle puo e, go lemosega fa mmui wa yona e le Sakoma yo e leng, moanelwa, mme e seng mokwadi Raditladi. Go ya ka puo e go itshupa gore gone le fa e le gore dikgang tse ke mogopolo wa ga Raditladi, fela Sakoma ke ene yo o di itseng le go di tlhaloganya botoka go gaisa mokwadi wa tsone ka gonne e le ene yo o tlotlelang Rrekgosi gore bofaladi jwa gagwe bo mo paledisa go tlhagisa maikutlo a gagwe a go bolelela Mmamotia gore o a mo rata.

Ka jalo, ka gonne dikgang tse Sakoma o di itse botoka, di utlwala botoka mo ditsebung tsa babuisi, mme o di amogela e le tsa boammaaruri go gaisa fa di ka bo di tlhalosiwa ke motho mongwe fela. Ka thekeniki e, maemo a a kwa tlase a ga Sakoma a gatelelwa.

- **Lerui**

Snyman le Mothoagae (1990:50) le bole Roux (1991:65) ba tlhalosa gore lerui ke lereo la puo le le kayang thuo, ke go re sengwe se ruile kgotsa se ruilwe ke se sengwe. Go ya ka Ntsime le Kruger (1988:87) leina le le ruilweng ke seruiwa fa leina le le ruileng lona e le serui. Fa ba oketsa ditlhaloso tse tsa seruiwa le serui, Sabbagha le Kritzinger (1980:279) bona ba re: *‘Possession is nine points of the law: You have a greater right to what you possess than others have. Salig is die besitters: hē is hē, kry is die kuns.’*

Go tlhalosiwa fa seruiwa se le ka fa tlase ga maatla le taolo ya serui. Matseke (1968:49) le Poulos le Louwrens (1994:95-96) ba tsharolola tlhaloso ya lerui ka go bua gore le agilwe ka mafoko a mabedi le fa e le gore tota ga le tshwaraganngwe fa le kwalwa. Bullions (1983:25) le Lekala le ba bangwe (1989:156) ba loisa ka go tlhalosa gore fa popi kgotsa lefoko le ruanya seruiwa le serui le bidiwa thuaniserui, mme yona le leina le e leng serui di bidiwa lerui.

Cole (1984:159-160) o konosetsa kgang ya lerui ka go tlhalosa fa go na le mefuta e le mebedi ya lerui, e leng, **lerui la tlhamalalo le lerui le le tlhalosang**. A re lerui la tlhamalalo le kaya ditsamotho fa lerui le le tlhalosang lona le kaya tebego, boleng, tiro kgotsa botho bo bo rileng. Raditladi o dirisa mofuta wa lerui la tlhamalalo ka go rulaganya mafoko jaana:

Sakoma: O itse bafaladi re tshaba basadi.

Mosadi yoo ke ngwana wa Bangwato (ts.6).

Mo puong e e fa godima e, thuanilerui la tlhamalalo ke lefoko wa ka gonne ke lone le le tlhaolang mosadi yo, mo go ba bangwe. Ka mafoko a mangwe, ke lona le le tlhomamisang gore Mmamotia o nkgala losika le ba bogosing jwa Bangwato. Mokwadi o dirisitse lerui le ka molomo wa ga Sakoma ka ntlha ya fa a rata go netefaletsa babuisi kgotsa bareetsi gore Sakoma le ene o itse sentle gore Bangwato ke bone ba ba nang le thata le taolo e kgolo mo botshelong jwa ngwana wa bone go mo gaisa ka gonne ene e le moditšhaba fela.

Raditladi o dirisa thekeniki e, go tlhagisa maemo a a kwa tlase a ga Sakoma a bafaladi ka go godisa maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia a bogosi ka gonne e le Mongwato.

Kgang e ya maemo a a kwa tlase a ga Sakoma e ya go netefadiwa fa go tlhalosiwa ka thekeniki ya pharologano.

- **Pharologano**

Cohen (1973:182) o tlhalosa pharologano ka go re: *‘Contrast is the juxtaposition of opposite details, concepts or people.’*

Puo e e tlhalosa fa pharologano e le thekeniki e e dirisiwang fa go tlhagisiwa matlhakore a le mabedi a a farologaneng. Fa a tlaelelsa puo ya ga Cohen, Serudu (1989:39) o tshwaela ka go bua fa pharologano e le mokgwa wa go bapisa ditshwantsho kgotsa dikakanyo tse pedi tse di sa tshwaneng ka maikaelelo a go tlhalosa kgang kgotsa tiragalo ka tsela ya kgogedi.

Go ya ka Funk (1977:137) pharologano ke yona e e bontshang gore ka gale mo botshelong go na le makoko a a emang a mangwe kgatlhanong ka ntata ya fa dikakanyo, maemo le maitsholo a ditokololo tsa ona a farologana. Go setse go tlhalositswe gore maemo a ga Sakoma a kwa tlase ka go a bapiswa le maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia.

Mokwadi o tlhalosa maemo a ga Sakoma ka go a farologanya le a ga Mmamotia gore babuisi ba kgone go lemoga pharologanyo e e leng teng fa gare ga baanelwa ba babedi ba. Pharologano e ke yona e e tlhagisang semelo sa ga Sakoma sa gore ke moanelwa wa maemo a a kwa tlase. Ka jalo, babuisi ba itse maemo a gagwe.

- **Letlhophi**

Cole (1982:62) o tlhalosa letlhophi ka go re ke lefoko le le tlhaolang leina kgotsa leemeditota. Fa ba oketsa tlhaloso ya ga Cole, Ramushu le Mphahlele (1988:148) bona ba tlhalosa ka go re: *‘Lešalapadi ke lentšu leo le šupago selo seo se bolelwago. Le šupa dilo ka moka tšeo di ka balwago, k.g.r. bobjohle bja tšona. Le dira mošomo wa go swana le wa lehlaodi.’*

Mo go tlhalosiwa gore letlhophi le lebagane le go bala ka tsela ya go tlhaola kgotsa go tlhophi. Ke ka ntlha e Snyman le boleRoux (1991:53) ba reng letlhophi le dirisetswa go tlhaola sediri kgotsa sedirwa se se mo polelong.

Kgang ya letlhophi e tsweledisiwa ke Mothoagae le ba bangwe (1986:206) fa ba re go na le mefuta e mebedi ya matlhophi, e leng, matlhophimaakaretsi le matlhophimatlhotlholodi. Mo

tlhlotlhomisong e, go tla sekamelwa mo mofuteng wa bofelo ka gonne ke ona o o amanang le puo ya ga Sakoma.

Go ya ka nopo e e fa tlase, mola wa borataro wa teng o buisega jaana:

Sakoma: Rotlhe rona makau le bannabagolo (ts.6).

Lefoko rotlhe ke letlhophileakaretsi le mokwadi a le dirisang mo boemong jwa banna ba botlhe ba bafaladi ka lona. Babuisi ba kgona go lemoga gore bafaladi ba banna ke bone ba ba tlhaolwang bogolo thata mo motseng wa Bangwato. Gape ka go dirisiwa ga lefoko le, babuisi ba lemogisiwa fa go buiwa fela ka palo e e rileng ya bafaladi e ba se nang nnete ya gore sentlentle ke bokae. Ka mafoko a mangwe, go akarediwa bafaladi ba ba agileng mo Ga-Mmangwato, segoloseetona, matlho a tlhomilwe ka fa banneng.

Ka tiriso ya thekeniki e go bontshiwa semelo sa ga Sakoma sa maemo a a kwa tlase ka ntlha ya bofaladi jwa gagwe.

- **Bontsi**

Hartshorne le ba bangwe (1984:315) le Weiner (1984:451) ba tlhalosa fa bontsi bo kaya thulaganyo ya leina kgotsa lediri le le supang palo e nngwe le e nngwe e e kwa godimo ga bongwe.

Fa ba atolosa tlhaloso ya boHartshorne, Wevell le ba bangwe (1996:823) bona ba re bontsi ke: *'A form of society in which different groups exist.'*

Puo e, e tlhalosa bontsi ka go bo lebaganya le ditlhopho tse di rileng tsa batho. Van Wyk le ba bangwe (1992:7) ba tlhalosa ka moo bontsi bo bopiwang ka teng ka go re: *'By and large, plurals are form replacing the singular prefix with corresponding plural prefix.'*

Se se kaiwang ke puo e ke go re ditlhogo ke tsona tse di bontshang bontsi kgotsa bongwe. Ka tsela e ditlhogo tsa maina di na le seabe se se botlhokwa mo go tlhomamiseng maemo a bontsi.

Sakoma: O itse bafaladi re tshaba basadi (ts. 6).

Fa puo e, e kelekiwa sentle, go lemosega fa ditlhogo tsa maina mo go **bafaladi** le **basadi** di le ka fa bontsing. Jaanong go ya go tlhokomelawa ka moo mokwadi a dirisang bontsi ka teng fa a rulaganya mafoko a mabedi a.

Fa puo ya ga Sakoma e ka tlhokomelwa, go tla lemosega fa mokwadi a pateleditse go e kwala ka fa bontsing ka ntlha ya gore ka tshwanelo e tshwanetse go nna ... go nna mofaladi o tshaba mosadi. Karolwana e ya polelwana e tshwanetse go nna ka fa bongweng ka gonne Sakoma (motho a le mongwe) o bolelela Rrekgosi gore o rata Mmamotia (motho a le mongwe) thata fela o na le poifo ya go mmolelela maikutlo a gagwe. Go le gantsi bontsi bo dirisetswa go bontsha tlotlo.

Mokwadi o dirisa thekeniki ya bontsi (bafaladi mo boemong jwa mofaladi) go godisa puisano ya gagwe le Rrekgosi. Ke go re Sakoma (mofaladi) o emela bafaladi ba botlhe fa ka letlhakoreng le lengwe, Mmamotia (mosadi) ene a emela basadi botlhe.

Ka go rulaganya puo ka tsela e, Sakoma o netefaletsa Rrekgosi yo ene a emelang setšhaba se sotlhe gore o rata Mmamotia ka pelo yotlhe ya gagwe. Ka jalo, mokwadi o dirisa thekeniki e go pateletsa babuisi go amogela le go mo ema nokeng le go bontsha maikutlo a ga Sakoma (mofaladi) a go rata le go nyala Mmamotia (Mongwato). Ka jalo, babuisi ba itsalanya le Sakoma ka botsalano jwa tsala, ke go re o tsewa le go amogelwa jaaka Mongwato mongwe le mongwe gore le ene a tle a kgone go ratana le Mmamotia (Mongwato). Le fa Sakoma e le moanelwa wa maemo a a kwa tlase ka ntlha ya fa e le mofaladi, mokwadi o dira gore babuisi ba mo amogele jaaka Mongwato.

- **Leina**

Go ya ka Wevell le ba bangwe (1996:699) leina ke lefoko la motho, selo kgotsa lefelo le le itsiweng kgotsa di bidiwang ka lona. Quirk le ba bangwe (1985:773) ba tswela pele ka go re batho ba ka bidiwa kgotsa ba ka itsiwe ka ditsela tse, e leng, tsa leina, sefane, leina le sefane di na le kgotsa di se na kano ya bong kgotsa leina la matlhaletso kgotsa la metshamekiso.

Fa ba tsharolola kgang e diphuka jaaka nonyane, Serudu (1979:14) le Sekeleko le Malimabe (1993:14) ba re mo merafeng ya bantsho go taya leina go na le bokao jo bo rileng. Skhosana (2002:136) o oketsa kgang e ka go bua fa mo morafeng wa Matebele a Borwa go taa lesea le le sa tswang go belegwa leina go le botlhokwa thata. A re gantsi boago, setso le ditumedi tsa lelapa ke tsona tse di nang le seabe mo tlhophong ya maina a lesea.

Mafela (1988:20) o loisa ditlhaloso tsothe tse di fa godimo tse ka go naya tlhaloso ya maina a baanelwa ba ba mo dikwalweng ka go re: *'Name-giving is a technique which is used by authors to reveal the traits of characters. The names which are given to the characters often reveal their actions. Readers are able to associate character's actions with his/her name.'*

Se se kaiwang ke puo e ke go re leina ke thekeniki e e nang le mosola o mogolo thata ka gonne ke yone e mokwadi a e dirisang go senolela babuisi dimelo le ditiro tsa baanelwa ba a kwadileng ka ga bone mo sekwalweng.

Fa go ka tlhokomelwa nopollo e e fa tlase e sentle, go lemosega fa Raditladi a teile moanelwa yo o bidiwang, Sakoma ka maikalelo jaaka Shole (1988:90) a re: *'Sakoma, yo leina la gagwe e keteng ke tswanafatso ya "Sangoma", ke mofaladi mo Ga-Mmangwato, mme o rata kgarebe ya Mongwato.'*

Go ya go tlhokomela puo e ya ga Shole malebana le ka fa a tlhalosang go tewa ga leina la ga Sakoma ka teng. Tlhotlhomisi e, e amogela tlhaloso ya go re Sakoma ke leina la Senguni le le tlhalosang ngaka ya setso. Ka tlwaelo tiro ya ngaka e lebagane le kalafi kgotsa boloi. Go ya ka fa Raditladi a dirisang Sakoma ka teng fa a rulaganya dikgang tsa terama e, leina le le tlhalosa boloi go gaisa kalafo. Sakoma o dirisa go loa Kalafi mme e seng go mo alafa.

Mokwadi o dirisa leina le e seng la Setswana fa a taya Sakoma leina ka gonne (Sakoma) e le mofaladi mo motseng wa Setswana. O tswanafatsa leina le la lekau la Monguni gore le tsamaelane le Setswana. Ka jalo, mokwadi o dirisa thekeniki ya leina go godisa maemo a a kwa tlase a ga Sakoma gore babuisi ba lemoge fa e le moanelwa yo e seng Motswana yo o nang le mako. Ke ka ntlha e babuisi ba sa itsalanyeng le ene ka ntlha ya fa e le motho wa morafe osele, mme gona a agile mo gare ga Batswana.

- **Poko**

Bourdett le Cohen (1983:10) ba tlhalosa poko ka go re: *'Poetry is much more like other kinds of human discourse— writing or talking.'*

Puo ya boBourdett e kaya fa poko e le mofuta wa puo, e ka nna fa go kwalwa kgotsa go buiwa. Ke ka moo Dawson (1989:9) a reng poko e farologana le dipadi le diterama ka gonne mmoki o rulaganya puo ya gagwe ka mokgwa o o sa tshwaneng le wa bakwadi ba bangwe, sekao:

Moanedi o tlatsa tsebe ya buka fa a kwala, mme mmoki ene o kwala mela ya leboko ka go e tlhomaganya mo gare ga letlhare la buka. Ke ka ntlha e thulaganyo ya dikwalwa tse e seng poko fa di rulagantswe jaana go tweng di tsere thulaganyo ya poko. (boRanamane, 1984:42 le Lesele, 1989:1)

Go ya ka Ranamane le ba bangwe (1984:43), puo le thulaganyo ya yona mo pokong di: 'Didiriswa ka tshomarelo e kgolo mme di rwele bokao bo bo tseneletseng go gaisa mo porouseng.'

Fa a oketsa tse di builweng ke boRanamane, Cope (1968:38) a re poko e leka go tlhalosa dilo botennyane go gaisa ka mafoko a se makae. A re moribo le botshwantshi e leng, mangwe a matshwao a popego a poko, di oketsa bokete jwa mafoko ka go fa leboko sebopego sa poko se se e farologanyang le sa porouse. Ke ka moo go ka tweng puo ya botshwantshi le moribo ke matshwao a konokono a poko ka gonne moribo o laolwa ke maikutlo a mmoki fa botshwantshi bona bo na le bokao ba leboko tota. Boulton (1980:17) a re moribo o na le karolwana e e botlhokwa e e bidiwang metara, o Groenewald (1993:33-35) a o tlhalosang fa e le thulaganyo ya dikarolo tsa puo. Seboni le Lekhela (1971:6) ba re puo ya poko ke kgelekiso, mme e iponagatsa ka metara. Fa a tlaleletsa dikgang tse, Mojalefa (1995:50) o bua gore fa puo e kwalwa mmoki o tshwantsha metara ka mokwalo, mme e bile o ka lemogiwa gape ka tsebe (go reediwa).

David (2000:138) a re metara o bopilwe ka dikarolwana tsa puo e leng, melao e mebedi ya metara: molao wa kgaogano o e leng, molao o mogolo wa ntlha wa metara. A re kgaogano e, e lebagane le mo go nang le kgaotso e a e tlhalosang ka go re ke sešura se se kgaoganyang dikarolo tsa metara. Molao wa bobedi ke wa kutlwano. David o tsweledisa pele puo ya gagwe ka go tlhalosa mefuta e mebedi ya dikgaotso. A re letshwao la ntlha le kaya kgaotso e nnye fa letshwao la bobedi lona le emela kgaotso e tona.

BoRanamane (1984:45-46) ba konosetsa kgang ya matshwao a poko ka ponagalo ya morumo. Ba tlhalosa fa morumo e le fa mela e felela ka medumo e e tshwanang. Ba bua fa e le tshwanelo gore leboko le nne le morumo ka gonne ke one o o fang leboko molodi o o monate, e bile ke one o o golaganyang mela e e tsamaelanang ka dikakanyo kgotsa o o dirang gore mafoko a se ka a lebalesega. Go ya go tlhokomela ka fa Raditladi a dirisang ka teng thekeniki ya poko mo terameng e ya *Dintshontsho tsa Lorato*. Ka molomo wa ga Sakoma, Raditladi a re:

Sakoma:

1. O itse bafaladi re tshaba basadi

2. Mosadi yoo ke ngwana wa Bangwato,
3. Fa re pagama go tshwara dinaledi,
4. Go sala morago senyana lorato,
5. Re tla wela ka lemena le legolo,
6. Rotlhe rona makau le bannabagolo (ts. 6)

Fa popego ya puo ya ga Sakoma e ka lebelelwa sentle, go tla lemogiwa fa e le leboko gonne mela ya yona e tlhomagantswe fa gare ga tsebe ya buka. Go tla elwa tlhoko gore fa diterama tsa Setswana di buiswa go lemogilwe fa gantsi bakwadi ba tsona ba dirisa mekgwa e mebedi ya go di kwala, e leng, mokgwa wa seteramatiki le wa poko. Fa puo e fa godimo e e ka tlhokomelwa sentle, go tla lemogiwa gore Raditladi o dirisitse mokgwa wa poko fa a kwala terama e ya *Dintshontsho tsa Lorato*.

Go fitlhelwa gape fa puo e e buiwang ke Sakoma e le ya botshwantshi kgotsa e e bofitlha. Go tlhophilwe dikao di le tharo fela go tswa mo nopolong go netefatsa fa ntlha e e le boammaaruri. Sakoma a re bafaladi ba tshaba basadi mo boemong jwa gore a re ka gonne e se ba bogosing ba tshaba go nyala makgarebe a Bangwato. Fa a re fa re pagama go tshwara dinaledi, totatota o raya gore fa ba ikisa kwa maemong a a kwa godimo, ke go re maemo a bogosi. Fa a re ba tla wela ka lemena le legolo, gona Sakoma o raya gore ba tla tsena mo mathateng a magolo.

Ntlha e nngwe gape e e botlhokwa ke ya go re mokwadi o theile puo e mo godimo ga metara:

1. O itse bafaladi/re tshaba basadi I a
2. Mosadi yoo/ke ngwana wa Bangwato II b
3. Fa re pagama/go tshwara dinaledi I a
4. Go sala morago/senyana lorato II b
5. Re tla wela/ka lemana/ le legolo I c
6. Rotlhe rona/makau/le bannabagolo II c (ts 6).

Fa puo e e kelekwa sentle, go lemosega fa thulaganyo ya yona e le ya metara. Go tla diriswa mela e mebedi ya ntlha go bontsha metara. Fa gare ga mola wa 1 le wa 2 go na le kgaotso e e leng molelwane wa tlhago o o dirang ditiro tse pedi, e leng, tsa go kgaoganya le tsa go golaganya. Ka jalo, go tloga go mola 1 go fitlha go mola wa 2 go na le dikarolo tse pedi tsa metara tse di golagangwang ke sešura gore di dire puo e e feletseng.

Thulaganyo ya metara e bontsha gore moribo o ikaegile gape le ka dinoko, segalo le lebelo. Mela e mebedi ya bofelo e tla dirisiwa go bontsha diponagalo tse. Letshwao la (-) le tla

dirisiwa go kgaoganya palo ya dinoko, mme matshwao a (') le (") ona a bontsha segalo, e leng, medumo e e kwa godimo le e e kwa tlase:

5. Ré -tlà-wé-là-ká-lè-mé-nà-lé-lè-gó-lò (12 dinoko)
6. Ró-tlhè-ró-nà-má-kà-ú-lè-bà-ń -nà-bá-gò-ló (14 dinoko)

Go ya ka thulaganyo e e fa godimo, go fitlhelwa fa mola wa botlhano o na le dinoko di le somepedi, mme mola wa borataro ona o na le dinoko di le somenne. Segalo se se mo meleng e, se gabedi ka gonne go na le medumo e e kwa tlase le e e kwa godimo mo dinokong tse di mo mafokong a a mo meleng e.

Go lemosoga gape fa thulaganyo ya mela e e mo tsebeng ya 143, e rulagantswe ka paterone ya moribo wa ababcc. Se se raya gore mokwadi o gokagantse mela e gore dikakanyo tse di mo go yone di tsamaelane, jaaka mola wa ntlha o elelana le wa boraro, wa bobedi le wa bone fa wa botlhano o elelana le wa borataro ka morumo wa medumo kwa bofelong jwa mela.

Digalo tsa mela e mebedi di a farologana. Pharologano eo e lebagane le moretheto wa mela e mebedi e. Moretheto o, o lebagane le mathata a banna ba bafaladi go akarediwa le Sakoma ka fa ba ka tsenang mo kotsing ka teng fa ba ka ikgatholosa maemo a bone a a kwa tlase. Gantsi ba tla ba se na sepe kwa ba tswang teng fa ba fudugela mo morafeng wa Bangwato.

Sengwe gape se se botlhokwa ka mola wa botlhano le wa borataro ke sa go sa lekaneng ga palo ya dinoko tsa teng jaaka go ne go setse go umakilwe fa godimo. Ka ntlha ya go sa lekaneng ga dinoko, se se raya gore mola wa botlhano o mokhutshwane fa o bapisiwa le wa borataro. Le fa e le gore mola wa botlhano o mokhutshwane, fela babuisi ba kgona go lemoga gore puo ya teng e botlhokwa go gaisa e e mo moleng wa borataro ka gonne e lebagane le go tlhalosa mathata a bafaladi ba iphitlhelang ba le mo go one. Ke ka ntlha e mola o, o rulagantsweng ka lebelo le le bonya. Mola wa borataro ona o buisediwa ka bonako ka ntata ya fa puo ya teng e se botlhokwa go le kalo, mme gona e tlaleletsa tlhaloso e e mo moleng wa botlhano. Fa babuisi ba tsaya mafoko a a mo meleng e mebedi e tsia, o tla lemoga gore mo moleng wa botlhano, Sakoma o buela ka bonya fa mo moleng wa borataro gona a buela ka pejana.

Ka go bua a iketlile, Sakoma o rata gore babuisi kgotsa bareetsi ba utlwisise le go tlhaloganya sentle kgang e e lebaganeng le mathata a maemo a gagwe a a kwa tlase a go wela ka lemena le legolo. Ka jalo, puo e e mo moleng wa botlhano e botlhokwa thata ka gonne e lebagane le molaetsa wa matlhotlhapelo a a fitlhelwang mo terameng e ya *Dintshontsho tsa Lorato*. Mola

wa borataro o buisiwa ka pejana mo terameng ka gonne ona o lebagane fela le tlaletso ya molaetsa wa terama e.

- **Tshosobanyo**

Fa a rulaganya dikgang kgotsa ditiragalo tse di amang bofaladi jwa ga Sakoma, mokwadi o dirisa dithekeniki di le robedi e leng **mmuisano, tebelelo, lerui, pharologano, letlhophi, bontsi, leina le poko** go godisa maemo a a kwa tlase a moanelwa yo. Ke go re babuisi ba lemoga semelo sa ga Sakoma ka botlalo ka go tlhaloganya le go lemoga ka mo thulaganyo ya dikgang mo sekwalweng e dirilweng ka teng.

4.5.2.2 Rammino

Raditladi o tlhagisa Sakoma jaaka rammino wa maemo a a kwa tlase ka go dirisa ditlhaa tsa ga Sakoma ka go re:

Sakoma: (O ntse o a opela):

Ka tlhoka le sakatuku,

Ka iphimola ka seatla. (ts.5)

le

Sakoma: (O tswelala le pina ya gagwe):

...

Ke tlhokile le pene ya go kwala.

Ke ka bo ke mo kwalela. (ts.5)

Go lemosega fa mokwadi a rulagantse puo e ka dithekeniki di le pedi, mme tsona ke (a) moanedi le pina.

- **Moanedi**

Go ya ka Baldick (1990:146) **moanedi** ke mongwe yo o buang kgotsa yo o tsewang gore o bua dikgang tsa kanelo. O tswelala pele ka go re kanelo e ka nna ditiragalo tsa nnete kana tsa maitlhamelo ka lentswe la moanedi go babuisi kgotsa go bareetsi.

Makaryk (1993:60) le Prince (1987:227) ba re moanedi a ka dirisiwa jaaka motho wa ntlha gongwe motho wa boraro.

Hawthorn (2000:28) o ruma ka go re gantsi baanedi ba na le dipharologantshe tsa setho, mme fela go tlhokega gore dinako dingwe ba farologannngwe le losika lwa setho. Mo godimo ga foo, le fa moanedi a ka na a mothofaditswe, o sa ntse a ka nna tlhokaina. Ke ka moo go leng botlhokwa gape gore babuisi ba tlhomamisetswe gore a moanedi ke monna kgotsa mosadi.

Ka thekeniki ya moanedi go tlhagisiwa fa dikgang di tlhalosiwa ke moanedi, e ka nna ka tsela ya motho wa ntlha kgotsa wa boraro. Fa nopolo e e fa godimo e buisiwa ka keletlhoko go lemosoga gore mmoki ka boene o tlhalosa dikgang tsa botlhoki ka tebelelo ya motho wa ntlha, ka Sakoma ka namana.

Jaaka go ne go setswe go umakilwe, Sakoma ke moanedi yo o tlhalosang ditiragalo tse pedi tse di lebaganeng le maemo a a kwa tlase a gagwe a botlhoki e leng:

- (a) Go tlhoka sakatuku. Ke ka moo fa a opela pina e a dirisang seatla mme e seng sakatuku fa a iphimola dikeledi.
- (b) Gape Sakoma o senola fa a sena pene ya go kwalela Mmamotia dikgang tsa lorato. Ka jalo, go tlhoka pene go mo paledisa go tsweledisa pele maikutlo a gagwe a lorato kwa go yo a mo ratang.

Go ka tlhagisiwa ka go re mokwadi o dirisa thekeniki ya moanedi go tlhotlheletsa babuisi go dumela fa Sakoma e le moanelwa wa maemo a a kwa tlase bogolo jang ka e le ene yo o tlhalosang dikgang tsa semelo sa gagwe ka namana.

- **Pina**

Cuddon (1991:890) o tlhalosa gore maboko a mantsi le fa a sa utlwagale jaaka mmimo, fela a ka bidiwa ka go re ke dipina ka gonne a na le thulaganyo ya tsona. Fa a loisa puo ya gagwe, Cuddon a re leboko le le opelwang kgotsa le le bokiwang le ka patiwa ka seletswa kgotsa se ka nna sa tlogelwa.

Preminger le ba bangwe (1986:257) o tshegetsa tse di buiwang ke ratori yo o umakilweng fa godimo fa ka go tlhalosa fa pina ka gale e le mmimo fa o opelwa ka molomo, mme e bile mafoko a a mo puong ya yona a na le phetogo ya segalo, bogolosegolo, mafoko a a mo lebokong. Malimabe (1998:96) o oketsa ditlhaloso tse ka go bua fa pina e sa farologane le poko, ka le poko le yona e ka opelwa.

Kgobe (1999:45) o tlhagisa gore gantsi dipina tsa setso di tswakilwe ka maboko le mmimo wa ditlhopha tse dikwalwa tsa teng di sa tsweledisweng pele ka go kwala kgotsa ka go gatsiwa,

mme a rutiwa ka molomo fela. Sekeleko le Ramagoshi (2002:73) a re dipina tsa mothale o, go le gantsi di na le maikaelelo a a rileng mo baopeding ka ba ne ba sa di opelele fela go itumedisa, mme go le gantsi di opelelwa go ruta le go laya.

Canonici (1986:260) o digela ka go bua fa dipina tsa setso gantsi di opelwa ke motho a le nosi e bile ka gale a di opela a ntse a letsa le seletswa.

Fa mafoko a pina e, a ka lebiwa ka tsenelelo, go tla lemogiwa gore puo ya teng ke e e bofitlha ka gonne moanelwa o tlhoka dilo tsa tlhotlwa e e kwa tlase, e leng, sakatuku le pene. Se se raya gore go tlhoka sakatuku go emela bodidi. Ke ka moo a iphimolang dikeledi ka seatla mo boemong jwa go dirisa sakatuku. Ka jalo, ka go iphimola ka seatla go bontsha botlhoki jo bo amang le babuisi maikutlo, mme ba utlwele Sakoma botlhoko.

Bodidi jo bo tlholang go tlhokega ga pene ya go re Sakoma a kgone go kwalela yo a mo ratang lokwalo lwa go mo itsise fa a mo rata, bo dira gore babuisi gape ba mo tlhomogele pelo. Ke go re babuisi ba abelana mathata le mmuiwa, mme a bo a ikutlwe a batla go mo thusa. Ke ka ntlha e, go ka tweng babuisi ba mo utlwela botlhoko e bile ba fisegela go bona Sakoma a atlegile mo go se a se eletsang, e leng, go ratana le Mmamotia le gore a kgone go mo nyala ba age lelapa mmogo.

4.5.3 Puo le ditiro tsa moanelwa ka baanelwa ba bangwe

Go lemosegile gore maemo a a kwa tlase a ga Sakoma a lebagane le bofaladi fela jaaka dintlha tse di latelang di kaya:

4.5.3.1 Bofaladi

Mokwadi o tlhagisa fa Sakoma e le moanelwa wa maemo a a kwa tlase ka molomo wa ga Rrekgosi fa a re:

Rrekgosi: A o gopotse ngwana wa Bangwato?

O se le bale, o mofaladi, molekane (ts.6)

Raditladi o tlhalosa maemo a a netefatsang gore Sakoma ke mofaladi ka go dirisa dithekeniki di le thataro, e leng, tsa **kgelekiso, poelamorago, pharologano, modirisokgonego, modirisopego le leele.**

* Kgelekiso

Go ya ka Cohen (1973:59) kgelekiso ke fa mongwe a botsa dipotso tse di sa tlhokeng go ka arabiwa ka gone dikaraba tsa tsone di a itsiwe. Abrams (1988:16) fa a tiisa kgang e, a re: *‘A rhetorical question is a question asked not to evoke an actual reply, but to achieve an emphasis than direct statement, by inviting the auditor himself to supply an answer which the speaker presumes to be the obvious one.’*

Tiro e nngwe e e bothokwa ya kgelekiso ke go tlhagisa ntlha e e rileng ka mokgwa o o matswakabele. Ka go dira jaana, mokwadi o gwetlha babuisi go nna le seabe mo go ranoleng puo ya gagwe.

Go ya ka nopollo e e mo tsebeng ya 55, potso e Rrekgosi a e botsang Sakoma ya gore a o gopotse ngwana wa Bangwato e na le karabo ya gore a se ka a itebala fa e le mofaladi, ga e tlhoke go ka batlisisiwa. Karabo ya ntlha Sakoma o ne a setse a e tlhalositse fa a re o gopotse Mmamotia. Karabo ya bobedi e tlhalosiwa ke Rrekgosi ka boene fa a re o gopotse ngwana wa Bangwato fela se le bale, o mofaladi.

Potso e e jalo, e kete ga go bothokwa gore e botswe ka gone ga e tlhoke karabo. Se se tlhalosiwang fa ke gore ga go bothokwa gore Rrekgosi a botse potso e e nang le karabo jaana. Fela, bothokwa jwa yone ga bo a tshwanelwa go tloiswa matlho.

Tiro ya yone e e bothokwa e lebagane le go gatelela maemo a ga Sakoma. Ke go re Rrekgosi o gatelela maemo ao ka go gopotsa Sakoma se a leng sona mo morafeng wa Bangwato – ke mofaladi yo o se nang maemo.

* Poelomorago

Go ya ka Adejere (1992:120) poelomorago ke poeletso ya tiragalo kgotsa ditiragalo tse di fetileng. Groenewald (1993:24) o oketsa tlhaloso ya Adejere ka go bua fa mokwadi a umaka ditiragalo tse di setseng di diragetse ka ntlha ya fa di na le kamano e e bothokwa le ditiragalo tsa jaanong. Ke go re ka tiriso ya poelomorago babuisi ba gakololwa le go lemogisiwa ka ditiragalo tse di diragetseng pele.

Baker (1997:64) o tsharolola kgang e ka go tlhalosa fa poelomorago e le mokgwa o mongwe wa go tlhola kgogedi ka go boaboelela tse dingwe tsa ditiragalo tsa sekwalwa. Malambane (2002:134) ena a re poelomorago ke mofuta o mongwe wa poeletso o o sedimosang tiragalo nngwe e e rileng bogolosegolo, e e lebaganeng le molaetsa wa sekwalwa.

Kercheval (1997:104) o garela ka go re poelomorago e ka lemogiwa ka go tlisa dikakanyo tse di rileng ka se se fetileng e ka nna ka pono, ditiro kgotsa baanelwa ba ba setseng ba umakilwe kwa ntlheng.

Raditladi o dirisa thekeniki ya **poelomorago** ka go re:

Rrekgosi: A o gopotse ngwana wa Bangwato?

O se lebale, o mofaladi, molekane (ts.6).

le

Rrekgosi: Ao, Sakoma, a o gopotse yo motshwana,... (ts.5).

Tiragalo ya go re Rrekgosi a botse Sakoma gore a o gopotse Mmamotia e diragala la bobedi ka gonne e diragetse la ntlha mo tsebeng ya botlhano fa Sakoma a ne a ntse a opelela Mmamotia. Fa tiragalo e e ne e direga la ntlha, babuisi ga ba ka a e tsaya tsia go le kalo ka gonne e ne e utlwagala fela jaaka kgang e nngwe le nngwe. Fela fa e boelediwa la bobedi babuisi ba simolola go ntsha matlho dinameng ka gonne ba lemoga fa lwa bobedi e bonala e na le kamano le tiragalo ya ntlha ka gonne tiragalo eo e boelediwa. Ka jalo, mokwadi o dirisa thekeniki ya poelomorago ka gonne a rata go tlhagisa botlhokwa jwa kamano ya ditiragalo tse pedi tse di lebaganeng le go senolela babuisi gore Sakoma o thibelelwa ke maemo a a kwa tlase a gagwe a bofaladi gore a kgone go ratana le Mongwato ka ntlha ya fa ene e le mofaladi.

* **Pharologanyo**

Pharologanyo e tlhalositswe ka gore e tlhagisa dilo tse di farologaneng, tse go ka tweng ga di tsamaelane. Ka molomo wa ga Mmamotia, Raditladi o tlhagisa thekeniki e ka go re:

Mmamotia: Sakoma a ga o itse fa ke le Mongwato;

Ngwana wa namane tse dikgolo tsa mono, (ts.11).

Mmamotia: O ka bo o se mhaladi nka bo ke go reetsa.

Mhaladi ga a na le go twe o na le lorato (ts.12).

Fa dinopolo tse pedi tse di lebelelwa sentle, go tla lemogiwa gore di bua ka dimelo tse pedi tse di farologanyang batho. Ke gore Sakoma ke ngwana wa bafaladi mo motseng wa Bangwato fa ka fa letlhakoreng le lengwe, Mmamotia ene e le mosetsana wa Bangwato thoothoo. Ka jalo, go thata gore mofaladi le mosetsana wa Mongwato ba ka nyalana ka ntlha ya molao wa setso sa Bangwato. Pharologano e, e netefatsa gore go na le leparego la tlhaolele

le le renang mo Ga-Mmangwato. Leparego le, ke lona le le kgoreletsang Sakoma go ratana le Mmamotia le mororo a mo gapile maikutlo thata.

Ka go tlhalosa maemo a ga Sakoma a a kwa tlase ka go a bapisa le a ga Mmamotia, mokwadi o tlhagisa semelo sa bofaladi sa ga Sakoma se se mo itsang go nyala ngwana wa bogosing jwa Bangwato.

* Modirisopego

Go ya ka Snyman le ba bangwe (1991:234) modirisopego o dirisiwa fa mongwe a bega kgotsa a tlhagisa ntlha e e rileng. Rapoo, Kgosioma le ba bangwe (1999:104) ba bua fa modirisopego e le dipolelo tse lediri la tsona le begang tiro e e dirwang fela. Lombard le ba bangwe (1993:145) ba loisa ditlhaloso tsa basekaseki ba ka go di baya jaana: *'The indicative mood is an independent mood. The verb in the indicative mood indicates statements, which makes this mood especially suitable for usage as main clauses.'*

Modiriso o, o itsege ka dintlha tse pedi, e leng, (a) Modiriso o o ikemetseng ka boone, ke go re ga o a ikaega ka mediriso e mengwe le (b) ka gale o nna polelwanakutu.

Setshedi (1982:89) a re modiriso o, o kgona go tlhagelela mo dipakeng tsotlhe, e leng, pakajaanong, pakafetileng le pakatlang. Mo godimo ga moo, modirisopego o kgona go nna mo maamong a tsweledi kgotsa phethi gape le mo tumelong le mo kganetsong. Coetzer (19x:28) o digela ka go bua fa modiriso o o dirisiwa fa go buiwa ka ditiragalo go bodiwa dipotso kgotsa go umakiwa fela ka kgopol0 nngwe e e rileng.

Fa a tlhagisa thekeniki ya modirisopego, Raditladi a re:

Tiro: Ga twe Sakoma o itebetse,
O batla go gapa ono motse,
Lefatshe o batla go le ja boswa,
Bogolo re ka nyelela ra swa! (ts.43).

Puo ya Tiro e rulagantswe ka mokgwa wa pego. Go lemosega gore puo e theilwe godimo ga ditiragalo di le tharo tse di ikemetseng ka botsona, ke go re kakanyo nngwe le nngwe e ikemetse ka boyona, ga e laolwe ke e nngwe.

Tiro o begela Rrekgosi, Pule le Phoi gore Sakoma o itebetse, o batla go ja lefatshe la bona boswa ka gonne a batla go le gapa le gore bona ba ka mpa ba nyelela ba swa. Dipaka tse di

dirisiwang mo puong e, ke paka e e fetileng mo polelong ya ntlha, pakajaanong mo polelong ya bobedi, ya boraro le ya bone, mme e bile polelo ya bone e mo modirisongkgonego.

Ka jalo, ka go dirisa thekeniki e ya modirisopego mokwadi o tlhalosetsa babuisi gore Sakoma ga se Mongwato, mme ke mofaladi wa maemo a a kwa tlase.

* Modirisokgonego

Ntsime le Kruger (1989:308) ba re **modirisokgonego** o kaya go kgonega, go ka diragala ga tiro e e kaiwang ke lediri. BoNtsime ba tswelala pele ka go tlhalosa gore mo tirisong, modirisokgonego o na le dipaka tse dingwe mo godimo ga pakajaanong mo tumelong le mo kganetsong. Fa a tsharolola puo e, Cole (1957:259) a re Setswana se humile ka dipolelo tsa modirisikgonego, mme bontsi jwa tsona ke tsa dipolelotswako. A re go na le dipaka tse di ka nnang nne mo modirisong o. Malepe (1972:115) ena o fa dipaka tse maina a ka go re ke (a) pakanolo e e fetileng, (b) pakatsweledi e e fetileng, (c) pakaphethi e e fetileng le pakajaanong e e fetileng. Fa a tswelala pele a re paka ya jaanong e bopiwa ka popi ya modirisokgonego ka le thito ya lethusi bo.

Go tla tlhokomelwa ka mo Raditladi a dirisang mefuta ya dipaka tse pedi fela, e leng, pakajaanong le pakatlang fa a re:

Mmamotia: O ka bo o se mhaladi, nka bo ke go reetsa (pakajaanong) (ts.12)

le

Mmamotia: Morafe wa gaetsho ga o ka ke wa ntshetsa.

Ka lorato lo ka kuisa pherere ya molato (pakajaanong kgonego) (ts.12).

Lediri le le mo polelong ya ntlha ke la pakajaanong kgonego gonne go kaega fa Mmamotia le Sakoma go sa kgonagale gore ba ka ratana ka ntlha ya ditso tsa bona tse di sa tshwaneng. Mmamotia ke Motswana le Mongwato fa Sakoma e le mofaladi yo go belaetsegang gore a ka nna a bo a le wa losika lwa Banguni. Polelo ya bobedi le ya boraro di mo pakatlang, mme tsona di supa kgonagalo ya ditlamorago tse di sa itumediseng tse di ka aparelang motse o fa Mmamotia a ka ikgatholosa molao wa tlhaolele ka go dumela Sakoma. Go ka twe, bofaladi jwa ga Sakoma ke leparego la tlhaolele ka ntata ya gore Mmamotia o gana go dumelana le ene ka gonne a itse sentle gore Bangwato ba ka se ka ba itumelela gore mofaladi a nne mokgwonyana wa bone, mme e bile go na le kgonagalo ya gore go ka tsoga mmudubudu mo motseng.

Raditladi o dirisa thekeniki e go bontsha maemo a ga Sakoma a a kwa tlase mo motseng wa Bangwato ka ntlha ya fa e le mofaladi.

*** Leele**

Cuddon (1979:44) o tlhalosa leele ka go re ke: *'A form of expression, construction or peculiar to a language and often possessing a meaning other than its grammatical or logical one.'*

Ntlhakgolo ya puo e ke go re leele le na le bokao jo bo farologaneng gotlhelele le jwa se mafoko a se kayang mo puong ya ka metlha. Holman (1972:262) ena a re leele ke puo e e bofitlha ka gonne mafoko a lona a dirisiwa ka mokgwa o o sa tlwaelegang o o tlhalosang selo botenyaneng go gaisa mo puong ya ka gale .

Fa ba tlaleletsa tse di setseng di builwe fa godimo, Ramashu le Mphahlele (1988:240) ba re: *'Dika ke mebolelwana ya tlhago; dihlahošo tša yona ga di molaleng. Ga se mang le mang a ka di kwešišago ka bonolo. Batsebi ba polelo ba di dirisa go nontšha le go tsefiša polelo. Gantši dika di thoma ka go-.'*

BoRamushu ba tlhalosa fa leele le nontsha puo. Popego ya leele gantsi e iponagatsa ka tlhogwana ya `go`. Fa ba tlhalosa sebopego se, boMalao (1987:202) ba re leele le tlhagelela mo popegong ya lona jaaka sekapolelo ka gonne e se polelo e e feletseng mme e bile gantsi maele a bopilwe ka lediri le sedirwa.

Khoali, Lenake, Masiea le ba bangwe (1986: 300) ba ruma dikakanyo tsa basekaseki ba ka go bua fa leele e le puo ya botlhale e e supang nnete ka gonne le bua ka ditiro tsa motho.

Teng mo puong e e buiwang ke Tiro, mokwadi o dirisa maele a mabedi jaana:

O batla go gapa ono motse,
Lefatshe o batla go le ja boswa (ts.43).

Mo nopolong e e fa godimo, Raditladi o dirisa thekeniki ya leele ga bedi e leng go `gapa ono motse` le `go le ja boswa`. Tiro a re Sakoma o batla `go gapa ono motse`, boemong jwa gore a re o batla go tsaya motse wa Bangwato ka dikgoka. Ka leele `go le ja boswa`, Tiro o raya gore Sakoma o rata go ipha ditsabatho tse di sa mo lebanang a ntse a itse gore ga a nkgane lesika le ba bogosing. Ke go re Sakoma o rata go ipha bogosi ba Bangwato ntekwane ena e le

mofaladi. Mokwadi o dirisa puo e e bofitlha e ya leele go godisa maemo a a kwa tlase a ga Sakoma a a lebaganeng le bofaladi jwa gagwe.

*** Tshosbanyo**

Go lemosegile fa mokwadi a tsentse baanelwa ba le bararo mafoko a ka ona ba senolang semelo sa ga Sakoma sa maemo a a kwa tlase ka e bile e le mofaladi mo motseng wa Bangwato. Baanelwa bao ke Rrekgosi, Mmamotia le Tiro. Semelo sa maemo a a kwa tlase se senotswe se lebagantswe le dithekeniki di le thataro, e leng, **kgelekiso, poelomorago, pharologanyo, modirisopego, modirisokgonego le leele**. Dithekeniki tse, di dirisitswe go senola sentle maemo a ga Sakoma a a kwa tlase.

4.6 MAKOA

▪ **Molwantshiwa: Sakoma**

Lenaneo la go tthalosa makoa a ga Sakoma le ya go tshwana fela le la fa go tthalosiwa maemo a gagwe. Ke go re:

- (a) kakgelo ka moterama;
- (b) dipuo le ditiro tsa moanelwa ka boene; le
- (c) dipuo le ditiro tsa moanelwa ka baanelwa ba bangwe.

4.6.1 Kakgelo ka moterama

Ka gonne buka ya *Dintshontsho tsa Lorato* ke terama, mokwadi ga a bue thata go gaisa baanelwa. Le fa go ntse jalo, go na le karolwana e a buang ka makoa a ga Sakoma, mme yona e bidiwa dikaelaseralleng.

(O mo latlhela thobane, ene o sala ka segai le thebe) (ts.77).

Go ya ka puo e, ya mokwadi, go mo pepeneneng gore Sakoma ke legatlapa.

*** Bogatlapa**

Raditladi o tthagisa bogatlapa jwa ga Sakoma ka go dirisa thekeniki ya tsepamiso.

▪ **Tsepamiso**

Fa go tthalosiwa tsepamiso go builwe fa e le dikgang tse di tthalosiwang ka leitlho la mokwadi kgotsa moanelwa. Go ya ka nopollo e, dikgang tse di tsepamisiwang di lebagane le tthaloso ya mokwadi ka gonne ke ene, mme e seng moanedi kgotsa baanelwa yo o tthalosang dikgang tsa bogatlapa jwa ga Sakoma.

Le fa tota Sakoma ene a ikaya gore ke mogale sebe sa phiri ke go re o tshosetsa fela, gonne o itshupile e le legatlapa. Fa e ka bo e le mogale jaaka fa a ikaya, o ne a tshwanetse a bo a latlhile dibetsa tsotlhe, mme a lwa le Kalafi ka mabole. Go ka twe, a ka bo a bontshitse boganka jwa gagwe ka go funa le go thubakaka Kalafi ka mabole.

Botlhokwa jwa thekeniki e ke go godisa makoa a a lebaganeng le bogatlapa.

▪ Tshosobanyo

Mokwadi o konkonyeditse babuisi mabapi le makoa a ga Sakoma ka gonne o a senola ka go dirisa pharologantsho e le nosi fela, e leng, ya bogatlapa, jo le jona bo tthagisiwang ka tiriso ya thekeniki ya tsepamiso fela.

4.6.2 Dipuo le ditiro tsa moanelwa ka boene

Raditladi o tthagisa makoa a ga Sakoma go ya ka moo a itlhalosang ka teng. Fa Sakoma a tthalosa makoa a gagwe go lemosega dipharologantsho tse di latelang bogatlapa, bomatlhomantsi, bobolai, boloi, boferefere, tenego, manganga, mabifi le ntwadumela.

* Bogatlapa

Sakoma o itira yo o makalelang gore o bonwa e le legatlapa ke Kalafi, mme gona ka go naya Kalafi thobane ena a tshotse thebe le segai go bontsha sentle bogatlapa jwa gagwe. A re:

Sakoma: Legatlapa, nna!

Tsaya thobane!(ts.77).

Nopollo e e supa fa mokwadi a dirisa thekeniki ya tiriso ya leina le le rweleng bokao jo bogolo – legatlapa- motho yo o sa itshepeng , yo o itshogang e bile yo o boboi go ka itwela.

▪ **Tiriso ya puo**

Go ya ka Ranamane le ba bangwe (1984:113) mo bokwading, go lebelelwa ka moo mokwadi a dirisang mafoko, ka moo a a tlhophang le ka moo a a rulaganya ka teng go tlhalosetsa babuisi tse a batlang gore ba di itse. BoRanamane ba tswelala pele ka go re tiriso ya puo le fa e ka ne e le ya mofuta ofe e tshwanetse ya nna le mosola, ya thusa go tlhalosetsa batho dilo tse di bothokwa ntle le go ba wetsa dingalo.

BoMalao (1987:199) ba tlaleletsa ka go re puo mo kgannyeng e tshwanetse ya utlwisisega, ya dumelesega ya bo ya nna e ntle. Ba tiisa ka go re puo e mosola mo mokwading gonne mokwadi o e dirisa go bua kang, mme ke ka ntlha eo a tshwanetseng go tlhopha mafoko a a tlhagisang bokao jo bo ikaeletseng gore babuisi ba repe fa ba buisa kang ya go nna jalo.

Ranamane le ba bangwe (1984:113) ba digela dikgala ka go bua fa go na le bakwadi ba ba dirisang puo e e bofitlha, ke go re ga ba bue dilo ka tlhamalalo, mme ka go dira jalo ba ngoke le go gapa maikutlo a babuisi.

Nopolo e e tlhagelelang ka fa tlase ga setlhogwana sa `bogatlapa`, e bontsha fa karabo ya ga Sakoma e supa fa Raditladi a dirisitse thekeniki ya tiriso ya puo e e matswakabele go tlhomamisa bogatlapa jwa ga Sakoma. Thulaganyo ya puo ga ya dirisiwa jaaka go tlwaelegile ka gonne mokwadi a e rulagantse ka tsela ya telekerama go tlhagisa (a) tiriso ya puo e e bofitlha go ngoka maikutlo a babuisi gore ba e tlhokomele ka e le yona e e dirisiwang go tlhagisa bogatlapa jwa ga Sakoma, le (b) o rata gore Sakoma a itlhaganele fa a bua gore maikutlo a gagwe a utlwisisiwe ke motho yo o buang le ene. Ka jalo, tiriso ya puo e, e bontsha fa Sakoma a laolwa ke mafega a a mo senolang jaaka motho yo o nang le makoa .

* **Bomathomantsi**

Sakoma o itlhalosa fa a le mathomantsi ka gonne fa a gana gore ba kgaogane le Mmamotia o mo raya a re:

Sakoma:... Bontsi ba ke neng ke batla go ba nyala,
Mme ka tlhopha wena bontsing joo;...(ts.20)

Nopolo e, e supa fa Raditladi a dirisitse thekeniki ya letlhaodi la palo ka tiriso ya lefoko `bontsi`.

- **Letlhaodi la palo**

Matseke (1968:36) o tlhalosa mofuta o wa letlhaodi ka go di baya jaana:

Letlhaodi la palo le kaya palo ya dilo.

Fa a oketsa tse di buiwang ke Matseke, Setshedi (1982:74) a re letlhaodi le tlhaola dilo (kgotsa batho) tse di kaiwang ke leina ka palo ya tsona. Mo tsebeng ya 71, Setshedi o bua ka boleele tlhaloso ya gagwe ka go re letlhaodi la palo fela jaaka la popego, palo le mmala le lona le ka dirisiwa kwa ntle ga leina le le le tlhaolang. Se, se diragala fa leina le le le tlhaolang le tlhologangwa. Brown (1953:131) o ruma ka go re matlhaodi a a kayang bantsi a tshwanetse gore a dumalane le palo ya maina a ona. Go tswa mo nopolong e, Raditladi o dirisa letlhaodi la palo, e leng, bantsi ka gonne a re:

... Bantsi ba ke neng ke batla go ba nyala;... (ts. 20).

Bantsi e kaya fa Sakoma o ratana le makgarebe a a fetang bongwe. Ka tshwanelo go lebeletswe gore motho a nyale kgotsa a nyalwe ke motho a le mongwe fela. Ka tsela e go ka twe Sakoma o na le makoa a go rata basadi.

Thekeniki ya letlhaodi la palo e godisa makoa a gore Sakoma o megagaru ka ntlha ya gore o pataganya makgarebe.

- * **Bobolai**

Fa a tlhalosa pharologantshe ya polao, mokwadi ka molomo wa ga Sakoma a re:

Sakoma: A kgotsa ditau tse ke sepoko sa ga Ponalo,

Yo nna ke mmolaileng ke mmona a le bogoma (ts.69).

Mo nopolong e, mokwadi o dirisa dithekeniki tse pedi, e leng, poelomorago le mmuaesi.

- **Poelomorago**

Go tlhalositswe fa poelomorago e lebagane le go gakolola le go lemosa mmuisi ka ditiragalo tse di setseng di diragetse kwa morago mo sekwalong.

Thekeniki ya puo e ya **poelomorago** e tlhagisa ditiragalo tse di tlhageletseng kwa morago, mme di boelediwa kwa pejana mo sekwalweng. E tlhagisa kamano ya kgolagano ya

ditiragalo tsa sekwalwa. Ke ka ntlha e go ka tweng tshimologo e gwetlha bokhutlo kgotsa bokhutlo bo gopotsa ka ga tshimologo.

Fa ditiragalo di boelediwa mo gare ga sekwalwa go tsholwa kgogedi. **Poelomorago** e e dirisiwang mo nopolong e, ke e e lebaganeng le ditiragalo tse di diragalang mo gare ga sekwalwa e leng tiragalo ya polao ya ga Ponalo e e marara. Tiragalo e ya polao e lebagane le kgogedi mo terameng e. Ke go re ka tiragalo e babuisi ba batla go buisetsa sekwalwa go ya kwa pele gore a tlhaloganye marara a.

Mokwadi o dirisa thekeniki e go fedisa marara a polao ya ga Ponalo ka go ba lemosa gore mmolai wa gagwe ke Sakoma, mme e seng Mmamotia jaaka fa bangwe ba ne ba belaela gore ke ene mmolai wa ga Ponalo.

▪ **Mmuaesi**

Go ya ka Serudu (1989:4) **mmuaesi** ke polelo e telelenyana e mo go yona mongwe a ntshetsang maikutlo a a leng mo pelong ya gagwe ka go a bolelela babuisi/babogedi.

Cohen (1973:196) ena a re mmuaesi o sekametse bogolothata ka fa letlhakoreng la yo o buang go gaisa yo o reeditseng ka ntlha ya fa yo o reeditseng a sa arabe. Phala (1999:103) o bua fa botlhokwa jwa one e le gore dikgang tse di buiwang ke moanelwa wa one babuisi ba itse gore ga se tsa maaka, mme ke tsa boammaaruri jo bo tletseng ka gonne di tlhalosiwa ke ene ka namana.

Go lemosega fa Raditladi a dirisa thekeniki ya **mmuaesi** ka gonne ditiragalo tse di tlhagelelang mo nopolong di tlhagisiwa ka mokgwa wa mmuaesi. Ditiragalo tsa polao tse di lebaganeng le makoa a ga Sakoma, mokwadi o dira gore di tlhalosiwe ka tsela e gore babuisi ba di amogele e le tsa boammaaruri ka gonne di buiwa ke Sakoma ka sebele. Ka tsela e, ditiragalo di nna le kgogedi mo matlhaong a babuisi. Ke go re babuisi ba tla batla gore ba buisetse sekwalwa go ya pele gonne ba rata go itse gore a Sakoma o tla feleletsa a tshwerwe kgotsa nnyaya.

Mokwadi o tswelala pele go tlhalosa pharologantsho ya polao ka go re:

Sakoma: Ke tla bolaya botlhe ke ise ke tshwarwe!

Letsatsi leno ke tla dira tiro ya me ke e fetsa (ts.74).

Mo nopolong e, go dirisitswe thekeniki e le nngwe fela, ya **ponelopele** go bontsha fa Sakoma a na le makoa a go rata go bolaya.

▪ **Ponelopele**

Brooks le ba bangwe (1975:884) le Turco (1999:11) ba re **ponelopele** ke mokgwa o o bontshang ka moo ditiragalo di tla diragalang ka teng kwa pele. Yelland le ba bangwe (1983:184) ba atolosa tse di buiwang ke boBrooks ka go tlhalosa fa ponelopele e le: *'The plot element that keeps the reader or audience in doubt or in a state of expectancy to the outcome of a situation or the whole story.'*

Ntlhakgolo ya puo e ke go re **ponelopele** e lebagane thatathata le ngangego ka ntlha ya fa dikgang tse di tserweng mo nakong ya jaanong, di ngoka babuisi gore ba šwegešwegele go buisetsa kwa pele ka gonne e le fa ba rata go bona gore go tla felela go diragetseng ka ga tsona kwa bokhutlong jwa sekwalwa. Mosehla (2000:113) o konosetsa kgang ka go bua fa **ponelopele** e bonagala ka go dirisa mekgwa e e farologaneng mo setlhangweng jaaka **toro**, **ngaka ya ditaola**, **moporofeti**, **segakolodi**, puo ya moanelwa kgotsa mokwadi ka boene a ka bonela pele se se tllileng go diragala kwa pele.

Ponelopele mo nopolong e, e bonagadiwa ka puo ya moanelwa, e leng, Sakoma fa a bua a ikanela go bolaya batho ka lona letsatsi le a buang ka lone.

Mo go diriseng thekeniki e, mokwadi o ngoka maikutlo a babuisi gore ba šwegešwegele go buisetsa pele go bona fa maikaelelo a a bosula a ga Sakoma a go bolaya batho a tla diragala.

* **Boloi**

Sakoma ga a ronwe ke boloi ka gonne o itlhalosa ka go re:

Sakoma: ... ke tlhokile kgofe ka batla molemo,
Ngaka tshetsho tsa ntopa nku tse dipirwa,
Fa ke goroga molemo o tla **bereka**,
Medi ya borre e tla dira ditiro, ...
Ngaka ya me e mphile naka la phala,
Ka medi e mentsho o le tladitse fela, ...
Kalafi, botshelo jwa gago ke a bo tsaya!"
Medi ya borre e tla dira ditiro.
Kalafi, o tla latlha diaparo tsa gagwe,
A taboge le lefatshe jaaka noga,
A swa a bokolela jaaka podi... (dts.44-45).

Go lemosega go na le dithekeniki di le mmalwa mo nopolong e e fa godimo. Le fa go le jalo, go tlhophilwe tse pedi tse di tlhagelelang ka magetla, e leng, **leadingwa** le **tebelelo** mo go tlhaloseng pharologantsho ya boloi e e lebaganeng le makoa a ga Sakoma.

- **Leadingwa**

Fa ba le tlhalosa, Jiyane, Ntuli le ba bangwe (1996:35) ba re leadingwa ke: ‘*Amabizo amifakela mabizo a thethwe kwezinye iilimi ... amabizo la ngilawo avela e Sibhurwini nesiNgisini.*’

Puo e, e kaya fa maadingwa e le mafoko kgotsa maina a a adimilweng mo dipuong tsa sekgoa. Snyman le ba bangwe (1995:42) ba tlaletsa puo ya boJiyane ka go re: ‘*The first place there are words borrowed from the languages of neighbouring African tribes ... Then of course, there are words borrowed from European languages.*’

Tlhaloso e, e ikaegile ka dipuo tsa Sekgoa, baagisanyi ba Bathobantsho ba Aforika Borwa gore le bona ba na le seabe mo kgolong ya dipuo tse di farologaneng tsa Bathobantsho ba naga e ka ntata ya fa mafoko a dipuo tsa bone a dirisiwa.

Mothoagae le ba bangwe (1996: 359) bona ba tsibosa ka go re tiriso ya puo ga e reye boitaolo mo puong ka gonne go dumelwane gore mafoko a a adimilweng a tla dirisiwa mo puong ka ntlha ya fa puo e e tlhabela. BoRamushu (1988:275) ba ruma ka go bua fa maadingwa a oketsa tlotlofoko mo puong.

Fa go tshelwa bofoku mo nopolong e, go tla lemosega gore lefoko le le ntshofaditsweng, e leng, “bereka” ke lefoko le le adimilweng mo puong ya Seaforikanse, mme mo Setswaneng le rayang go dira. Mokwadi o dirisa lefoko le go tlhagisa fa matsapa a Sakoma a a tsereng a go dirisa melemo a tlile go mo tswela mosola. Ka mafoko a mangwe, go ka twe Sakoma o tlhomamisa fa ditlhare tsa gagwe tsa boloi di tla mo atlegisa mo go loeng Kalafi.

Ka go dirisa thekeniki ya **leadingwa**, Raditladi o baya Sakoma mo mpaananeng gore go itsiwe fa a na le makoa a boloi e bile o dirisa lefoko la Seaforikanse **bereka** boemong jwa la Setswana le le kayang go dira.

- **Tebelelo**

Mo thekeniking ya tebelelo, go tlhagisiwa fa dikgang di ka tlhalosiwa ke mokwadi, moanedi kgotsa moanelwa. Go ya ka nopolong e e fa godimo, mokwadi o tlhalosa dikgang tsa boloi ka

tebelelo ya moanelwa ka boene ka gonne Sakoma e le ene, mme e seng motho yo mongwe yo o tlhalosang dikgang tse di mo senolang fa e le moloi.

Mokwadi o dirisa thekeniki ya **tebelelo**, ka moanelwa ka boene gore babuisi ba lemoge makoa a ga Sakoma a a lebaganeng le tiro e e bosula ya boloi.

* **Boferefere**

Mokwadi o tlhagisa pharologantsho ya **boferefere** jwa ga Sakoma fa Sakoma a raya Rrekgosi a re:

Sakoma: Ke tsoga ke bua nae ke sa mo kakobe,
Ke mo tshasa mantswe fela a a lebebe.
Sebintšolo se se tla tsosa molori,
Mosadi yo motshwana o tsoga a nkaraba,
Mmamotia o tla dumela moditšhaba (ts.8).

Go ya ka puo e e mo nopolong e, go lemosega fa thekeniki ya **ponelopele** e le yona e e lebaganeng le boferefere thata. Ka jalo, go tla tlhokomelwa ka moo Raditladi a e dirisitseng ka teng.

• **Ponelopele**

Go tlhagisitswe fa thekeniki ya **ponelopele** e le fa ditiragalo tse di tla diragalang kwa pele di ka tla ka **toro, ngaka ya ditaola, moporofeti, segakolodi, moanelwa** kgotsa **mokwadi**. Malebana le nopolong e e fa godimo, mokwadi o dirisa thekeniki ya **ponelopele** ka go dirisa moanelwa, e leng, Sakoma gore a tlhalosetse Rrekgosi ka moo a rulagantseng ka teng dikgang le ditiragalo tsa gagwe tsa go ferea Mmamotia ka tsietso ka letsatsi le le tlhatlhamang. Maikaelaelo a gagwe a gore o tla gapa Mmamotia maikutlo ka go dirisa loleme lo lo borethe le go mo leletsa sebintšolo, go supa fa tlhogo ya ga Sakoma e tletse boferefere.

Raditladi o dirisa thekeniki ya **ponelopele**, go tlhagisa fa Sakoma a sa siama ka ntlha ya fa e le leferefere.

- **Tenego**

Tenego jaaka boko a jwa ga Sakoma bo tlhagisiwa ka molomo wa gagwe fa a araba Mmamotia ka go re:

Sakoma: Intshwarele!

Le fa go le jalo o a ntena!

O tsenya mowa wa me kgakalo,

Le ditlhase tsa kilo (ts.19).

Mo nopolong e, mokwadi o dirisa thekeniki ya **kgakgamalo** go tlhalosa fa Sakoma a na le makoa a go tenega.

- **Kgakgamalo**

Go ya ka Kreuzer (1955:103) **kgakgamalo** ke kakanyo fela ka e le puisano le selo se se akanngwang. Malambane (2002:129) o oketsa tlhaloso e ka go re **kgakgamalo** e kaya gore go na le puisano fa gare ga motho le motho yo mongwe yo o se teng kgotsa selo se se se yong mo puisanong e e diragalang.

Brooks le ba bangwe (1970:36) ba latlhela la bona la motlalapitsong ka go re: *‘As a figure of speech, apostrophe is usually employed only in conversation, in which an inanimate object is addressed as if it were a person (or an absent person as if he or she were present).’*

Se puo e e se tlhagisang ke go re **kgakgamalo** e lebagane le motho, e ka tswa mmuisiwa a se teng kgotsa a se yo. Se, se bontshwang ke thekeniki e, ke go re ga go solofelwe gore mmuisiwa a arabe mmui gonne ka dinako dingwe mmuisiwa a se teng jaaka gongwe a tlhokafetse.

Fa go buisiwa nopolong e go tla elwa tlhoko fa mokwadi a dirisa thekeniki ya **kgakgamalo**. Ke go re thulaganyo e a e dirisitseng e tlhagisa tiriso ya mofuta o wa thekeniki. Mokwadi o dirisa puisano e e leng fa gare ga Sakoma le Mmamotia fa mmui e le Sakoma, mme mmuisiwa e le Mmamotia. Le fa mmui a buisana le mmuisiwa ka ga lorato lo a sa rateng lo kgaolwa, Sakoma ga a solofele karabo go tswa go Mmamotia ka gonne a sa batle fa ba ka kgaogana.

Mokwadi o dirisa thekeniki e go tlhagisa maikutlo a a rileng a ga Sakoma malebana le go tswelera pele go ratana le Mmamotia. Tiriso e ya puo ya ga Sakoma e bontsha makoa a a lebaganeng le go tenega. Ka jalo, thekeniki e, e godisa makoa a ga Sakoma.

* **Manganga**

Bokoa jwa ga Sakoma jo bo lebaganeng le **manganga** bo tlhalosiwa ka go dirisa thekeniki ya modirisotaelo.

• **Modirisotaelo**

Mathibela le ba bangwe (1997:97) ba tlhalosa modirisotaelo ka go re: *‘The imperative mood indicates that the process is a command or strong request’*.

Puo e, e tlhalosa gore mo modirisotaelong, therisano ga e tsewe tsia ka fa taelo e le yona e e renang. Ke ka ntlha e Setshedi (1982:95) a reng mmui o laela mmuisiwa tiro e e rileng e a batlang e diriwa. Snyman le Mothoagae (1990:103) ba tlaleletsa ka go re mo godimo ga ditaelo, modiriso o, o kaya gape ditopo le dithotloetso tse di mo tumelong le mo kganetsong. Ba loisa ka go bua fa modirisotaelo o diragala fela mo pakajaano. Ziervogel le Taljaard (1981:27) ba re modirisotaelo ke taelo e e lebaganeng le motho a le mongwe. Raditladi o bontsha **modirisotaelo** fa Sakoma a laela Mmamotia a re:

Sakoma: O batla go sia, o nngwegela?

Ga o tsamae kwa ntle ga me,

Ga o tswe mo ntlong e kwa ntle ga me,

... Go laola nna, mme go felela foo (ts.20).

Go ya ka nopolo e, mokwadi o dirisa thekeniki e ka motho a le esi, e leng, Sakoma yo o laelang, mme a sa rerisane le motho yo a buang le ene, e leng, Mmamotia. Mokwadi o dirisa modirisotaelo ka kganetso ka go boeletsa thulaganyo ya dipolelwana tse a di dirisang. Sekao: ...Ga o tsamae kwa ntle ga me. Se se botlhokwa mo thekeniking e ya modirisotaelo ke go senola semelo sa ga Sakoma jaaka motho yo o sa siamang, yo o šakgetseng.

* **Mabifi**

Pharologantshe e, e tlhalosiwa ka thekeniki ya **kgelekiso**.

- **Kgelekiso**

Thekeniki ya **kgelekiso** e tlhagelela jaaka potso e e bodiwang, mme e sa tlhoke karabo ka gonne karabo ya yone e itsege.

Fa a araba potso ka potso e nngwe, Sakoma o botsa Seloka ka go re:

Sakoma: A ke nna Modimo ke laolang dintsho tsa batho!

Kana mmadi wa naledi tsa matshele a bone? (ts.40).

Go ya ka puo e, go mo pepeneneng gore potso e Sakoma a e botsang Seloka e, ga go tlhokege gore e arabiwe ka gonne ka bobedi jwa bone ba itse karabo ya teng e leng ya gore Sakoma ga se Modimo yo o laolang dintsho tsa batho e bile gape ga se mmadi wa dinaledi tsa matshele a bone. Ka jalo, potso e, ga go tlhokagale gore e ka bo e boditswe.

Mokwadi o dirisa **kgelekiso** ka gonne e le botlhokwa mo go thagiseng mako a ga Sakoma a a lebaganeng le mabifi a gagwe ka gonne a kgesa Seloka.

- * **Ntwadumela**

Raditladi o tsenya Sakoma mafoko mo ganong gore e nne ene yo o itlhalosang gore o rata ntwana ka go re:

Sakoma: Ke a itsiwe nna, mogale Sakoma,

Mogale, thaka, ya morata-go-lowla!

Fa ke bona Kalafi re tla tlabana,

Re tla lwa phakela bosigo bo sele,

Re tlabanela Mmamotia a mo ntseetseng (ts.44).

Raditladi o tswaledisa pele kgang ya go re Sakoma o rata ntwana bobele ka go re:

Sakoma: Fa ruri re kopana re tla thulathulana,

Re tla etsa dipodile tota re tlabana,

Re tla tlabana jaaka dinonyane tsa mekoko (ts.70).

- **Poko**

Thulaganyo le puo ya dinopolo tse pedi tse ga se tsa puo ya ka gale. Ke gore ke ya poko. Poko e, e lebagane le go ithorisa ka ntlha ya boganka. Sakoma o dirisa puo e e bofitlha go tlhagisa ka moo e leng mogale ka teng le ka moo a tla tlhabanang ka teng le Kalafi. Go dirisiwa thulaganyo ya mafoko a gore e ngoke babuisi ka gonne fa e ka bo e le e e tlwaelegileng ba ne ba ka se ka ba lemoga semelo sa ga Sakoma.

Ka tiriso ya **poko**, mokwadi o tlhagisa fa Sakoma a na le makoa ka gonne go ipoka ga gagwe go mo utolola gore ke motho yo o ratang ntwabobe.

- **Tshosobanyo**

Ntlhakgolo e e fa godimo e ne e le go senolela babuisi semelo sa ga Sakoma jaaka moanelwa yo o nang le makoa. Go lemosegile fa mokwadi a dirisa dipharologantsho di le robong ka go tsenya baanelwa ba bangwe mafoko a a tlhagisang makoa a .

Mokwadi o senotse semelo sa ga Sakoma ka go dirisa dithekeniki di le somennngwe tse go lemosegang fa e le tsona tse di tlhagelelang, bogolosegolo, mo go bontsheng makoa a ga Sakoma. Tsona ke **tiriso ya puo, letlhaodi la palo, poelomorago, mmuaesi, ponelopele** e e boeleditsweng gabedi, **leadingwa, tebelelo, kgakgamalo, modirisotaelo, kgelekiso** le **poko**.

4.6.3 Dipuo le ditiro tsa moanelwa ka baanelwa ba bangwe

Go na le baanelwa ba bangwe mo terameng e ya *Dintshontsho tsa Lorato* ba ba tiisang kakgelo ya moterama le tlhaloso ya ditiro le dipuo tsa moanelwa ka boene mabapi le makoa a ga Sakoma. Bona ba senola semelo sa ga Sakoma sa gore o na le makoa go ya ka dipharologantsho tse, bomatlhomantsi, bofefere, bogale, bobolai, le bogatlapa.

- * **Bomatlhomantsi**

Mmamotia: O ka ipotsa wa ikaraba.

Fa o sa battle sepe o batlang fa?

Ke eng o ntse o mpotsa ka ga Sakoma?

A ga se ene yo o mmatlang?

Ene monna yo o nnyalang? (ts.22).

Go ya ka nopo e, Raditladi o dirisa thekeniki ya **kgelekiso**.

- **Kgelekiso**

Kgelekiso ke potso e e bodiwang go senola ntlha e e rileng. Sebe sa phiri ke gore potso e, ga e tlhoke karabo. Mo nopolong e e fa godimo, go lemosega fa Mmamotia a sa emela gore Ponalo a ka mo araba mo go se a mmotsang sona. Boobabedi ba itse karabo ya yona ka ntlha ya fa bona mmogo ba batla go nyalwa ke Sakoma e bile go le mo pepeneneng gore o ba patagantse.

Botlhokwa jwa thekeniki e ke go sedimosa fa Sakoma a na le makoa a go rata basadi.

- * **Boferefere**

Raditladi o senola gore Sakoma o temepedi ka go re:

Mmamotia: Sakoma o mpatlile batsading ba me,
A dirisa borethe jwa puo le loleme (ts.23).

Thekeniki e e tlhagelelang ka magetla mo nopolong e e fa godimo ke ya **modirisopego**.

- **Modirisopego**

Thekeniki ya **modirisopego** e tlhagisa go begiwa ka ga ditiragalo tse di diragetseng, tse e leng gona di diragalang kgotsa tse di sa ntseng di tla diragala di ka tswa di le mo tumelong kana mo kganetsong.

Go ya ka moo Mmamotia a buang ka teng, go lemosega gore o begela Ponalo ka tiragalo ya thulaganyo ya lenyalo e e setseng e rulagantswe ke batsadi ba ga Sakoma le ba gagwe. Ke go re Sakoma o solofeditse batsadi ba ga Mmamotia gore o ya go mo nyala. Mokwadi o dirisa **modirisopego** go senola jaaka Sakoma a sa siama ka ntlha ya fa a solofetsa bagaabo Mmamotia go nyala ngwana wa bona ntswa a sa ntse a na le makgarebe a mangwe kwa thoko.

* **Bobolai**

Mokwadi o tlhalosa Sakoma e le mmolai ka go tsenya mo molomong wa ga Mmamotia mafoko a a reng:

Mmamotia: Sakoma! Sakoma!

Tebo ya gago e a ntshosa!

Matlho ao ke a mmolai wa batho (ts.19).

Mo nopolong e, go dirisa thekiniki ya **sekai** gore Sakoma a lemosege gore ke mmolai.

• **Sekai**

Harris (1992:398) o tlhalosa fa **sekai** e le kemedi ya selo sengwe e ka nna mo tumelong, se tshwana kgotsa se nyalalana, se ka lemogiwa e le se se emetseng kgotsa se se mo logatong lwa selo sengwe se se rileng.

Lebaka (1999:99) o oketsa tlhaloso e ka go bua fa **sekai** e le kemedi ya selo kgotsa tiragalo e e emelwang ke selo se ka tswa se tshela kgotsa se sa tshela mme mokwadi a ipopela sona ka mafoko a gagwe fa a ananela dikgang. Ke go re sekai ke setshwantsho se se senolang sengwe. Mokgokong (1975:140) o ruma ka go re **sekai** ke letshwao le ka lona mogopolo o tshwaraganngwang le setshwantsho se o se emetseng go tlhagisa maikutlo a a rileng. Mo nopolong e e fa godimo e, go lemosega gore mokwadi o dirisa tebo ya ga Sakoma le matlho a gagwe go senola boammaaruri jo bo lebaganeng le ene. Ka tebo le matlho a gagwe, Sakoma o netefaletsa moanelwa le babuisi gore ke mmolai. Go ka twe, ka tebo ya gagwe fela, Sakoma o tlhagisa maikutlo a gagwe a go bolaya.

Ka go dirisa thekeniki e ya **sekai**, mokwadi o senola le go gatelela fa Sakoma e le mmolai.

Mokwadi o tswelela pele go tlhalosa makoa a ga Sakoma a a mo senolang fa e le mmolai ka go re:

Kalafi: Wa reng ka moletsi wa sebintšolo, Sakoma?

Pule: Ga ke dumele fa a ka bolaya Ponalo?

Kalafi: Moja le motho ke ene mmolai wa gagwe.

Pule: Go ntse jalo ... (ts.37).

Thekeniki e e tlhagelelang sentle mo nopolong e e fa godimo ke ya **mmuisano**.

- **Mmuisano**

Mmuisano o tlhagisa kamogano ya mafoko fa gare ga baanelwa ba ba ka tswang ba tlotla, ba ganetsana, ba dumalana, ba kgalemelana, ba gakololana kgotsa ba bua ka baanelwa ba bangwe. Mo nopolong e e fa godimo, Kalafi le Pule ba tshwere phage ka mangana malebana le mmolai tota wa ga Ponalo. Go lemosega gore bobedi jo bo a ganetsana, mme kwa morago go bonagala ba dumalana gore Sakoma ke ene yo o bolaileng Ponalo. Ka go dirisa thekeniki e, mokwadi o rata go lemosa babuisi gore Sakoma ga a siama. Ke ka ntlha e polao e ya ga Ponalo e sa mo roneng.

Kgang ya gore Sakoma ke mmolai e tswaledisiwa pele fa Raditladi a dirisa ditlhaa tsa ga Seloka fa a re:

Seloka: Morena tlhe, Sakoma a ko o ntheetse.

Ngwana yole, Ponalo, o sule jang? (ts.39)

Mokwadi o dirisa thekeniki ya **kgelekiso** mo nopolong e go tlhalosa tiragalo ya polao.

- **Kgelekiso**

Maikaelelo a thekeniki ya **kgelekiso** ke go botsa potso go senola kgang go gaisa fa e buiwa fela ka e bile go sa tlhoke karabo ya yona. Mo godimo ga moo, babusi ba pateletsega go amogela se mmui a se botsang. Ke go re ba itsalanya le ene.

Potso e Seloka a e botsang Sakoma, e ga e batle karabo ka gonne o botsa potso e a itseng karabo ya yona. Karabo ya yone ke gore Seloka le Sakoma ga mmogo ba itse gore Ponalo o bolailwe ka go kgamiwa mo mometsong mo ntlong ya ga Kalafi mme Kalafi ka boene a se yo. Mokwadi o dirisa thekeniki e, go gatelela kgang ya gore Sakoma ke ene mmolai wa ga Ponalo. Ka ntlha ya se, babuisi ga ba itsalanye le ene ka a bonagala e le motho yo o bosula.

Raditladi o tswelela go oketsa makoa a ga Sakoma a a lebaganeng le go re ke mmolai fa a re:

Kalafi: Re tla swela boleo jwa osele.

Batho bone ba re re molato.

Ntswa molato e le wa ga Sakoma.

Mmolai tota wa ga Ponalo (ts.74).

Go ya ka puo e, mokwadi o dirisitse thekeniki ya **bontsi** go tlhagisa Sakoma jaaka mmolai.

- **Bontsi**

Bontsi bo gatelela palo e e fetang bongwe, mme ditlhogo tsa maina ke tsona tse di leng botlhokwa ka fa e le tsona tse di tlhomamisetsang babuisi gore go buiwa ka motho a le mongwe kgotsa batho ba ba fetang palo ya bongwe, ke go re batho ba le bantsi.

Fa nopollo e e fa godimo e buisiwa ka tsenelelo, go tla lemosega fa mo dipolelong tse pedi tsa ntlha e le:

- (a) Re tla swela boleo jwa osele,
le
- (b) Batho bone ba re re molato.

Mokwadi o rulaganya dipolelo tse pedi ka fa bontsing go lemosa babuisi gore Kalafi le Mmamotia ba ya go atholelwa loso ka ntlha ya fa batho ba ba pega molato wa polao ya ga Ponalo. Ka tiriso ya thekeniki e, mokwadi o sedimosa gore Sakoma o bosula ka ntlha ya gore o tshela le batho ba ba se nang molato, mme e bile go kgonagala gore a ba tshele madi a kgofa.

- * **Bogale**

Mokwadi o tlhalosa gore Sakoma o galefa bobo ka gonne a re:

Mmamotia: Wa re ke a go tena!
Le nna o a ntshosa,
Tebo eo e a mpoifisa,
Ga se epe ya lorato (ts.19).

Puo e e buiwang ke Mmamotia ke ya **kgakgamalo**, e mokwadi a e dirisang go senola semelo sa ga Sakoma. Thekeniki e nngwe gape e e tlhagelelang sentle mo go bontsheng semelo sa ga Sakoma ke ya **lekaelagongwe**.

- **Kgakgamalo**

Kgakgamalo e tlhagisa fa mmuiswa a fetoga go nna mmuiwa ka go re go buiwa ka ene a le teng fela a sa arabe. Go ya ka puo e e fa godimo go lemosega fa Sakoma a sa tseneganong puo ya ga Mmamotia ka gonne a lemoga makoa a gagwe a gore ke motho yo o sa siamang. Ke ka ntlha e a sa tsenang Mmamotia mo ganong ka gonne puo ya gagwe (Mmamotia) e lebagane le go mo tlasela ka maitlomo a go mo kgalemelela mokgwa o wa gagwe o o maswe wa go galefa go feta selekanyo. Ke go re tse a di dirang di ka se amogelwe ke setšhaba.

Raditladi o dirisa thekeniki ya **kgakgamalo** go godisa letshogo le le renang mo go Mmamotia ka ntlha ya tebo e e mmoifisang ya ga Sakoma. Ka jalo, moanelwa ga mmogo le babuisi ga ba itsalanye le ene ka gonne ba mmona e le mmolai.

- * **Lekaelagongwe**

Fa ba tlhalosa lekaelagongwe, Khoali, Lenake le ba bangwe (1986:271) ba re:

Puo e ka sebedisa mantswe a mangata
ho hlalosa ntho e le nngwe. Mantswe a
jwalo a bitswa mahlalosongwe hobane
moelelo wa ona o a tshwana.

Se puo e e se tlhomamisang ke go re lekaelagongwe le kaya gore puo e na le mafoko a a fetang bongwe a a tlhalosang selo se le sengwe. BoYelland (1988:187) ba re le fa go na le bokao jwa mafoko jo bo tshwanang , fela medumo le mepeleto ya yona e a farologana.

Mophatlane le Ntsime (1981:14) ba digela dikgala ka go bua gore tota le fa e le gore makaelagongwe a tlhagisa bokao jo bo tshwanang kgotsa jo bo batlileng bo tshwana fela bokao jo bo ka farologanngwa go ya ka maikutlo a a tlhagelelang. Raditladi o dirisa makaelagongwe go `ntshosa` le go `mpoifisa` jaaka makaelagongwe. Le fa go le jalo, lefoko la go “ntshosa” le dirisitswe ka tsela e e botlhofo fa lefoko la go “mpoifisa” lona le dirisitswe go gatelela ka ntlha ya fa le umaka kotsi e e rileng. Go ya go tlhokomelwa nnete ya kgang e.

Go tshoga ke tshimologo ya tiro e e bosula ya poifo. Se, se raya gore go na le fa Sakoma a tshosang Mmamotia teng, fela go na le kgonagalo ya gore letshogo le ka fela fa morago ga sebakanyana, mme maikutlo a ga Mmamotia a ritibala gape. Poifo yona e lebagane le maikutlo a letshogo le legolo. Ke go re ga go bonolo gore Mmamotia a le bale tebo e e

boifisang e Sakoma a mo lebileng ka yona. Ka jalo, ka go mmoifisa, Sakoma o pateletsa Mmamotia gore a tsamaele kgakala le ene ka gonne a mo lemoga fa a le kotsi mo a ka feleletsang a mo gobaditse kana a mmolaile. Go ka twe, Mmamotia ga a bolokesega fa Sakoma a le gaufi le ene.

Go ya ka tlhaloso e go ka twe poifo e tsholwa ke go sa sireletsegang ga Mmamotia fa Sakoma a le teng. Yona poifo e e tlišiwang ke letshogo e tsepamisa maikutlo a a kukegileng thata. Mokwadi o dirisa makaelagongwe a mabedi a e leng a letshogo le poifo go godisa bosetlhogo jwa ga Sakoma ka tsela ya go tšhagisa letshogo le poifo ka mokgwa wa go di bapisa ka tiriso ya makaelagongwe. Fa kgang ya gore Sakoma o na le makoa e ntse e tšwelela, Raditladi o tšhegetsatsa ntlha e ka go bontsha gore Sakoma ke legatlapa ka go re:

Kalafi: O tla bo o le legatlapa tota.

Fa o ka lwa le motho a se na dibetsa (ts.76).

(O mo latlhela thobane ene o sala ka segai le thebe (ts. 76).

le

Kalafi: Ke lwe ka thobane,

Wena o lwa ka segai (ts.77).

* **Bogatlapa**

Pharologantsho e, e tlhalosiwa ka thekeniki ya **phetogotebelelo** le ya **modirisotaelo**.

• **Phetogotebelelo**

Go ya ka Lebaka (1999:92) **phetogotebelelo** ke fa moanedi yo a ntseng a bua dikgang tsa thulaganyo ya sekwalwa a fetoga kgotsa go tsena lentswe lesele. Roberts (1992:85) o tlaleletsa ka go bua fa phetogotebelelo e le fa mokwadi a tšhagisa dikgang tse di rileng ka go dirisa lentswe la gagwe (mokwadi), moanelwa kgotsa moanedi. Thobakgale (1996:112) ena a re go na le pharologano fa gare ga tebelelo ya mokwadi le ya moanelwa. A re pharologano e e ka kaya gore moanelwa o tlhalosa dikgang tsa mmatota ka moo di leng ka teng, mme mokwadi ene o tlhalosa dikgang tseo ka go di fopholetsa e bile tota a di feleletsa.

Fa nopollo e e fa godimo e buiswa ka kelotlhoko go lemosega fa moanelwa, e leng, Kalafi e le ene yo o tšhagisang pele semelo ka ga makoa a ga Sakoma sa bogatlapa. Morago ga foo, mokwadi o tlhalosa tiragalo e e nnetefaletsang babuisi gore e le ruri Sakoma ke legatlapa ka gonne o latlhelela Kalafi thobane, mme ene o sala ka segai le thebe. Fa morago ga tlhaloso

mokwadi o tlogelela moanelwa gape gore e nne ene yo o tlhalosang ka ga makoa a ga Sakoma ka boene.

Thulaganyo e ya dikgang e tlhalosiwa e le **phetogotebelelo**. Ka thekeniki e, mokwadi o gatelela gore Sakoma ke legatlapa.

- **Modirisopego**

Fa go tlhalosiwa modirisopego go kailwe go begiwa ga ditiragalo. Ditiragalo tse di begiwang ke Kalafi di lebagane le semelo sa bogatlapa jwa ga Sakoma. Fa Sakoma a lwa a tlhometse, mme a lwa le motho yo o sa tshwarang sepe, o senoga e le legatlapa ka gonne yo go lwewang le ene ga a kgone go iphemela. Ka jalo, go ka twe, go ithorisa ga Sakoma gore ke mogale ga se nnete. Tota ke maaka a matala fela.

Mokwadi o dirisa thekeniki e ya **modirisopego** go senola makoa a ga Sakoma a a lebaganeng le bogatlapa.

- **Tshosobanyo**

Fa makoa a ga Sakoma a tlhalosiwa, go lemosoga gore go na le dipharologantsho di le tlhano tse di senolang makoa a. Tsona ke **bomatlhomantsi, boferefere, bobolai, go galefa bobo le bogatlapa**.

Go dirisitswe dithekeniki tse di farologaneng go tlhagisa makoa a. Mosola wa dithekeniki tse ke go godisa dipharologantsho tse gore Sakoma a banagale e le motho yo o sa siamang mo matlhong a mmuisi.

4.7 MOLWANTSHI: MMAMOTIA

Semelo sa ga molwantshi, e leng, Mmamotia se ya go tlhalosiwa go ya ka ditheo tse pedi tsa ntlha tsa moakanyetso e leng (a) Moanelwa wa maemo a a kwa godimo le (b) Moanelwa yo a se nang makoa. Go ya go tlhalosiwa semelo sa ga Mmamotia ka go latela lenaneo le (a) kakgelo ka moterama, (b) dipuo le ditiro tsa moanelwa ka boene le (c) dipuo le ditiro ka baanelwa ba bangwe.

4.7.1 Kakgelo ka moterama

Mokwadi ga a bue sepe ka ga maemo a ga molwantshi ka gonne sekwalwa sa *Dintshontsho tsa Lorato* e le terama. Ke ka ntlha e a tlogelelang baanelwa gore e nne bone ba ba tlhagisang maemo a.

4.7.2 Dipuo le ditiro tsa moanelwa ka boena

Mokwadi o dirisa molwantshi ka go dirisa karolwano e le nngwe e e lebaganeng le maemo a a kwa godimo a gagwe a bogosi. Motho yo o siameng gantsi ga a ipolele, mme ke baanelwa ba bangwe ba ba buang ka tshiamo ya gagwe.

4.7.2.1 Bogosi

Fa a tlhalosa gore maemo a gagwe ke a a kwa godimo, Mmamotia a re:

Mmamotia: Sakoma, a ga o itse fa ke le Mongwato,
Ngwana wa namane tse dikgolo tsa mono,
E reng di gata bojang bo lalaane? (ts.11).

Go ya ka mafoko a a mo nopolong e e fa godimo, go banagala fa mokwadi a dirisa dithekeniki di le pedi, e leng, **kgelekiso** le **poko** mo go senoleng maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia.

- **Kgelekiso**

Kgelekiso ke potso e e bodiwang go sa emelwa gore e ka arabiwa ka ntlha ya fa karabo ya yona e itsege. Maitlhommo a mofuta o wa potso go ka twe, ke go gatelela ntlha e e rileng go feta fa go buiwa fela.

Go ya ka nopolo e e fa godimo, go lemosega gore go na le gore Mmamotia a botse Sakoma potso e e ntseng jaana, ka e bile a sa emela gore Sakoma a ka mo araba, go itshupa sentle gore Sakoma le ene o itse sentle fa ene Mmamotia e le Mongwato. Maitlhomomagolo a ga Mmamotia mo go botseng potso e, ke go tlhagisa mo go Sakoma gore ene ke wa bogosing jwa morafe wa Bangwato. Tlhagiso e, e bontsha fa Mmamotia e le wa maemo a a kwa godimo mo morafeng wa Bangwato.

- **Poko**

Poko e lebagane le go rulaganya dikgang ka tsela e e bofitlha. Raditladi a re:

Mmamotia: Sakoma, a ga o itse fa ke le Mongwato,
Ngwana wa namane tse dikgo tsa mono,
E reng di gata bojang bo lalaane? (ts.11).

Mokwadi o rulaganya puo e Mmamotia a e buang e ka thulaganyo ya poko. Go ya go tlhokomelwa ka fa puo e e rulagantsweng ka teng go ya ka puo ya poko. Fa puo e e buisiwa go ya ka fa e kwadilweng ka teng, mokwadi o bua ka dinamane tse dikgolo. Mo puong ya botshwantshi dinamane tse dikgolo di emela batho ba bagolo le ba maemo a a kwa godimo. Ka jalo, bagolo ba ga Mmamotia ba tlhalosiwa jaaka batho ba ba tona, ba ba botlhokwa le ba ba tlotlegang mo morafeng wa Bangwato. Yona kgang e, e tlhalosa fa Mmamotia le ene e le motho yo mogolo wa maemo a a kwa godimo mo setšhabeng sa Bangwato.

Thekeniki ya poko e isa maemo a ga Mmamotia kwa godimo a a lebaganeng le bogosi. Ke go re Mmamotia ke wa maemo a a kwa godimo ka gonne e le wa bogosing.

- **Tshosobanyo**

Raditladi o dirisitse molwantshi, e leng, Mmamotia mo go tlhaloseng maemo a a kwa godimo a gagwe ka go dirisa pharologantsho e le nngwe fela e leng ya **bogosi**. Go dirisitswe **dithekeniki di le pedi**, e leng, ya **kgelekiso** le ya **poko** mo go tlhagiseng maemo a a kwa godimo a molwantshi.

4.7.3 Dipuo le ditiro tsa moanelwa ka baanelwa ba bangwe

Go ya go tlhokomelwa gore baanelwa ba bangwe ba reng mabapi le maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia. Go lemosegile fa maemo a a lebagane le dipharologantsho tse pedi e leng ya bogosi le ya bontle.

4.7.3.1 Bogosi

Fa baanelwa ba bangwe ba tlhalosa maemo a a kwa godimo a Mmamotia ba mo tlhalosa ke go re ke ngwana wa Bangwato. Ka jalo, ka go bidiwa go twe, ke ngwana wa Bangwato, se se kaya gore ke wa losika lwa bogosi.

Yo mongwe wa banelwa, e leng, Rrekgosi o bua jaana:

Rrekgosi: A o gopotse ngwana wa Bangwato (ts.6)?

le

Sakoma: Mosadi yoo ke ngwana wa Bangwato (ts.6).

le

Rrekgosi: A o gopotse yo motshwana,

Ngwana wa Bangwato yo o meno-maswana ?(ts.39).

Mo dinopolong tse di fa godimo go dirisa dithekeniki tse tharo, e leng, **kgelekiso, motifi** le **modirisopego**.

- **Kgelekiso**

E tlhalositswe fa e le potso e e bodiwang go gatelela ntlha e e

bothokwa e e rileng, mme e seng go batla karabo ya yone.

Go ya ka mafoko a a mo dinopolong tse di umakilweng fa godimo go a lemosega gore totatota Rrekgosi ga a solofela karabo go tswa mo go Sakoma. Boammaaruri ke go re o gatelela gore Mmamotia ke wa madi a bogosing ka gonne e le ngwana wa Bangwato. Bothokwa jwa potso e, ke go gakolola le go lemosa Sakoma gore maemo a ga Mmamotia a kwa godimo.

Ka jalo, ka go dirisa thekeniki e, mokwadi o gatelela semelo sa maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia.

- **Motifi**

Motifi ke go tlhagelela gangwe le gape ga tiragalo e e rileng kgotsa kang e e rileng, e ka nna ka moanelwa kgotsa baanelwa ba bangwe.

Fa dinopolo tse di tshelwa bofofu gape, go tla lemosega gore sekapolelo se: ngwana wa Bangwato se tlhageletse gararo ka baanelwa ba babedi, e leng, Rrekgosi le Sakoma. Ka go tlhagelela kgafetsakgafetsa ga sekapolelo se, go gatelelwa fa Mmamotia e le Mongwato thoothoo. Ke ka ntlha e go ka tweng mokwadi o dirisitse thekeniki e ya **motifi** go godisa maemo a Mmamotia a a kwa godimo.

- **Modirisopego**

Modirisopego ke fa ntlha e e rileng e e bothokwa e tlhagisiwa fa mongwe a begela ba bangwe kgang kana tiragalo e e rileng. Jaaka go setse go umakilwe fa godimo, Sakoma ke mongwe yo o tlhagisang kgang ya gore Mmamotia ke ngwana wa Bangwato ka go begela Rrekgosi. Ke ka gona go ka tweng ka pego e e dirwang ke Sakoma e, babuisi ba senolelwa ka maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia. Ke go re ke wa kwa bogosing.

4.7.3.2 Bontle

Banelwa ba bangwe ba tlhalosa fa Mmamotia a le montle ka go di baya jaana:

Sakoma: Kwa a leng teng motho yo motshwana,
Motho yo motshwana le marinini!
...Menomasweu, dumela! ... (dts.5,11,12-13).

Fa babuisi ba mela e e fa godimo e, ba na le lemorago la seradiso sotlhe, ba tla lemoga gore mela e ke e e mo pineng e e opelwang ke Sakoma. Ka jalo, mela e, e tlhophilwe ka gonne e le yona e e lebaganeng le go tlhalosa bontle jwa ga Mmamotia.

Ke gona go ka tweng, thulaganyo ya puo e, e bontsha fa go dirisitswe dithekeniki di le tharo, e leng, tsa **pina**, **poeletso** le **motifi**.

- **Pina**

Tlhaloso ya pina e tlhagisa gore go tshwana le mo pokong, dipina le tsona di na le puo e e bofitlha, mme e bile di farologane go ya ka ditiro le ditiragalo tse di leng teng mo botshelong.

Puo e Sakoma a e dirisang ke e e sa tlwaelegang ka gore a re ke motho yo motshwana. Tlhaloso ya motshwana e gabedi: la ntlha lefoko motshwana le tlhalosa bonamagadi. Ka mafoko a mangwe, motho yo go opelwang ka ga gagwe ke motho wa sesadi. La bobedi, ka lefoko motshwana pina e bontsha lorato, mme e seng lenyatso. Ke go re mokwadi ga a re Mmamotia o montle, mme o dirisa puo e e bofitlha go tlhagisa bontle jwa ga Mmamotia.

Thekeniki e ya pina e dirisiwa go godisa maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia a a lebaganeng le bontle jwa gagwe.

- **Poeletso**

Go ya ka Groenewald (1993:23) **poeletso** ke fa mokwadi a gatelela tiragalo e nngwe, mme kgang e e ka buiwa nako e nngwe le e nngwe. Ke ka moo Genette (1980:113) a buang fa tiragalo e sa kgone go ka diragala gangwe fela, mme e ka diragala gape kana e ka boelediwa gape. Fa a oketsa tlhaloso ya boGroenewald, Masote (2001:100) a re thekeniki ya **poeletso** e lebagane le go boelediwa ga ditiragalo tse di ka buiwang ke motho a le mongwe e ka nna moanedi kgotsa moanelwa.

Kgatla (1988:124) o ruma tlhaloso ya poeletso ka go di baya jaana:

Mošomo wa poeletso ke go gatelela
dikgopolo tše di nonnego serotong.

Se se kaiwang ke puo e ke go re botlhokwa jwa poeletso ke go lemosa mmuisi fa tiragalo e e boelediwa e na le mosola mongwe o o rileng mo sekwalweng. Mo nopolong e e fa godimo, moanelwa e leng Sakoma ke ena yo o opelang pina e e tlhagisang fa Mmamotia a le montle thata. Ka thekeniki e, Sakoma o lemosa Mmamotia le babuisi gore ka ntlha ya bontle jo o rata Mmamotia ka lorato lo logolo. Ka go dira jaana Sakoma o rata gore a gape maikutlo a ga Mmamotia gore le ene a mo rate.

Fa go tswelwa pele go lemosega gore se se boelediwa fa ke ditiragalo tsa pina tse di lebagane le bontle jwa Mmamotia, e leng:

- fa Sakoma a gopola Mmamotia o a lela;
- Sakoma o dumedisa Mmamotia;
- Sakoma ga a kgone go kwalela Mmamotia lokwalo; le
- Sakoma o rata fa Mmamotia a ka amogela lorato lwa gagwe.

Botlhokwa jwa thekeniki e ke go godisa bontle jwa Mmamotia jo bo tlhagisiwang ke Sakoma mo pineng. Ponagalo e, e lebagane le maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia ka ntlha ya fa e le lekgarebe la maratwagolejwa. Fa Sakoma a re ke sa le ngwanyana ga se gore o ikaya gore ke motho wa mosadi. O nna a gatelela gore o sa le mošwa e bile ke yo o sa ntseng a emetse go ka nyala.

Thulaganyo ya ditiragalo tse ,e lebagane le lorato lo kwa bofelong Sakoma a solofetsang go ka nyala Mmamotia. Ke ka ntlha e go ka tweng, Sakoma o bontsha boipelo bo bo renang mo

pelong ya gagwe. Fa Sakoma a gopola Mmamotia lekgarebe le a batlang go le nyala o a lela a lediswa ke lorato ka ntlha ya go palelwa ke go mo atamela.

- **Motifi**

Dikarolo tse di bontshang **motifi** mo pineng e e fa godimo ke poeletso ya motho yo motshwana gabedi. Go ya go tlhokomelwa karabo ya gore ke ka ntlha ya eng mokwadi a boeletsa motho yo motshwana gabedi. Ke go re ke ka ntlha ya eng a sa e dirise gangwe. Mokwadi o ngoka babuisi ka go dirisa palo ya bobedi, e seng gangwe go gatelela bontle jwa Mmamotia. Pina e, e tlhagelela gararo mo ditsebeng tsa 5, 11, 12-13. Ka tsela e ,mokwadi o dirisa thekeniki ya **motifi** ka gonne o boeletsa ditiragalo tse di tlhalosang bontle jwa Mmamotia.

Go tla tlhokomelwa gape gore mokwadi o dirisa baanelwa ba bangwe, e leng, Rrekgosi, Mmadiphefo, Kalafi le modisa wa dikgomo ka tsela ya thulaganyo ya **motifi**. Tlhaloso ya **motifi** ya baanelwa ba bane ba, ga e farologane le ka fa e rulagangwang ka teng mo puong ya ga Sakoma ka gonne le bone ba gatelela bontle jwa ga Mmamotia ka go dirisa motho/mosetsana yo motshwana. Ka jalo, tlhaloso ya baanelwa ba malebana le **motifi** e ka se tlhalosiwe mo tlhotlhomisong e ka gonne e tlabo e le poeletso e e sa tlhokagaleng.

Kgang ya bontle jwa Mmamotia e tsewelediwa fa Sakoma a re:

Sakoma: Ke lebile basadi botlhe ba mono.
Botlhe ke ba kitla ka sekgono,
Mmamotia a le nosi o a nkgatlha,
Bontle jwa gagwe nna bo a mphatlha (ts.12).

Puo e e mo nopolong, e supa fa go dirisa thekeniki ya **pheteletso** go tlhalosa bontle jwa ga Mmamotia.

- **Pheteletso**

Go ya ka Lanham (1968:90) pheteletso ke: *‘A figure or trope, common to all literature, Consisting of bold exaggeration.’*

Se se kaiwang mo puong e, ke gore mo dikwalweng pheteletso e tlhagisiwa ke fa dilo di tlhalosiwa ka go gobelediwa kgotsa go fetelediwa. Ke ka ntlha e Wevell (1996:120) a reng

puo ya pheteletso e lebagane le go fetelediwa go go mo mpaananeng e tlhaloso ya yona e sa kayeng go ya ka fa e kwadilweng kgotsa e buiwang ka teng.

Masiea le Sempe (1989:21) ba loisa ditlhaloso tsa boratiori ba ba fa godimo ba ka go re: *‘Mona morero ha se ho bua leshano, empa ke ho feteletsa feela ho re mmadi a lemohe se bolelwang.’*

Abrams (1987:39) o digela dikgala ka go bua fa mo pheteletsong puo e feteletsa dilo thata go gatelela dikgang tse di bosula kgotsa tse di siameng. Go ka twe, **pheteletso** ke sekapuo se mo go sona mokwadi kgotsa mmui a tsholetsang maemo a sengwe go feta ka moo se itsiweng ka teng ka maikaelelo a go gatelela botlhokwa jwa sona. Mo puong e e fa godimo e, pheteletso e tlhagelela fa Sakoma a re: Bontle jwa gagwe nna bo a mphatlha. Totatota tlhaloso ya puo e, e gatelela gore Mmamotia o montle e le ruri. Fela Sakoma o feteletsa puo fa a re bontle bo a mo fatlha ka gonne ga go kgonagale gore motho a ka fatlhiwa ke bontle.

Ka jalo botlhokwa jwa thekeniki e ke go lemosa babuisi gore Mmamotia o montle thata. Bontle jo jwa gagwe ke jona jo bo mmayang kwa maemong a a kwa godimo.

Sakoma o sa tsharolola kang e ya bontle jwa ga Mmamotia diphuka ka go bua jaana:

Sakoma: Khunwana ya ga Mmamolotsana,
Khunwana e masapomasweu ganong,
E ratiwang ke basimane le basetsana.
Le nonyane tsa loapi, manong,
A e reng a le kwa godimo a kale,
A lebe a bone ka matlho a bogale,
Meno ganong la khunwana ya me,
Khunwana ya ga Mmamolotsana ya me,
Khunwana fa ke go leba ke a sitega,
Ke tsenwe ke serame go se mariga (dts.15-16).

le

Sakoma: Lo tlike khunwana ya ga Mmamolotsana,
Lobaka lwa go mpolelela, kgarejana,
Gore ke tle ke bue mafoko ke a ralatsa,
Go bo mosadi wa me montle, ga a na mmala,
Menomaswaana o mono o ituletse fela,
A masweu a tshwana fela le dinaledi, ... (ts.18).

Fa dinopolo tse pedi tse, di tshelwa bofofu, go tla lemosoga fa go dirisiwa dithekeniki di le pedi, e leng, **motifi** le **sekai** go babatsa bontle jwa ga Mmamotia.

- **Motifi**

Thekeniki e, e tlhagisa poeletso ya lefoko le le lengwe kgotsa polelwana e le nngwe ka go tlhagelela gantsinyana mo sekwalweng.

Mo dinopolong tse pedi tse **motifi** o tlhagelela sentle jaana: polelwana ya khunwana ya ga Mmamolotsana e boelediwa gararo, fa lefoko khunwana lona le boelediwa garataro. Ka go boelediwa ga polelwana e le lefoko le go gatelelwa bontle jwa Mmamotia go ya ka fa Sakoma a mmonang ka teng.

Botlhokwa jwa tiriso ya thekeniki ya motifi ke go gatelela gore ka gonne Mmamotia o montle thata, Sakoma o mo rata thata. Bontle jo bo bontsha maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia.

- **Sekai**

Go setswe go umakilwe fa thekeniki ya sekai le yona e dirisitswe mo puong e e fa godimo. Sekai ke setshwantsho se se senolang boammaaruri. Mo dinopolong tse go dirisitsweng khunwana go emela motho yo montle, e leng, Mmamotia le nonyane tsa loapi manong go emela makau. Ke ka foo, go ka tweng, bontle jwa ga Mmamotia ke bona bo bo ngokang makau go tseneletswa le Sakoma mo go mo rateng. Thekeniki e, e netefaletsa le go lemosa babuisi gore Mmamotia ke mosetsana yo montle thata. Bontle jo bo lebagane le maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia.

Mokwadi o tsharolola kang ya go re Mmamotia o montle ka go re:

Kalafi: Sehuba sa gago e kete makhujana

A mabedi, a maboana, a a motloutlonyana,

Letheka lagago serota sa phofu.

Maoto a gago ke pinagare tse pedi,

Tsa dikamano tse dintle tsa Tempele,

E mo go yona go tletseng tshiamo fela,

Lebopo le le borethe jwa sesadi,

Dipounama tseo tsa gago ke boletswa,

Fa ke di suna ke tla kgomarela,

Jaaka nonyane, mma, ke tla phaphasela,

Ke tla etsa lephoi le batla kgoro ya go tswa.
Matlho ao ke kidika tsa dinaledi,
Mo sefatlhegong sa thupa tsa maretlwa.
Nko ya gago e letsina fela jaaka mmutlwa,
Le moriri o ka re ke boboa jwa podi (ts.71).

Go ya ka thulaganyo ya nopollo e, go bonagala fa thekeniki e e tlhagelelang ka magetla e le ya **modirisopego**.

- **Modirisopego**

Modirisopego o tlhalositswe gore o bega dikgang ka tsela ya go tlhalosa motho kgotsa selo se se rileng. Pele fa go ka tlhokomelwa kang e ka botlalo go ya go lebelelwa tse di buiwang ke Raditladi. Dikgang tse di begiwang mo nopolong e e fa godimo, Kalafi o di bega ka tsela ya go tlhalosa bontle jwa Mmamotia. Bontle jo, o bo tlhalosa jaaka sefatlhego sa Mmamotia se tshwana le thupa tsa maretlwa. Mosola wa go bega o golagane le maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia gore babuisi ba tle ba lemoge gore bontle jwa ga Mmamotia ke jona jo bo isang maemo a gagwe kwa godimo.

Kgang ya go re Mmamotia o montle e tswelediswa jaana:

(a) Rrekgosi:... Wa mo dira montle le mmala (ts.6).

le

(b) Sakoma: Dumela, motho yo montle, Mmamotia (ts.100).

le

(c)Kalafi:A ngwanyana yo montle wa mogolo!(ts.34).

le

(d) Modisa: A mosadi yo montle! (ts.76).

Go ya ka mafoko a a mo dinopolong tse nne tse, go supa fa mokwadi a dirisa thekeniki ya motifi mo go tlhaloseng Mmamotia ka gonne a boeditse lefoko yo montle ka makgetlo a le mane.

- **Motifi**

Motifi ke go tlhagelela gangwe le gape ga lefoko le le lengwe kgotsa polelwana e le nngwe mo tsebeng e le nngwe kgotsa tse di farologaneng ka moanelwa a le mongwe kgotsa ba ba fetang bongwe. Go ya go lekolwa ka fa Raditladi a dirisang motifi ka teng.

Mo dinopolong tse nne tse di fa godimo, Raditladi o dirisitse thekeniki ya **motifi** ka go tsenya baanelwa ba bane, e leng, Rrekgosi, Sakoma, Kalafi le modisa lefoko ‘montle’ ganong fa ba bua ka ga Mmamotia. Ka mafoko a mangwe, lefoko montle le boeleditswe makgetlo a mane ka go buiwa ke moanelwa yo mongwe. Go ya go tlhokomelwa gore ke ka ntlha ya eng fa lefoko bontle le boelediwa ke moanelwa yo mongwe le yo mongwe. Karabo ya potso e e lebagane le go gatelela bontle jwa ga Mmamotia. Bontle jo ke jona bo netefatsang maemo a gagwe a a kwa godimo.

- **Tshosobanyo**

Baanelwa ba bangwe ba tlhalositse maemo a a kwa godimo a ga molwantshi e leng Mmamotia ka **dipharologantsho** di le pedi, e leng, ya bogosi le ya bontle. Pharologantsho ya bogosi e tlhalositswe ka go dirisa dithekiniki di le tharo, e leng, **kgelekiso**, **modirisopego** le **poeletso**. Thekeniki ya kgelekiso e boeleditswe gabedi go gatelela maemo a a kwa godimo a ga Mmamotia a a lebaneng le bogosi.

Pharologantsho ya bontle yona e ne ya tlhalosiwa ka go dirisa **dithekeniki di le robedi**. Tsona ke **pina**, **motifi**, **pheteletso**, **sekai**, **kgelekiso**, **poeletso**, **kgakgamalo** le **modirisopego**. Go lemosegile fa thekeniki ya motifi e tlhagelela ka magetla ka ntlha ya go boaboelediwa ga mafoko “motshwana” le “montle” ke baanelwa ba ba farologaneng mo ditsebeng tse di farologaneng. Thekeniki e nngwe gape e e dirisitsweng gararo mo pharologantshong e ya bontle ke ya **modirisopego**. Ke ka moo go ka tweng, dithekeniki tse pedi tse, di isa maemo a ga Mmamotia kwa godimo ka go gatelela bontle jwa gagwe.

4.8 GO TLHOKA MAKOA

- **Molwantshi : Mmamotia**

Tlhaloso ya go tlhoka makoa ga molwantshi e rulagantswe ka tsela e e latelang:

(a) kakgelo ka moterama;

- (b) dipuo le ditiro tsa moanelwa ka boene; le
- (c) dipuo le ditiro tsa moanelwa ka baanelwa ba bangwe.

4.8.1 Kakgelo ya moterama

Ga go na fa moterama a akgelang fa teng ka sebele mabapi le go tlhoka makoa ga molwantshi. Ka ntlha ya fa sekwalwa se e le terama, le fa go ntse jalo, o dirisa moanelwa le baanelwa ba bangwe gore e nne bone ba ba tlhalosang fa molwantshi a tlhoka makoa.

4.8.2 Dipuo le ditiro tsa moanelwa ka boene

Dipharologantshe tse di tlhagelelang mo mpaananeng tse di senolang fa Mmamotia a tlhoka makoa ke tse (a) ga a rate tlhaolele, (b) o maitsholo a mantle, (c) o na le tlotlo, (d) o na le bokeresete, (e) o boikanyego.

- **Ga a rate tlhaolele**

Mmamotia o itlhalosa fa a sa tsamaisanye le tlhaolele ka gonne a re:

Mmamotia: Keletso ya me ke go senya tlhaolele,

Go supa mhaladi a tshwana le Mongwato,

Fa ka ntata ya tseo merafe e ka kopana,

Ya bofagana jaaka ngata ya dikgong (ts.27).

Go ya ka puo e e mo nopolong e, go itshupa gore mokwadi o dirisa dithekeniki di le pedi, e leng, ya **tebelelo** le ya **modirisopego** mo go tlhagiseng fa Mmamotia a tlhoile tlhaolele.

- **Tebelelo**

Tebelelo e tlhalositswe fa e le ka fa kang e e rileng e bonwang le go tlhalosiwa ka teng ke mokwadi, moanedi kgotsa moanelwa. Fa go buisiwa puo e e mo nopolong e e fa godimo, go lemosega fa dikgang tsa go sa rate tlhaolele di buiwa ka tebelelo ya moanelwa ka boene, mme e seng moanelwa yo mongwe. Ka gonne dikgang tse di buiwa ke moanelwa ka boene di lebege e le tsa nnete. Ka jalo, fa dikgang di buiwa ke motho (Mmamotia) yo o di itseng go gaisa baanelwa ba bangwe, babuisi ba di amogela e le tsa nnete. Dikgang tse di lebaganeng le nnete ke tse di tlhalosang gore Mmamotia o tlhoile tlhaolele. Ka ntlha ya fa Mmamotia a dira tshiamo, babuisi ba itsalanya le ene.

Mosola wa thekeniki e, ke go bontsha gore mo morafeng wa Bangwato go na le tlhalele, yona e Mmamotia a sa e rateng.

- **Modirisopego**

Modirisopego ke tthagiso ya ntlha e e rileng. Go ya ka mafoko a a mo nopolong e e setseng e umakilwe fa godimo, Mmamotia o tthagisa ntlha ya go senya tlhalele ka go dumela go nyalwa ke motswakwa ntswa ene e le wa bogosing jwa Bangwato. Ka tthagiso e, Mmamotia o itshenola fa a tlotla ditshwanelo tsa botho.

Ka go dirisa thekeniki e, go lemosiwa babuisi gore Mmamotia o tlhwaatlhwaegalela gore merafe e nne seopasengwe. Ke ka ntlha e a bonwang fa a se na makoa.

- **Maitsholo a mantle**

Mmamotia o itlhalosa fa a na le maitsholo a mantle ka go re:

Mmamotia: Mma, nna ke lesea ga ke itse sepe,

Ke tshwana le mogoma le selepe

Dilo di dirang di diriswa (ts.23).

le

Mmamotia: A bo ruri, mma, o itse go sotla!

Ga ke ise ke ipee mo mananeng,

Ke kue banna go tla go mpatla,

Go nthata ba mpona mo ditseleng,

Sakoma o mpatlle batsading ba me ... (ts.23).

Mokwadi o dirisa dithekeniki di le pedi, e leng, **mmuisano** le **modirisopego**.

- **Mmuisano**

Mmuisano o tlhalosiwa fa e le thefosano ya mafoko a baanelwa ba le babedi kgotsa go feta foo, ba tthagisang dimelo tsa bona kana botho jwa bone ka teng.

Dinopolong tse di fa godimo di supa gore Mmamotia o tsere kgang le motho wa mosadi yo go bonagalang fa a mo latofaetsa gore o mo tsetse monna. Le fa go ntse jalo, go itshupa fa go sa nna jalo ka gonne mafoko a ga Mmamotia a mo senola fa e le motho wa maitsholo a

mantle yo o sa iphereeleng banna e bile ba mmatla mo batsading ba gagwe. Ke go re ga a inyadise.

Raditladi o dirisa thekeniki ya mmuisano go tlhagisetsa babuisi semelo sa ga Mmamotia sa maitsholo a mantle. Ka maitsholo a, go tlhagisiwa fa Mmamotia a tlhoka makoa.

- **Modirisopego**

Mo modirisopegong mmegi o bega le go tlhagisa dintlha tse di rileng mo kgannyeng e a e buang. Go ya ka dipuo tse di mo dinopolong tse di umailweng fa godimo, go lemogiwa fa Mmamotia a bega gore ene o sa le mmotlana, ga a tlakatlakele banna le gore batsadi ba gagwe ke bona ba ba rerang le ba ba rerisiwang ka ga go nyalwa ga gagwe. Botlhokwa jwa dintlha tse di mo pegong ke go bontsha maitsholo a mantle a ga Mmamotia.

Ka go dirisa thekeniki e, mokwadi o tlhomamisetsa babuisi gore Mmamotia o tlhoka makoa ka ntlha ya fa a itshwere sentle.

- **Tlotlo**

Raditladi o dirisa molomo wa ga Mmamotia gore a itlhalose ka fa a tlotlang ka teng fa a re:

Mmamotia: A ke kue? Nnyaa, ditlhong – wee!

Batho ba ka akanyang ka ga me, (ts.21).

Fa go buisiwa nopollo e, go lemogiwa gore mokwadi o dirisa thekeniki ya kgelekiso mo go senoleng semelo sa ga Mmamotia sa go tlotla.

- **Kgelekiso**

Go setse go builwe fa kgelekiso e le potso e e sa batleng karabo mme e dirisediwa go gatelela kgang go na le fa go kabo go buiwa fela. Le fa Mmamotia a botsa potso e e reng, 'a a kue' e, boammaaruri ke go re ga a emela gore mongwe a ka mo araba. Karabo ya teng e a itsege ka gonne e tsamaelana le maitsholo a gagwe ao, e leng, seipone sa botshelo jwa gagwe mo bathong. Ke go re go tiisiwa fa maitsholo a ga Mmamotia a le mantle. Thekeniki e, e dirisediwa go gatelela tlotlo. Tlotlo e, ke yona e e godisang seriti sa ga Mmamotia se se mo tlhagisang fa a se na makoa.

Mmamotia o tswelera pele ka go itlhalosa fa a na le tlotlo ka go re:

Mmamotia: Ke batla gore ke tsamae

Ke ye kwa ke sa nang go bonwa ke ope,
Seane sa rona sa Setswana sa re:
Lekgatlakgatla le ja pholwana,
Modikologa o ja pholo ya tona,
Ga go na ope yo o ka mponang, ... (ts.31).

Mo nopolong e mokwadi o dirisa thekeniki ya **seane**.

- **Seane**

Go ya ka Sekeleko le Malimabe (2002:81), seane ke puo e e tebileng e e bontshang botlhale ka mofoko a a kgalemang le a a gakololang. Mogapi (1990:120) o tlaleletsa tlhaloso ya boSekeleko ka go bua fa diane di humile mafoko a puo ya tlholego, mme mafoko a a dirisediwa go senola botlhale jwa motho wa go lepa boitshwaro jwa batho le tshwarano ya bone. Fa a tsweledisa pele kgang e, Mogapi a re:

Diane ke mokokotlo wa puo ya Setswana.

Tota le mo dipuong tse dingwe motho yo o itseng diane go tsewa gore
ke ene a itseng puo eo tota.

Puo e, e gatelela fa diane di le botlhokwa mo dipuong tse di farologaneng. Ke ka moo Madadze (1985:13) a reng, diane di na le botlhokwa jwa go somarela ditso le dingwao mo dipuong tse di farologaneng.

Mmamotia: Lekgatlakgatla le ja pholwana,

Modikologao ja pholo ya tona (ts.31).

Puo e e dirisiwang ke Mmamotia, ke puo e e bofitlha ka gonne a re: 'Lekgatlakgatla le ja pholwana, modikologo o ja pholo ya tona'. Puo e, e bofitlha ka gonne ka puometlha e ne e tshwanetse ya nna gore go tlhokomelwe gore ditiro le ditiragalo di diriwe e sa le ka gale go sa diegiwe. Keletso ya ga Mmamotia e tlhagelela ka tsela ya seane gore e nne le kgogedi mo go babuisi. Seane se, se dirisediwa go gatelela fa Mmamotia a se na makoa. Ke go re go tsena le go robala ga Mmamotia mo ntlong ya ga Kalafi ga go ree gore o na le makoa ka ntlha ya fa a pateleditswe go dira jaana fa a ne a tshaba Sakoma ka a ne a mo gapile ka dikgoka mo bosigong jo bo fetileng. Ka mafoko a mangwe, o ne a iphitlhela Sakoma e bile a boifa go ya

kwa gaabo bosigo. Ka jalo, babuisi ba lemosiwa fa Mmamotia e le motho yo o nang le tlotlo mo bathong ba bangwe.

- **Bokeresete**

Pharologantsho e nngwe e e tlhagisang fa Mmamotia a sena makoa ke ya bokeresete. Bokeresete jo mokwadi o bo senola ka go dirisa molomo wa ga Mmamotia ka go re:

Mmamotia: Ba tla mpopela kgomo ya mmopo,

Ke Modimo tota a sa e bopa (ts.28).

Mmamotia: ... Oo, Modimo o o kwa godimo

Ga magodimo a a kwa godimo! ... (ts.28).

le

Mmamotia: A ke ka lwa kana ka rapela.

Ao, ntlhang ke ka bo ke se mosadi!

Ao, Modimo, Modimo wa ga Kalafi,

Mmoloke mo diphatseng tse!

Ao, Sakoma o tlhabile monna wa me! (ts.77).

Fa go latlhelwa bofofu mo dinopolong tse tharo tse, go lemosega fa dithekeniki di le tharo, e leng, **motifi**, **modirisopego** le **kgakgamalo** e leng tsona tse di tlhagelelang ka magetla.

- **Motifi**

Motifi o tlhalositswe fa e le go tlhagelela gangwe le gape ga lefoko le le lengwe, polelwana e le nngwe kana kgopolo nngwe e e rileng ka moanelwa kgotsa baanelwa.

Lefoko le le bontshang motifi mo dipolelong tse di setseng di umakilwe ke leina, e leng, Modimo le le tlhagelelang gane mo ditsebeng tse di farologaneng le sekapolelo kwa godimo ga ona a tlhagelelang gabedi mo tsebeng ya somaamabedirobedi. Leina Modimo le sekapolelo kwa godimo di bolediwa ka maikaelelo a a kgethegileng. Ke go re fa le gona mokwadi o batla go gatelela sengwe se se rileng, mme se lebagane le go tlhoka makoa ga Mmamotia. Puo e, e gatelelwang e lebagane le tiro eo ke mowa wa boModimo ka mo mafatlheng a a ga Mmamotia. Ka jalo, go gatelelwa go tlhoka diphoso ga moanelwa yo. Ke ka ntlha e babuisi ba itsalanyang le ene ka ntlha ya go siama ga gagwe.

- **Modirisopego**

Mo modirisopegong go tlhagisiwa go begiwa ga tiragalo e e rileng. Mo nopolong ya (a) go lemogiwa fa pego e e diriwang ke Mmamotia e lebagane le modirisopego. Ke go re moanelwa yo, Mmamotia, o bega dikgang tse di lebaganeng le bokeresete jwa gagwe. Ka jalo, go nna mokeresete ga gagwe go mo dira motho yo o molemo.

- **Kgakgamalo**

Go ya ka fa e tlhalositsweng ka teng, kgakgamalo e lebagane le fa mmui a tswelera pele go buisana le mmuisiwa yo o sa mo arabeng ka ntlha ya fa a tsaya e bile a dumela gore ba a utlwana le go tlhaloganyana. Fa go buisiwa nopolong e e umakilweng ka kelotlhoko, go bonala Mmamotia a buisana le Modimo ka tsela ya thapelo. Le fa a sa bone motho yo a buang le ene, e leng, Modimo, fela Mmamotia o dumela gore o a mo utlwa. Ke ka ntlha e a tsweleng pele mo go mo kopeng thuso ya gore a boloke Kalafi.

Thapelo e ya ga Mmamotia ke letshwao la bokeresete jwa gagwe. Ka jalo, kgakgamalo jaaka thekeniki e godisa go tlhoka makoa go go lebaganeng le go dumela mo Modimong.

- **Boikanyego**

Fa go tlhalosiwa mefuta ya dipharologantsho, go fitlhelwa fa go ipolaya go kaya makoa. Ka mafoko a mangwe, ke ka moo go ka tweng go ipolaya ke matlhotlhapelo. Fela fa, mokwadi o dirisa thekeniki ya matlhotlhapelo go foketsa makoa a ga Mmamotia gore babuisi ba se ka ba mmona a na le makoa ka ntlha ya mathata a a masisi a a mo potapotileng. Ke ka moo babuisi ba mo tlhomogelang pelo fa a ipolaya. Go bonwe go le maleba gore tiori ya matlhotlhapelo e tlhalosiwa pele go ka tlhagisiwa Mmamotia fa e le motho yo o se nang makoa.

- **Matlhotlhapelo**

McArthur (1992:1049) o tlhalosa matlhotlhapelo ka go re ke: *'Drama dealing with serious themes, ending in the suffering or death of one or more of the principal characters.'*

Le fa mokwadi a gatelela gore matlhotlhapelo a lebagane le terama, fela go fitlhelwa fa dikwalwa tse dingwe jaaka padi, khutshwe le poko le tsona di na le matlhotlhapelo. Go ya ka puo ya ga McArthur, go gatelelwa fa matlhotlhapelo a lebagantswe le thitokgang ya

setlhangwa sa terama mo baanelwabagolo ba yona ba iphitlhelang ba le mo tsielegong kana ba latlhegelwang ke matshelo a bona.

Go ya ka Mogapi (1988:1) gantsi dintsho di tsalwa ke ditiro kgotsa botho jwa moanelwa mongwe kgotsa baanelwa bangwe mo setlhangweng. Go na mo tsebeng ya ntlha, Mogapi o tswela pele ka go re fa gongwe matlhotlhapelo a tlisiwa ke fa motho a dirile phoso e ka bomadimabe a neng a sa ka ke a efoga. Shole (1988:18) le Abrams (1999:322) ba ruma ka go re babuisi ba tlhomogela moanelwa yo o pitlagantsweng ke botshelo pelo bogolo thata fa e le motho yo o siameng.

Raditladi a re:

Mmamotia: Ke tla swa nao, Kalafi (ts.76).

le

Mmamotia: Kalafi! Kalafi! Se ntlogele!

Fa o se yo botshelo ga se sepe,

Bo tshwana le mesumo ya phefo

Lerumo le le nna le tla ntsaya,

Ntlha ya lone ke e wela godimo.

Monate wa lefatshe, sala ke ile!(ts.78).

Fa nopollo ya (b) se buisiwa sentle, go lemosega gore Mmamotia o diragatsa maikano a gagwe a a solofeditseng Kalafi a a mo nopolong ya (a) fa a ne a raya Kalafi a re, 'o tla swa nae'. Ka jalo, babuisi ba utlwela Mmamotia botlhoko ka ntlha ya fa e le motho yo o siameng ka gonne a ikanyega. O ipolaya ka gonne a na le mabaka a a mo pateletsang go dira tiro e e bosula e. Ka ntlha ya fa mabaka a a ka diragalelang mang le mang go akarediwa le babuisi, babuisi ba iphitlhela ba mo tlhomogela pelo ka gonne le ene tiro e e tshwanang le e, e ka mo diragalela. Ke ka jalo, go sa gkgamatseng fa mmuisi a itsalanya le tiro e le fa gona e le bosula.

Ka go dira jaana, Raditladi o fokotsa bogale jwa go ipolaya gore moanelwa yo a ipolayang a utlwelwe botlhoko. Ka jalo, go ipolaya ga Mmamotia ga go fedise gore ke motho yo o se nang makoa le fa gona go ipolaya e le sebe. Ka mafoko a mangwe, ke makoa. Ke ka moo sebe se se amang Mmamotia mo terameng e ya ga Raditladi se sa bonagale e le makoa.

- **Tshosobanyo**

Go tlhoka makoa ga molwantshi, e leng, Mmamotia go sekasekilwe go ya ka fa ene a itlhalosang ka teng ka dipharologantsho di le tlhano. Tsona ke tsa **go se rate tlhaolele, maitsholo a mantle, tlotlo, bokeresete** le **boikanyego**. Go lemogilwe gore mo pharologantshong ya ntlha e leng ya go se rate tlhaolele, go dirisitswe dithekeniki di le pedi, tsa **tebelelo** le **modirisopego**. Mo pharologantshong ya bobedi e leng maitsholo a mantle, le gona go dirisitswe dithekeniki tse pedi, e leng, **mmuisano** le **modirisopego**. Go jalo le mo pharologantshong ya boraro, e leng, ya tlotlo go dirisitswe dithekeniki di le pedi, tsa **seane** le **kgelekiso**. Pharologantsho ya bone e e lebaganeng le bokeresete go dirisitswe dithekeniki di le tharo, e leng, ya **motifi, modirisapego** le ya **kgakgamalo**. Mo pharologantshong ya botlhano, e leng, ya boikanyego go dirisitswe matlhotlhapelo jaaka thekeniki. Go lemosega fa thekeniki ya modirisopego e dirisitswe mo dipharologantshong tse tharo tse di umakilweng fa godimo. Se, se kaya fa thekeniki e ya modirisopego e na le mosola o mogolo mo go senoleng semelo sa ga molwantshi se se lebaganeng le go tlhoka makoa ga gagwe.

4.8.3 Puo le ditiro ka baanelwa ba bangwe

Raditladi o tsenya baanelwa ba bangwe mafoko a a tlhomamisang gore Mmamotia ga a na makoa ka go dirisa pharologantsho ya **bonolo le maitsholo**.

- **Bonolo le maitsholo**

Mmamotia o tlhalosiwa fa a le bonolo e bile a le maitsholo a mantle ke baanelwa ba bangwe fa ba re:

Kalafi: Ga se Mmamotia yo o dirileng jaana.

Pule: Mmamotia!

Kalafi: Ke tlogetse Mmamotia mo ntlong e;

Ke gakgamala go bona Ponalo fa.

Tse ke diphosophoso tsa masilo,

Di rarabololwang ke baitseanape!

Pule: Mmamotia o ne a batlang fano bosigo?

Kalafi: Ke setse ke tlhalositse, Pule,

Ka re o tlile fano a tshabile.

Pule: Pelaelo ya me e mo go Mmamotia.

Kalafi: Mmamotia o diatla di bonolo.

Pelo ya gagwe ga e tshwane le ya mmolai,
Ga a matlho a bogale jaaka Ponalo,
Le kwa lapeng la bo ga a a tlhoka balai,
Ga a ka ke a tshwara ope ka mometso,
A mo betabeta ga nna masuputso.

Pule: Ke belaela fela ka a letse mo,

Ga ke dumele fa a ka bolaya motho (ts.36 – 37).

le

Sebopeng: Ponalo ga a bolawa ke Mmamotia.

Poloko: O itse jang ka o ne o seyo?

Sebopeng: Dipopego tsa motho di a mo athola (ts.52).

le

Ponalo: Makau a rona ga a sa tlhola a re rata,

Ba sia le Mmamotia legamma, ... (ts.23).

Mmamotia: A bo ruri, mma, o itse go sotla!

Sakoma o mpatlile batsading ba me, ... (ts.23).

le

Poloko: Ngaka, ngwana wa mogoloa rona o ile, ...

Ngwana wa rona ga re batle a bolawa,

Ga re batle a akgega setlhareng,

O sale mabele a dikgolokwe,

Legamma le lentle la rona.

Dira ngwana wa rona a re tsholele (ts.67).

Dithekeniki tse di dirisiwang fa ke tse tharo, e leng **tebelelo**, **mmuisano** le **motifi**.

Fa mmuisi a buisa dinopolo tse di fa godimo sentle go lemosega gore mokwadi o dirisitse dithekeniki tse pedi tsa ntlha e leng **tebelelo** le **mmuisano** go gaisa thekeniki ya bofelo ya **motifi**. Ke go re mo dinopolong tse tsotlhe go tlhagelela ka tsela ya dithekeniki tse pedi tse. Ka jalo, go ya go tlhokomelwa ka fa mokwadi a di dirisang ka teng.

- **Tebelelo**

Tebelelo e lebagane le moo dikgang kgotsa ditiragalo di tlhalosiwang ka teng ke mokwadi, moanedi kana moanelwa ka sebele. Mo dinopolong tse tsotlhe tse di fa godimo go lemosega fa mokwadi a tlhagisa ditiragalo tsa bonolo (Mmamotia o diatla di bonolo ... Ga ke dumele fa a ka bolaya motho) le maitsholo (Ba sia le Mmamotia legamma, ... legamma le lentle

...) ka tebelelo ya baanelwa ba bangwe. Dikgang tsa bonolo le maitsholo ke tse mokwadi a sa di itseng. Ka gonne a sa di itse sentle ke ka jalo a tlhophileng baanelwa gore e nne bone ba ba di tlhalosang ka gore di diragalela bone e bile ba di itse botoka go mo gaisa. Ke ka moo fa dikgang di tlhalosiwa ke mongwe yo o di itseng sentle, babuisi ba di amogelang fa e le tsa nnete.

- **Mmuisano**

Fa baanelwa ba buisanya babuisi ba kgona go lemoga kgotsa go itse dimelo tsa bona. Go ya go tlhokomelwa semelo sa ga Mmamotia go ya ka fa Kalafi le Pule ba buisanang ka teng ka ga gagwe:

Kalafi: Mmamotia o diatla di bonolo.

Pelo ya gagwe ga e tshwane le ya mmolai,

Ga a ka ke a tshwara ope ka mometso, le tse dingwe.

Fa Pule a araba Kalafi le ene o tlhomamisa gore Mmamotia o bonolo ka gonne o tlhalosa semelo sa gagwe ka tsela e:

Pule: ... Ga ke dumele fa a ka bolaya motho.

Mo mmuisanong wa ga Sebopeng le Poloko, Mmamotia o tlhalosiwa e le moanelwa yo o siameng.

Sebopeng: Ponalo ga a bolawa ke Mmamotia.

Poloko: O itse jang ka o no o se yo?

Sebopeng: Dipopego tsa motho di a mo athola (ts.52).

Mo dnopolong tsa a, b le c, Raditladi o rulagantse dipuo tsa teng ka tsela ya mmuisano wa baanelwa ba buisana. Ka gonne go dirisitswe baanelwa ba bangwe gore e nne bone ba ba refosanang ka mafoko a boitshwara jo bontle jwa Mmamotia, go tlhagelela fa lekgarebe le, le siame. Ke ka moo mbabuisi ba itsalanyang le ene.

- **Motifi**

Thekeniki e e tlhalositswe jaaka leina, lefoko kana polelwana e tlhagelela gantsinyana ka ntlha ya fa go na le botlhokwa bongwe jo bo rileng jwa yone. Fa dinopolo tsa a, b le c di

lebalebiswa gape go lemosega maina Mmamotia le legamma ga mmogo le sekapolelo ngwana wa rona di tlhagelela gangwe le gape. Ka go boelediwa ga maina a le sekapolelo sa ngwana wa rona; Raditladi o rata fa mmuisi a ka lemoga botlhokwa jo bo lebaganeng le bonolo le maitsholo a a siameng a ga Mmamotia. Ka setso leina legamma le kaya lekgarebe le le iseng le robale le monna. Ka jalo ka go boelediwa ga leina le la legamma ga mmogo le leina la ga Mmamotia le ngwana wa rona go kaiwa gore Mmamotia ke ngwana yo o itshekileng. Ke go re o phepa, ga a kgotlhelega.

Thekeniki e ya motifi mokwadi o e dirisa go godisa boitshwaro jwa ga Mmamotia mme ke ka moo mmuisi a mo ratang.

•

Tshosobanyo

Go ka sosobanngwa go tlhoka makoa ga Mmamotia go ya ka puo ya baanelwa ba bangwe ka go tlhalosa fa go lemosegile gore go dirisitswe pharologantsho ya bonolo le maitsholo. Mo pharologantshong e, Raditladi o senotse semelo se se tlhagisang Mmamotia jaaka motho yo o se nang makoa ka go dirisa dithekeniki di le tharo, tsa **tebelelo, mmuisano** le ya **motifi**.

4.9 KAKARETSO

Kgaolo e, e lebagane le go sekasekwa ga semelo sa baanelwabagolo ba babedi, molwantshiwa (Sakoma) le molwantshi (Mmamotia). Go lemosegile fa dimelo tsa baanelwa ba babedi ba, di farologana. Go ya ka kakgelo ka moterama, puo le ditiro ka moanelwa ka boene ga mmogo le dipuo le ditiro tsa moanelwa ka baanelwa ba bangwe, le kumako ka baanelwa ba bangwe, go lemosega fa Sakoma e le motho wa maemo a a kwa tlase ka ntlha ya fa e le mofaladi mo motseng wa Bangwato. Ntlha e nngwe e e gatelelang maemo a a kwa tlase a gagwe ke ya gore ke rrammino yo o dilang ka gonne seletswa sa gagwe e leng sebintšolo e se sa tlhotlwa e e kwa godimo. Go lemosegile gape gore Sakoma o tletse ke makoa a a mmalwa go ya ka moo moterama, moanelwa ka boene ga mmogo le baanelwa ba bangwe ba mo tlhalosang ka teng. Makoa a, a akaretsa, bogatlapa, boferefere, bomatlhomantsi, bomaratagolwewa le go galefa bobo ga gagwe. Mokwadi o dirisitse dithekeniki di le dintsinyana go tlhagisa tse dingwe tsa dimelo tse di boleditsweng makgetlonyana go senola maemo a a kwa tlase ga mmogo le makoa a ga Sakoma.

Mabapi le molwantshi, e leng, Mmamotia go lemosegile fa semelo sa gagwe se farologana gotlhelele le sa ga Sakoma. Moterama, moanelwa ka boene le baanelwa ba bangwe ba mo tlhalosa go ya ka dipuo tsa bone fa e le wa maemo a a kwa godimo ka ntlha ya fa e le wa bogosing jwa Bangwato le ka ntlha ya bontle jwa gagwe.

Raditladi o tsenya moanelwa ka boene le baanelwa ba bangwe mafoko a a tlhalosang fa Mmamotia a se na makoa. Ka dipuo tsa baanelwa ba, babuisi ba lemoga gore Mmamotia ke motho yo o siameng ka gonne a sa rate tlhaolele, a itshotse sentle, a tlotla, e le mokeresete, a ikanyega le gore o bonolo, mme a na le maitseo a a amogelesegang. Ke ka ntlha e babuisi ba mo ratang, ba itsalanyang le ene ba bo a mo tlhomogela pelo fa a aparelwa ke mathata. Le mo semelong sa molwantshi, mokwadi o se senotse ka tiriso ya dithekeniki tse go lemosegileng gore dingwe tsa tsona di dirisitswe ga mmalwanyana go tlhagisa go siama ga gagwe (Mmamotia).

5 KGAOLO YA BOTLHANO

5.1 DITIRAGALO

5.1.1 Matseno

Mo kgaolong e, ditiragalo di ya go sekasekiwa go ya ka lenaneo le le latelang.

- tlhaloso ya ditiragalo;
- ditiragalo tsa tshenolo;
- tiriso ya dithekeniki tsa tshenolo;
- tikologo;
- phutologo;
- tiriso ya dithekeniki tsa phutologo;
- setlhoa;
- tiriso ya dithekeniki tsa setlhoa; le
- kakaretso.

5.1.2 Tlhaloso ya ditiragalo

Boulton (1960:13) o tlhalosa fa thulaganyo e tshwanetse go nna le ditiragalo tse di tshwaraganeng. Ka mafoko a mangwe, tiragalo e bakwe kgotsa e tsholwe ke e nngwe. Ranamane le ba bangwe (1984:108) ba oketsa ka go re ditiragalo di kaya se se diragalelang baanelwa mo kgannyeng ya mokwadi. Fa ba tlaleletsa tlhaloso ya bona, ba bua fa ditiragalo e le tsona tse di bopang kanelo. Go ya ka Mojalefa (1995:51) le Phala (1999:73) ditiragalo tsa diteng di farologana thata le tsa thulaganyo ka gonne tsa thulaganyo di diriswa jaaka ditshwantsho tse di tshwantshanyang botshelo ka botlalo. Fa a atolosa kgang e, Mojalefa (1994:35-36) a re: *‘Ditiragalo di ka hlalošwa ka go re ke ditiro tšeo di hlohago ke moanegwathwadi a di hlolela baanegwathwadi goba tšeo baanegwathwadi ba ihlolelago tšona mo mabakeng a bona a bophelo.’*

Mosekaseki yo o tlhalosa gore ditiragalo tse di botlhokwa tse di rulagantswe go tlhagisa dikgang tsa sekwalwa ke tse di theilweng mo go baanelwabagolo ba setlhangwa, e leng, molwantshiwa, molwantshi le motsenagare. Tshukudu (2003:21) o tshwaela fa ditiragalo tse di tlhagisiwang ke baanelwabatlaleletsi le tsona di le botlhokwa ka gonne di tlhotlheletsa kgolo ya kgotlhang ya fa gare ga molwantshiwa le molwantshi. Kgang ya ditiragalo e tsharololwa ke tlhaloso ya Mahole (2003:97) fa a re tiro ya ditiragalo ke go thulanya

molwantshiwa le molwantshi ka ntlha ya fa mongwe wa bona a dira ditiro tse di siameng fa yo mongwe ene a dira tse di bosula. Groenewald (1991:95) ena o bua fa ditiragalo di na le matlhakore a le mabedi, e leng, lethlakore la tshiamo le la bosula. Go ya ka Shole (1988:17) matlhakore a mabedi a a thulanang ka ntlha ya lebaka lengwe la botshelo a supywa ke kgotlhang e e felang fa lengwe la ona le fenywa kgotsa a fenyega oomabedi. Fa a bontsha botlhokwa jwa matlhakore a, Madadze (1985:10) a re: *'It is these two opposing forces which attract our attention as readers.'*

Se se tthalosiwang ke puo e ke go re dikgogakgogano tse di fa gare ga molwantshiwa le molwantshi ke tsona tse di pateletsang mmuisi mo go buiseng sekwalwa se sotlhe ka ntlha ya fa a batla go bona gore mathata a bobedi jo a ya go rarabololwa jang. Ke ka ntlha e Thompson (1981:8) a reng: *'Without a conflict we would not be moved enough to enjoy the play throughout.'*

Go ka twe kgotlhang ke konokono ya dipharologantsho tsa sekwalwa ka ntlha ya fa e le yona e e dirang gore babuisi ba kgatlhegele go buisa ditiragalo tse di mo setlhangweng. Kgatla (2000:103) o tlaletsa ditlhaloso tsa basekaseki ba ba fa godimo ba ka go bua fa kgotlhang e se fela ya fa baanelwa ba thubana ka mabole fela ka gonne e ka nna ya nna fa gare ga moanelwa ka boene. Ka mafoko a mangwe, go ka twe, kgotlhang ga se fela pono, le ya dikakanyo e e teng. Maphike le Mohatlane (2002:22) ba tshegetsatsa ntlha e ka go di baya jaana: *'Kgohlano e tlišwa ke phapano ya maikutlo kapa menahano pakeng tsa dipapadi tse pedi ho isa ho feta hodimo tšhadimo e itseng ya bophelo.'*

Se se tthalosiwang ke boMaphike ke go re sentlentle mo baanelweng, kgotlhang e simologa ka fa gare pele e ka tswela ka fa ntle. Ke ka moo go nang le mefuta e le mebedi ya dikgotlhang, e leng, kgotlhang ya ka fa gare le kgotlhang ya ka fa ntle. Magapa (1997:25) o bua fa molwantshiwa a lebagane le tshiamo, mme molwantshi ene a lebagane le bosula. Le gale Peck le Coyle (1984:79) ba re ga se ka metlha gore go nne jaaka Magapa a bua. Ba re go a kgonega gore molwantshiwa a ka nna bosula, mme molwantshi ene a emele tshiamo. Puo ya boPeck e tsamaelana le terama e ya *Dintshontsho tsa Lorato*. Mo go yona go lemosega fa ditiro tsa molwantshiwa, e leng, Sakoma e le tse di bosula mme molwantshi, e leng, Mmamotia ene a dira tshiamo. Go ya go tlhokomelwa boammaaruri jwa kang e ka go sekaseka thulaganyo ya ditiragalo tsa terama e.

5.2 DITIRAGALO TSA TSHENOLO YA DINTSHONTSHO TSA LORATO

Ditiragalo tse di simolola mo tsebeng ya 5 go fitlha mo tsebeng ya 6.

5.2.1 Tlhaloso ya tshenolo

Mojalefa (1994:65) o tlhalosa tshenolo ka go re ke tshimologo ya ditiragalo tsa kanelo. Machika (2002:220) ena a reng ke moo babuisi ba simololang go buisa ka ga kgotlhang ya ntlha. Moto (1988:3) o thadisa go ya pele kang e ka go re: *'When we speak of exposition, looking forward to the possibility of what the dramatist is telling us from the onset and what is going to take place in his play... He should also introduce us to his major characters and show us how they are related to one another.'*

Se puo e, e se sedimosang ke go re mo tshenolong ke moo babuisi ba tshwanetseng ke go sedimosediwa ka ga baanelwabagolo le kamano ya bona ga mmogo le ditiragalo tse di tla ba diragalelang kwa pele. Madadze (1985:40) o loisa puo e ka go bua fa mo tshenolong e le gona fa mokwadi a tshwanetseng ke go tlhagisa tshedimosetso e mosola wa yona o tla dirang gore babuisi kana babogedi ba šwegašwegele go bona ditiragalo tse di kwa pele. Mosola o mongwe wa tshedimosetso ke go thusa gore babuisi ba tlhaloganye ditiragalo tsotlhe tse di mo setlhangweng

Ditiragalo tsa tshenolo ya *Dintshontsho tsa Lorato* di simolola mo tsebeng ya 5 go fitlha go ya 6. Tshosobanyo ya tsona e ntse jaana:

Ditiragalo tsa terama ya *Dintshontsho tsa Lorato* di bulwa ka pina ya lorato e opelwa ke Sakoma wa mofaladi ka a gapilwe maikutlo ke Mmamotia, ngwana wa Bangwato. Rrekgosi, tsala ya gagwe o mo lemosa mathata a go ratana le mosetsana wa Mongwato ntswa ene e le mofaladi. Sakoma o bolelela Rrekgosi gore o rata Mmamotia thata moo a mo lorang le fa a robetse. O tlhalosetsa Rrekgosi bothata jo a nang le bona, e leng jwa go bolelela Mmamotia gore o a mo rata. O palediswa ke bofaladi jwa gagwe gore a ntshetse maikutlo a gagwe kwa ntle ka ntlha ya fa a itse sentle gore go teng leparego la tlhaolele mo motseng wa Bangwato. Ke ka ntlha e a reng ga a na lesego.

Ditiragalo tse tsa tshenolo go lemosega fa di felela ka kgotlhang ya ntlha. Yona e tsamaelana le molaetsa wa terama e. Ka jalo, go botlhokwa thata gore go tlhalosiwe se kgotlhang ya ntlha e leng sona. Go ya ka Serudu (1989:43) kgotlhang e ke tiragalo e nngwe e e feteletsang e e setseng e le e kgolo. Groenewald (1993:31) a re mosola wa kgotlhang ya ntlha ke go ntshetsa thitokgang ya sekwalwa mo pontsheng.

5.2.2 Tiriso ya dithekeniki tsa tshenolo

Kgotlhang ya ntlha ya terama e ke:

- **Rrekgosi o thulana le Sakoma**

Rrekgosi o lemosa le go gakolola Sakoma gore ka gonne e le mofaladi o tla palelwa ke go nyala Mmamotia. Tlhagiso e, e tlhobaetsa le go etegeletsa poifo ya ga Sakoma kwa pele ka ntlha ya gore le ene o itse sentle fela gore bofaladi jwa gagwe ke sekgoreletsi se segolo sa keletso ya gagwe ya go nyala mosetsana wa Mongwato. Sengwe gape se se mo kgoreletsang ke botlhoki jwa gagwe. Go ya ka mafoko a a mo pineng e a e opelang e, Sakoma o tlhoka pene ya go kwalela Mmamotia lekwalo la go mo itsise maikutlo a a mo go ene a lorato. Kwa ntle ga go tlhoka pene, Sakoma o tlhoka gape le sakatuku. Ka jalo go tlhoka ga gagwe ke gona go mo lomeletsang mo go senoleleng Mmamotia maikutlo a gagwe a lorato. Go ya go lekolwa ka fa mokwadi a dirisang ka teng dithekeniki mo go rulaganyeng ditiragalo tsa kgotlhang ya ntlha, e leng tshenolo.

Fa a opela mo tsebeng ya 5, Sakoma a re:

Sakoma: ... E rile ke mo gopotse tsa tshologa,
Tsa farafara mosamo,
Ka tlhoka le sakatuku
Ka iphimola ka seatla, ...
Ke tlhokile pene ya go kwala,
Ke ka bo ke mo kwalela (ts.5).

le

Rrekgosi: A o gopotse ngwana wa Bangwato?
O se lebale, o mofaladi, molekane (ts.6).

le

Sakoma: O itse bafaladi re tshaba basadi,
Mosadi yoo ke ngwana wa Bangwato,
Fa re pagama go tshwara dinaledi,
Go sala morago senyana lorato,
Re tla wela ka lemena le legolo,
Rotlhe rona makau le bannabagolo (ts.6).

Go ya ka dinopolo tse tharo tse, go bonagala fa kgotlhang ya ntlha e theilwe godimo ga bothloki jwa ga Sakoma ga mmogo le thulano ya lorato le ditso. Go lemosega fa dithekeniki tse di tlhagelelang go gaisa e le tsa pina, kgelekiso le ponelopele.

- **Pina**

Go tshwana le poko, pina e senola se se mo maikutlong a moanelwa. Ditiragalo tsa pina di tsamaelana le bodidi jo bo lebaganeng le kgotlhang ya lenyalo. Ke go re Sakoma a ka se kgone go nyala Mmamotia ka ntlha ya fa e le modidi. Ditiragalo tsa kgotlhang e di fa gare ga molwantshi, Sakoma le moanelwamotlaleletsi, Rrekgosi. Ka jalo, kgotlhang e, ga e na maatla. Le fa go ntse jalo, kgotlhang e, e botlhokwa ka gonne e golaganya dikarolo tse pedi tsa thulaganyo, e leng, tshenolo le tharabologo.

- **Kgelekiso**

Kgelekiso e tlhologanyega e le potso e e bodiwang, mme e sa tlhoke go ka arabiwa ka gonne karabo ya yona e setse e itsege. Potso ya mothale o, e buega fela go senola ntlha nngwe e e botlhokwa. Fa potso e Rrekgosi a e botsang Sakoma e buisiwa ka kelotlhoko, go lemosega fa go sa tlhokege gore Sakoma a e arabe. Kana e ne e le gona Sakoma a neng a mmolelela gore o gopotse Mmamotia e bile Sakoma ga a itebale fa e le mofaladi, mme Mmamotia ene e le Mongwato. Ke ka ntlha e go ka tweng, puo ya ga Rrekgosi e gatelela gore Sakoma a ka se kgone go nyala Mmamotia ka ntata ya bosemorafe. Kgotlhang e, ga e na maatla ka ntlha ya fa e le fa gare ga molwantshiwa le moanelwamotlaleletsi.

- **Ponelopele**

Tiro ya ponelopele ke go tshwaraganya ditiragalo tse di kwa tshimolong ya sekwalwa le tse di kwa bofelong. Ke go re e dira gore go twe, matseno a bonele pele bokhutlo. Go ka twe, tshenolo le tharabologo di a nyalelana. Ka ntlha e, tiro ya thekeniki e, e botlhokwa thata ka gonne e tshwaraganya ditiragalo tsa thulaganyo ya terama e gore e nne selo se le sengwe. E dira gore ditiragalo tse, di tshwaragane jaaka tlhale. Fela jaaka go setse go tlhalositswe mo dithekeniking tse pedi tse di umakilweng fa godimo, le fa thulano e Sakoma a tlhalosang gore ba tla wela ka lemena le legolo fa a ka salasala mosetsana wa Mongwato morago, ga e na maatla. Lebaka ke go re Sakoma yo, e leng, molwantshiwa o senolela Rrekgosi yo, e leng, moanelwamotlaleletsi diphiri tsa gagwe.

Go tshwana le tlhaloso ya pina, kgotlhang e, e botlhokwa le fa gona ditiragalo tsa yona di diragala fa gare ga molwantshiwa, Sakoma le motlaleletsi, Rrekgosi.

- **Tshosobanyo**

Mo tshenolong, go lemosegile fa mokwadi a dirisitse dithekeniki di le tharo, e leng, **pina**, **kgelekiso** le **ponelopele** mo go rulaganyeng ditiragalo tsa kgotlhang ya ntlha.

5.3 TIKOLOGO

Tikologo e arolwa ka dikarolo tse pedi, e leng, **nako** le **lefelolo**.

5.3.1 Nako

Go ya ka Phala (1999:74) go na le pharologano fa gare ga **nako ya diteng** le **nako ya thulaganyo** ka gone nako ya thulaganyo e fiwa tiro. Ke ka ntlha e Mahole (2003:101) a reng ke mo nakong e ya thulaganyo mo ditiragalo di diragalelang baanelwa le tse ba di dirang di senolwang mo go yona. Go tswela pele, Mojalefa (1997:16) a re fa tiro e e fiwa nako, maikaelelo ke go bopa mowa wa maikutlo gore e nne ditshwantsho. Ka mafoko a mangwe, nako e lebagangwa le thitokgang gore e fetoge setshwantsho, jaaka bosigo bo emela letshogo, poifo, kotsi, kgotsa bosula bongwe bo bo rileng. Thobakgale (1996:91) o tlhalosa fa nako e na le matlhakore a le mabedi a botshelo, e leng, la tshiamo le la bosula. Go ka twe, gantsi ditiragalo tse di siameng di diragala motshegare fa ditiragalo tse di bosula tsona di diragala bosigo. Maila (1997:102) o digela dikgala ka go naya mefuta e meraro ya nako, e leng, (a) nako ya tshwanelo, (b) nako ya maikutlo le (c) nako ya sekai.

5.3.1.1 Nako ya tshwanelo

Fa a tlhalosa mofuta o wa nako Mojalefa (1997:16) o bua fa nako ya tshwanelo e le ya tlhago ka foo, e tshwanetse gore e nna teng mo sekwalweng ka ntlha ya fa e le yona e e sedimosang ka ga baanelwa ga mmogo le ditiro tsa bona. Nako ya tshwanelo mo terameng e ya *Dintshontsho tsa Lorato* e bonala jaana ka dinopolo di le mmalwana fela.

5.3.1.2 Nako ya maikutlo

Go ya ka Mojalefa (1997:16) nako ya maikutlo ke nako e e tlhagisang khuduego, poifo, le fa e le letshogo. Abrams (1988:1) o tlaleletsa puo ya Mojalefa ka go re maiketlo a mokwadi a a tlhagisang ka baanelwa a ka bontsha boitumelo, maswabi le poifo. Serudu (1989:24) ene o

bua go re mowa wa kutlobotlhoko, boitumelo kgotsa botsalano ke maikutlo a a amang go tseega maikutlo ga babuisi fa tiragalo e rulagantswe sentle. Cohen (1978:175) o bua fa go tseega maikutlo e le mowa le khuduego tse di tlholwang ke maitsholo le dipuo tsa baanelwa ba sekwalwa. Raditladi o tlhagisa maikutlo a a farologaneng a baanelwa ka ditiragalo tse di amanang le nako ya khuduego ka dinopolo tse:

Mmamotia: Go bosigo, ke batla go tsamaya,
Ntlogele ke tsamae, Sakoma.

Sakoma: Ga o tsamae!

Mmamotia: Rrangwane o a mpatla kwa gae.

Sakoma: O batla go sia, go nngwegela? (ts.20).

le

Mmamotia: Ga ke legodu, ke Mmamotia.

Sebopeng: Mmulele a tsene.

Poloko: Ke bulele seaka se se tlang masigo?

Sebopeng: Mmulele, re utlwe gore o tswa kae.

Poloko: O batlang fa? O tswa kae masigo?

Rangwanaa go o tla go bolaya gompiano;

le

Sakoma: ... Fa ke bona Kalafi re tla tlhabana,

Ke tla fitlha ga Mokwena go le makuku,

Ka maphakela malapa a kua pherere,

Ke tlhokile kgofe ke batla molemo,

Ngaka tsetsho tsa ntopa nku tse dipirwa,

Fa ke goroga molemo o tla bereka (ts.44).

Mo nopolong ya (a) Mmamotia o batla gore a tsamae a ye gae ka ntlha ya fa go setse go le bosigo. Nako e a batlang go ya kwa gae ka yona e ke ya maikutlo ka gonne go rena mowa wa poifo le letshogo. Mo nopolong ya (b), puisano e ya Mmamotia, Sebopeng le Poloko yona e supa maikutlo a a bontshang go swaba, kgalefo le letshogo. Maikutlo otlhe a, a supa gore nako e go buisanwang ka yona e go rena mowa wa tlalele le mafega. Ke ka moo go tweng ke nako ya maikutlo.

Mo nopolong ya boraro (c) yona e bontsha tiragalo e Sakoma a ikaeletseng go e dira e lebagane le kutlobotlhoko, e leng, go lwa le boloi. Ka jalo, Raditladi o dirisitse thekeniki ya nako ya maikutlo go godisa poifo le letshogo mo baanelweng.

5.3.1.3 Nako ya sekai/setshwantsho

Mojalefa (1997:16) le Malimabe (1998:52) ba re nako ya sekai ke nako ya tshwantshanya matlhakore a le mabedi, e leng, la tshiamo le la bosula. Ba re gantsi bosigo bo emela tse di bosula fa motshegare ona o emela tse di siameng. Mokwadi o dirisitse mofuta o wa nako ka go re:

Sakoma: Mmadiphefo a ga o buledise Rrekgosi?

Mmadiphefo: Ijo, rra! Batho e re ba mpona ba reng?

Ke na le monna bosigo ba reng? (ts.8).

Mo nopolong e, nako e ya bosigo e bosula ka ntlha ya gore ga se setho, ke mokgwa o o maswe gore motho wa sesadi a bonwe a tsamaya le monna bosigo bogolo jang fa e se monna wa gagwe. Mo godimo ga moo, go kotsi gore mosadi a tsamae bosigo ka gonne a ka nna a tlhagelwa ke dilo tse di bosula ka di diragala ka yona nako e. Fa a tswelela pele ka go bontsha nako e ya sekai, Raditladi a re:

Pule: Ee, o bolaetswe mo ntlong e bosigo.

Kalafi: O bolaetswe mo ntlong ya me bosigo, ngwanyana!

Nnyaa, e seng mo ntlong ya me, rra (ts.34).

Go ya ka mmuisano o o fa godimo nako e go buiwang ka yona, e leng, bosigo e bontsha bosula gonne go diregile tiragalo e e sa siamang e leng ya go bolawa ga ngwanyana. Polao ke tiragalo e e bosula.

Fa a bontsha letlhakore le le lebaganeng le tshiamo, Raditladi o bontsha nako ya sekai ka go re:

Sakoma: Ruri, malatsi a a feta ka bonya,

A goga jaaka pholo di goga seretseng,

Go setse go fetile dikgwedi di le thataro,

Ke batla go ipofa ka kgole ya lenyalo (ts.14).

Se puo e e se tlhalosang ke go re malatsi a go tweng a feta ka bonya a, ga mmogo le dikgwedi di le thataro tse di setseng di fetile, ke nako ya sekai e e lebaganeng le letlhakore le le

siameng ka gonne nako e, e supa fa Sakoma a batla go nyala. Lenyalo ke tiragalo e ntle e e siameng.

- **Tshosobanyo**

Ntlhakgolo mabapi le karolo e ya tikologo, e nnile go sekaseka nako ya thulaganyo. Go lemossegilwe fa nako e, e na le mefuta meraro, e leng, **nako ya tshwanelo, nako ya atemofere le nako ya setshwantsho.**

5.3.2 Lefelo

De Kock (1987:27) o tlhalosa fa lefelo le lebagane le thulaganyo ka go re: *‘Setting can as form of literary shorthand immediately and briefly create an atmosphere against which the event of the story take place.’*

Mosekaseki yo o tlhagisa fa lefelo le lebagane le thulaganyo le go tsweledisa ditiragalo pele, bogolosegolo, mowa o o renang o o thulanang le ditiragalo tsa sekwalwa. Go ya ka Day (1977:421) le Lebaka (1999:125) mafelo a thulaganyo le ona a fiwa ditiro tsa go tlhagisa thitokgang. Magapa (1997:86) o arogantse lefelo la thulaganyo ka mefuta e le meraro, e leng, **(a) lefelo la tshwanelo, (b) lefelo la atemofere le (c) lefelo la sekai/ setshwantsho.**

5.3.2.1 Lefelo la tshwanelo

Fa ba tlhalosa lefelo le, Yelland le ba bangwe (1983:14) ba re ke: *‘The actual place in which the story is acted,’*

Se puo e e se tlhagising ke go re lefelo la tshwanelo ke lefelo la tlhago sentle leo ditiragalo di diragalelang mo go lone. Fa a oketsa tlhagiso e, Lekganyane (1997:85) a re lefelo le, le lebagane le tiragalo e e rileng e e tlhalosiwang. Mojalefa (1997:16) ena a re mafelo a tshwanelo a tshwanetse go nna teng mo sekwalweng. A re mafelo a ke ona a a bonagatsang baanelwa le ditiro tsa bona.

Go lemosegile fa mokwadi a rulagantse sekwalwa sa gagwe ka mafelo a tshwanelo a le mmalwanyana. Fela tlhotlhomisi e e tlhophile a se makaenyana fela. Ona mokwadi o a tlhagisa ka dikaelaserala jaana:

(Mmamotia o nosi mo ntlong ya ga Sakoma. Sakoma o a tsena) (ts.18).

le

(Go tsena Kalafi, mong wa ntlo e Mmamotia a tshabetseng mo go yone...) (ts25).

Go ya ka dinopolo tse pedi tse mafelo a: mo ntlong ya ga Sakoma le mo ntlong e Mmamotia a tshabetseng mo go yone ke mafelo a tshwanelo. Mafelo a mabedi a go lemosega fa Sakoma le Kalafi e le bone beng ba one. Ke ka ntlha e go sa roneng fa ba tsena mo go ona ka gonne e le magae a bone. Raditladi o bontsha gape mafelo a tshwanelo fa a re:

Rrekgosi: ... E re ka moso a tsoge a go reetsa,
Ka kwa molapong a ile go tlhapa mmele (ts.8).

Lefelo le, la kwa molapong le nnile teng ka gonne ke gona mo loratong lwa ga Sakoma le Mmamotia le simolotseng fa teng. E bile mo godimo ga moo, lefelo le ke le go tlhapelwang mo go lone.

5.3.2.2 Lefelo la maikutlo

Go ya ka Groenewald (1991:32) mafelo a maikutlo ke mafelo a a lebaganeng le ditshwantsho tse di tlhagisang mowa wa khuduego. Fa a tlaleletsa tlhaloso e, Mojalefa (1997:17) a re mafelo a a ka nna mafelo a a tlisang boitumelo, letshogo, maswabi, kutlobotlhoko le tse dingwe. Fowler (1973:14) ene a re lefelo la maikutlo le bopiwa ke tebelelo ya ditiragalo go tswa mo letlhakoreng le le rileng. Mo terameng ya *Dinsthontsho tsa Lorato*, lefelo la maikutlo le tlhagisiwa mo sekaeleseraleng jaana:

(Go tsena Sakoma. O mo nageng, o tshabela kwa Mokwena).

Go ya ka puo e, go bonagala fa Sakoma a le mo nageng ka ntlha ya gore a tshaba mo motseng wa Bangwato, mme a tshabela kwa Mokwena. Go ka twe, tiragalo e e tlhagisa maikutlo a a seng monate a ga Sakoma. Maikutlo a, a senola letshogo, mme ke ka moo Sakoma a tshabang jaana.

le

(Sakoma o mo nageng, o latela Mmamotia le Kalafi kwa Mokwena).

Sakoma o dirisa kitso ya gagwe ya lefelo ka a bontsha go feta mo nageng, mme e seng mo metseng e mengwe fa a latela Mmamotia le Kalafi kwa Mokwena. Go bonala sentle fa lefelo le, le bontsha letshogo le le mo go Sakoma.

5.3.2.3 Lefelo la sekai

Go ya ka Lekganyane (1997:85) lefelo la sekai le emela sengwe kgotsa tiragalo nngwe e e rileng. Fa ba loisa tlhaloso ya ga Lekganyane, Maila (1997:105) le Thobakgale (1996:80) bona ba re fa ditiragalo di direga e le tse dintle, se se raya gore lefelo leo le emela tshiamo, fela fa e le ditiragalo tse di maswe, lefelo leo le emela bosula. Raditladi a bontsha lefelo la sekai ka tsela e:

Pule: Mong wa me, a re tsene mo ntlong o bone.

Kalafi: Kgakgamatso e e leng mo ntlong ya me ke efe?

Pule: Ngwanyana mongwe o bolaetswe mo ntlong.

Kalafi: Ngwanyana!

Pule: Ee, o bolaetswe mo ntlong e bosigo.

Kalafi: O bolaetswe mo ntlong ya me bosigo, ngwanyana!

Nnyaa, e seng mo ntlong eno ya me, rra (ts.34).

Mokwadi o dirisa ntlo ya ga Kalafi jaaka lefelo la sekai le le emelang bosula, ka gonne tiragalo e e diragetseng mo go lona e le e e maswe ka go tlhagelela polao mo go yona. Ka jalo, lefelo le tlisa letshogo le poifo mo babuising.

Mokwadi o tswelala pele ka go bontsha lefelo la sekai ka go re:

(Go mo mosong. Go tsena Sakoma, Rrekgosi, Pule, Seloka le ba bangwe ba motse, ba ya kgotleng ya kgosi) (ts.39).

le

(Kwa moruleng wa khuduthamaga. Go tsena Sakoma, Tshukudu, Makanana, Tshweu, Mmualefe le ba bangwe) (ts.55).

Kwa mafelong a mabedi a, e leng, **kwa kgotleng** ya kgosi le **kwa moruleng** wa khuduthamaga ke mafelo a tshiamo. Sentlente ke gona mo mafelong a a go rarabololwang marara a masaikategang a polao ya ga Ponalo. Ka jalo, mafelo a mabedi a fetoga dikai tsa tshiamo.

5.4 PHUTHOLOGO

Go ya ka Conradie (1969:27) ditiragalo tsa tshenolo di salwa morago ke ditiragalo tsa phuthologo. Boulton (1960:43) o tlhalosa fa phuthologo e le: *'Some startling development giving rise to new problems. We may call this first crisis.'*

Se se tlhalosiwang ke puo e ke go re mathata a a neng a senolwa mo tshenolong a simolola go itshupa mo phuthologong. Ke ka moo Luwaca (1989:12) a reng mo phuthologong ke moo kgotlhang e loelelang mo teng. Serudu (1989:27) o tlaleletsa puo ya ga Luwaca ka go bua fa mo phuthologong go bonwa baanelwa ba thulana ka ditlhogo fa ba leka go thibela moanelwamogolo mo go diragatseng dikeletso tsa gagwe. Fa a loisa kang ya gagwe, Serudu a re go tloga mo karolong e, dikgang di ya kwa setlhoeng.

Holman (1972:115) le Mampuru (1986:178) ba bua fa phuthologo e bopilwe ka dikgotlhang tsa ditiragalo tse di rileng tse e leng tsona tse di tsweledisang pele dikgang tsa sekwalwa go fitlha kwa setlhoeng. Mampuru o tswelela pele ka go bua fa dikgotlhang tse e le tsona tse di tlhagisang se moanelwa a totang a le sona. Groenewald (1993:21) a re mosola wa phuthologo ke go godisa kgogedi mme e bile ke tsela e thitokgang e tlhagiswang ka yona. Mojalefa (1995:17) o digela dikgala ka go tlhalosa fa phuthologo e simolola fa bokhutlong jwa tshenolo mme e felela ka kgotlhang ya bofelo mo go sa tsholeng go na le kgotlhang e nngwe gape.

Mo terameng ya *Dintshontsho tsa Lorato* go na le dikgotlhang tse di somennngwe tse di bopang ditiragalo tsa phuthologo. Tshakatsheko e e fa tlase e ya go sedimosa seno.

*** Kgotlhang ya fa gare ga Sakoma le letswalo la gagwe.**

Fa Mmadiphefo a aketsa Sakoma gore o utlwile Mmamotia a re o rata Sakoma, Sakoma o tia mooko moo a buang ka bopelokgale gore o tla tsoga a ipala mabala a kgaka mo go Mmamotia a sa tshabe sepe. Fela fa a tshwanetse go kopana le Mmamotia o tsenwa ke tsebetebe. Raditladi o netefatsa ntlha e ka go re:

Sakoma: Pelo ya me ga e itumele;

Ga ke bogale jaaka ke itheile (ts.10).

Go ya ka puo e, go lemosega fa Sakoma a garoga letswalo. Kgotlhang e rulagantswe ka thekeniki ya **poelomorago**.

• Poelomorago

Botlhokwa jwa poelomorago ke go gakolola le go lemosa babuisi ka ditiragalo tse di diragatseng kwa tshimologong kana kwa moragonyana mo sekwalweng. Go ya ka thulaganyo ya mafoko a a buiwang ke Sakoma, go bonala go na le ditiragalo tse di diragatseng tse di lebaganeng le kang e. Ditiragalo tseo ke tsa fa Sakoma a ne a bolelela Rrekgosi le

Mmadiphefo ka bopelokgale gore o tsoga a ferea Mmamotia kwa ntle ga tikatiko. Fela fa Sakoma a tshwanetse go kopana le Mmamotia le go mmulela mafatlha a gagwe ka ga lorato, bopelokgale bo a fela e bile o tsenwa ke tsebetsebe. Go bonala fa kgotlhang e e le fa gare ga moanelwamogolo, e leng Sakoma le letswalo la gagwe le le nnang mothusi wa gagwe. Go ntse go le jalo go bonala fa mothusi yo wa gagwe a se na maatla mme gona le botlhokwa ka gonne le godisa kgotlhang.

* **Mmamotia o gana lorato lwa ga Sakoma**

Raditladi o tlhagisa kgotlhang e fa a re:

Mmamotia: O ka bo o se mhaladi nka bo ke go reetsa.

Mhaladi ga a na le go twe o na le lorato,

Morafe wa gaetsho ga o ka ke wa ntshetsha,

Ka lorato lo ka kuisa pherere ya molato (ts.12).

Nopolo e, e supa fa Raditladi a dirisa thekeniki ya **tebelelo** mo go tlhagiseng kgotlhang e.

• **Tebelelo**

Tebelelo ke go tlhagisa dikgang fa di tlhalosiwa ke mokwadi, moanelwa kgotsa moanedi ka fa a di itse botoka. Ditiragalo tse di tlhalosang kgotlhang e di tla ka tebelelo ya ga moanelwa, e leng, Mmamotia. Ka gonne Sakoma e le mofaladi, Mmamotia o gana go mo dumela ka ntlha ya fa a tshaba gore fa a ka dira jalo go ka tsoga kgaruuruu mo motseng wa Bangwato. Dikgang tse babuisi ba di amogela e le tsa boammaaruri ka gonne di buiwa ke motho yo o di itseng botoka. Go lemosega gore kgotlhang jaaka go builwe fa godimo e le magareng a Sakoma le Mmamotia. Ke go re kgotlhang e e fa gare ga baanelwabagolo ba babedi, e leng, molwantshiwa le molwantshi. Kgotlhang e e jaana, ke e e nang le maatla.

* **Ponalo le Mmamotia ba lwela Sakoma**

Mokwadi o tlhagisa kgotlhang ya fa gare ga Ponalo le Mmamotia fa Ponalo a dilola Mmamotia:

Mmamotia: Mosetsana yo o tebo e bosula yo ke mang Sakoma?

Sakoma: O raya ofe, mma?

Mmamotia: Yo o ntseng fa fatshe yo?

Sakoma: Ke Ponalo, motwadia Bosigo.

Mmamotia: A ko o mo lebe jaaka a ntebile;

Matlho a gagwe a a ntshosa,

O ka re o ka mpolaya.

Sakoma: O batla ke ba phatlalatsa?

E bile ba ntshosetsa modumo le nna.

Mmamotia: E seng ka ntlha ya me,

Ba tloga ba mpala dibola.

Sakoma: Ya kwa ntlong ya me o ntete teng,

Nna ke tla sala ke ba phatlalatsa.

Mmamotia: Ke eng mosadi yo e kete o a fufega?

Ke a tlhomamisa o fufega ka ga gago!

Sakoma: Didimala! Ya kwa ntlong Mmamotia!

Mmamotia: Mo lebe, o a ntsheba,

O bua ka ga me;

A namane e tona ya kilo!

Sakoma: Mmamotia, ya kwa ntlong ke a rapela.

(Mmamotia o a tswa)

Ponalo: Sakoma, tlaya kwano ke a go batla.

Sakoma: Mma, ke batla go lo bolelela sengwe:

Bagaetsho, nako ya go itisa e ile;

Lalang lo robotse sentle, ditsala.

Ponalo: Ga ke tsamae.

Ke batla go bona Mmamotia,

Go bona se lo salang lo se dira (dts.16 – 17).

Kgotlhang e, e fa gare ga Ponalo le Mmamotia, mme e rulagantswe go ya ka thekeniki ya **mmuisano** le ya **tebelelo**.

- **Mmuisano**

Ka thekeniki, e go lemosega fa dimelo tsa batho di senoga fa ba bua kgotsa go buiwa ka ga bone. Fa go buiswa mmuisano o o fa gare ga Mmamotia le Sakoma ka tlhoafalo, go lemosega fa Ponalo e le ene fela yo o sa emang fa Sakoma a itsise batlamoletlong ka ga Mmamotia a bo a ba begela gore ke ene mosadi wa gagwe wa ka moso. Ka ntlha ya se re bona Ponalo o garumela Mmamotia. Maitsholo a, a ga Ponalo, ke ona a dirang gore Mmamotia a botsolotse Sakoma dipotso tse di umakilweng mo seradisong se se fa godimo. Ka mafoko a mangwe, Mmamotia o botsolotsa Sakoma dipotso jaana ka gone a belaela fa Sakoma a mo patagantse le Ponalo. Ke ka ntlha e Ponalo a bonalang a bifile jaana. Ke ka moo go ka tweng, Ponalo o

simolola ntwala ya gagwe le Mmamotia ka setu pele lentswe la gagwe le ka utlwagala. O bua fela le Sakoma ka ga Mmamotia fa ene (Mmamotia) a se na go tswa.

Tiragalo ya go dilola Mmamotia ga Ponalo ke yona e e tlohang kgotlhang ya fa gare ga bobedi jo. Go ntse go le jalo, kgotlhang e bonala e se na maatla ka gonne e le fa gare ga moanelwamogolo (Mmamotia) le moanelwamotlaleletsi (Ponalo).

- **Tebelelo**

Tebelelo ke fa dikgang kgotsa ditiragalo di tshalosiwa ke mokwadi, moanedi kana moanelwa. Fa go tshelwa bofoku mo mmuisanong o o fa godimo, go tla lemogiwa fa mokwadi a tlhagisa kgotlhang e e magareng ga Mmamotia le Ponalo ka tebelelo ya moanelwa, Mmamotia. Ke go re dikgang tsa gore Ponalo o a mo dilola, o a mo tshosa, o ka re o tla mmolaya le gore o a mo fufegela di buiwa ke Mmamotia ka gonne ke ene yo di mo diragalelang. Ka jalo, ditiragalo tse ke tsona di tlohang kgotlhang magareng ga bobedi jo ka ntlha ya fa Mmamotia a lemoga motlhodi wa boitshwaro jwa ga Ponalo e le Sakoma. Ke ka moo a reng o tlhomamisa gore Ponalo o a fufega ka go bo Sakoma a rata ena (Mmamotia). Tiragalo e, ya lefufa e tshalosiwa ke moanelwa ka namana gore ke ene yo a itseng go gaisa baanelwa ba bangwe. Kgotlhang e, ke e e se nang maatla ka ntlha ya fa e le fa gare ga moanelwamogolo, Mmamotia le moanelwamotlaleletsi, Ponalo. Fela e botlhokwa ka gonne e godisa kgogedi.

- * **Sakoma le Mmamotia ba tlhobogangwa ke lorato.**

Kgotlhang e e magareng ga Sakoma le Mmamotia e simololwa ke fa Mmamotia a bolelela Sakoma puo phaa gore ga a mo rate. Raditladi o phunya tlhagala e ka go di baya jaana:

Sakoma: ...Ke batla o nthata ka lo logolo lorato.

Mmamotia: O buang? Lorato!

... Ga ke dumele fa ke go rata.

Sakoma: Wa reng?

Mmamotia: Ke tlile ka puo ya lorato.

Rrangwane ga a itse fa ke sa rate.

Ruri ga ke go rate, Sakoma.

Ga re ka ke ra tshela sentle mmogo.

Sakoma: Wa reng?

Mmamotia: Dilo tsotlhe ga di a siama,

Ga ke kगतlhiwe ke sepe mo go wena.

Sakoma: Ga o kगतlhiwe ke sepe mo go nna!

Ke eng se se sa go kgatlheng mo go nna?

A o ka mpohelela, mma? (O a mo tshwara)

Mmamotia: Ntesa! Se ntshware, Sakoma!

Ee, tsamaela koo, ntlogela!...

Go thusang fa lorato lo seyo (ts.18).

Kgotlhang e, e fagela pele fa Sakoma a galefela Mmamotia ka go re:

Sakoma: Intshwarele!

Le fa go le jalo o a ntena!

O tsenya mowa wa me kgakalo,

Le ditlhase tse di maswe tsa kilo.

Mmamotia: Wa re ke a go tena!

Le nna o a ntshosa;

Tebo eo e a mpoifisa;

Ga se epe ya lorato,...

Mmamotia:... Go bosigo, ke batla go tsamaya.

Ntlogele ke tsamae Sakoma.

Sakoma: Ga o tsamae!

Mmamotia: Rangwane o a mpatla kwa gae.

Sakoma:... Ga o tsamae kwa ntle ga me;

Ga o tswe mo ntlong e kwa ntle ga me;

... Go laola nna, mme go felela foo (ts.20)

Go ya ka thulaganyo ya mmuisano o o fa godimo o, go lemosega gore mokwadi o o rulagantse ka go dirisa dithekeniki di le dintsinzana mo go tlhagiseng ditiragalo tsa kgotlhang e e renang fa gare ga Sakoma le Mmamotia. Mo tlhotlhomisong e, go tlhophilwe fela di le tharo, e leng, **modirisopego, poeletso le bokgapetsakgapetsa.**

- **Modirisopego**

Tiragalo e e lebaganeng le thekeniki ya **modirisopego** ke ya go gana lorato lwa ga Sakoma. Mmamotia ke ene yo o begang, ga se motho yo mongwe. Fa dikgang tse di tserweng ke Sakoma le Mmamotia di buisiwa go lemosega fa tshimologo ya tsona e rulagantswe ka mokgwa wa pego. Ke go re dikgang tse di theilwe mo dikakanyong tsa ga Sakoma le dikakanyong tsa ga Mmamotia. Dikakanyo tsa ga Sakoma ke tsa gore o rata Mmamotia thata mme o tenega le go galefa thata fa Mmamotia a mo itsise gore ga a mo rate. O tsenwa ke mowa wa go ila Mmamotia, o gana go kgaogana le Mmamotia e bile o gana gore Mmamotia,

a tsamaye a ye kwa gaabo. Dikakanyo tsa ga Mmamotia tsona ke tsa go begela Sakoma gore ga a mo rate e bile ga a kgatlhiwe ke sepe mo go ene. Sakoma o a mmoifisa, mme o kopa gore ba kgaogane, e bile Sakoma a se ka a mo kgoma le go mo atamela. Mo godimo ga moo o kopa go ya kwa gaabo.

Ditiragalo tsotlhe tse, go lemosega fa di tlhola kgotlhang e e mabapi le lorato fa gare ga Sakoma le Mmamotia. Ke go re Sakoma o rata Mmamotia, mme Mmamotia ene ga a mo rate. Kgotlhang e, ke e e nang le maatla ka gonne e diragala fa gare ga molwantshiwa, Sakoma le molwantshi, Mmamotia. Mo godimo ga foo, kgotlhang e, e lebagane le molaetsa wa terama e, e leng, lorato lo lo sa tlhomamang lo tlhela boikanyego le go tliša matlhotlhapelo.

- **Poeletso**

Mo thekeniking ya **poeletso** go boelediwa ditiragalo ka motho a le mongwe. Tiragalo e ya go gana lorato, e tlhagelela gangwe le gape. E tlhagelela garataro. Ditiragalo tse dingwe di lemosega fa di sa boelediwa gantsinyana go tshwana le ya go gana lorato. Ka go boelediwa ga tiragalo e, mokwadi o rata go ntshetsa mo pepeneneng botlhokwa jwa go gana lorato jo bo amanang le thitokgang ya terama e. Botlhokwa jo bo sedifatsa gore kwa bokhutlong go ka se nne le lenyalo la bobedi jo.

- **Bokgapetsakgapetsa**

Fa a tlhalosa **bokgapetsakgapetsa**, Shole (1997:171) a re: ‘*narrative frequency refers to the various forms of repetition in the occurrence of events and in their narration or presentation in the text.*’

Se puo e e se kayang ke gore **bokgapetsakgapetsa**, ke mokgwa mongwe o mokwadi a boaboeletsang ditiragalo dingwe tse di rileng mo sekwalweng. Go ya ka Hawthorn (1992:95) le Machika (2002:182) go na le pharologano fa gare ga poeletso le bokgapetsakgapetsa. Ba bua fa mo poeletsong tiragalo e boelediwa ke motho a le mongwe, mme mo bokgapetsakgapetsong tiragalo e boelediwa gangwe le gape ke batho ba ba fetang bongwe. Mojalefa (1994:175) o oketsa ditlhaloso tsa boHawthorn ka go re: ‘*Ke mokgwa wa mokwadi a o dirišago go tšweletša ditiragalo tše di swanago, a ka di boeletša mafelong a a fapanego, ditiragalo tše di ka tšweletšwa ke batho ba ba fapanego ka dinako tše di fapanego, ka nepo ya go gatelela.*’

Se se kaiwang fano ke go re ka **bokgapetsakgapetsa** mokwadi o gatelela ntlha nngwe e e botlhokwa. Phala (1999:99) o konosetsa ka go re botlhokwa jwa bokgapetsakgapetsa jwa ditiragalo ke gore ka jona mokwadi o kgona go tlisa kgogedi le go sedimosetsa babuisi ka kgang nngwe e e iphitlhileng. Tiragalo e boelediwa gangwe le gape gore fa kwa tshimologong e sa utlwala, e tsenelele e bo e tlhagelele mo pontsheng. Ditiragalo tse di lebaganeng le bokgapetsakgapetsa go tswa mo seradisong ke tse:

Sakoma:... Ke batla o nthata ka lo logolo lorato;

Mmamotia: O bua ka lorato!...

... Ga ke dumele fa ke go rata.

Mmamotia: Ke tlile ka puo ya lorato.

Rrangwane ga a itse fa ke sa rate.

Ruri ga ke go rate, Sakoma,...

Mmamotia:..Ga ke kगतlhiwe ke sepe mo go wena.

Sakoma Ga o kगतlhiwe ke sepe mo go nna!

Ke eng se se sa go kगतlheng mo go nna?... (ts.18).

Mmamotia:... Go thusang fa lorato lo seyo.

Sakoma: Ke eletsa o ka nthata, Mmamotia...

Mmamotia: Ke batla gore o nkgolole, Sakoma...

Sakoma: Ke go golole!...

... Ke go golole (ts.19).

Mmamotia: Go bosigo, ke batla go tsamaya;

Ntlogele ke tsamaye Sakoma.

Sakoma: Ga o tsamae!

Sakoma: Ga o tsamae kwa ntle ga me;...

Mmamotia: Ke a go rapela, ntlogele ke tsamae!

Sakoma: Ga o tsamae, Mmamotia;...(ts.20).

Sakoma:... Ke go tlogele o tsamae?

Ke go golole mo kगतlhanong ya rona? (ts.21).

Go bonagala mokwadi a dirisa ditiragalo tse di kayang **bokgapetsakgapetsa** ka mmetela. O boeletsa tiragalo e le nngwe fela, e leng, ya go gana lorato. Sakoma o pateletsa lorato, ka fa letlhakoreng le lengwe, Mmamotia o gana go amogela lorato lo lwa ga Sakoma ka mabaka. Ga a dumele fa a rata e bile rrrangwanaagwe ga a itse fa a le kwa ga Sakoma, mo godimo ga moo, ga a kगतlhiwe ke sepe mo go Sakoma e bile o batla go tsamaya ka gonne go setse go le bosigo. Kगतlhang e, e na le maatla ka gonne e fa gare ga baanelwabagolo ba babedi.

* **Kgotlhang ya fa gare ga Ponalo le Mmamotia**

Motlhodi wa komano ya bobedi jo, ke fa Ponalo a fitlhela Mmamotia a le teng ka mo ntlong ya ga Sakoma. Mokwadi o netefatsa ntlha e ka go re:

Ponalo: Ke itsile ke tla go fitlhela fa;

Ke itsile Sakoma o botlhale!

O kae? Mpolelle ka bofefo!

Mmamotia: O tsamaile, mma.

Ponalo: O ile kae?

Ke rile a tle go ntsaya;

Ke ne ke romile Phane go mmolelela,

Mme ga a tla. O kae Mpoellele (o bua ka kgakalo)

Mmamotia: Ka re o tsamaile – Ga o nkutlwe?

Ponalo: Wena o batlang?

Mmamotia: Ke batla se wena o se batlang.

Ponalo: O itse gore ke batlang eng?

Mmamotia: O ka ipotsa wa ikaraba;

Fa o sa battle sepe o batlang fa?

Ke eng o ntse o mpotsa ka Sakoma?

A ga se ene yo o mmatlang?

Ene monna yo o nnyalang?

Ponalo: ... O kgaogantse basadi mono le banna,

Makau a rona ga a sa re rata,

Ba sia le Mmamotia legamma, ...

Ponalo: .. Ga ke battle o nkgopisa Mmamotia.

Mmamotia: Ke a tsamaya; o sale le ntlo ya gago.

Ponalo: Sakoma ga a na go go nyala, o a itia. (dts22-25).

Go ya ka thulaganyo ya dikgang tse, mokwadi o dirisa dithekeniki di le pedi, e leng, ya **tebelelo** le ya **motifi** mo go tlhagiseng kgotlhang e e renang fa gare ga Ponalo le Mmamotia.

• **Tebelelo**

Thekeniki ya **tebelelo** e tlhagisa ka mo mokwadi a anelang dikgang go ya ka moo ene a di bonang ka teng, a ka tswa a dirisa molomo wa moanelwa kgotsa wa moanedi. Mokwadi o tlhopha yo mongwe wa baanelwa, e leng, Ponalo, go tlhagisa dikgang tsa maitsholo a a sa

siamang a ga Mmamotia. O dirisa tebelelo ya ga Ponalo go tthagisa dikgang tse ka gonne ke ene a di itseng go gaisa baanelwa ba bangwe. Maitsholo a a sa siamang a a tthalosang ka ga Ponalo a senola fa Mmamotia a rata banna ba basadi ba bangwe. Ka jalo, ke tiragalo e e lebaganeng le semelo sa moanelwa, Mmamotia. Kitsiso e ya ga Ponalo mabapi le semelo sa ga Mmamotia ke e e fosagetseng ka gonne o leka gore babuisi ba dumalane le go itsalanya le ene. Nnete ke gore mo boammaaruring Ponalo ke ene semelo se se sa siamang. Kgotlhang e, e fa gare ga molwantshi (Mmamotia) le motlaleletsi (Ponalo). Ka jalo ga e na maatla fela e botlhokwa ka gonne e tthagisa tthaloso e e fosagetseng ka ga semelo sa Mmamotia.

- **Motifi**

Thekeniki ya **motifi** e tthalosiwa fa e le go boelediwa ga polelwana mo go tthagiseng botlhokwa jwa tiragalo nngwe e e rileng. Fa a bontsha motifi Raditladi a re:

Ponalo: Ke itsile ke tla go fitlhela fa;

Ke itsile Sakoma o botlhale!

O kae? Mpoletlele ka bofefe!

le

Ponalo: O ile kae?

Ke rile a tle go ntsaya?

Ke ne ke romile Phane go mmolelela;

Mme ga a tla, o kae? Mpoletlele! (ts.23).

Ditiragalo tse di lebaganeng le motifi go tswa mo seradisong ke; Ke itsile... O kae... le ... mpoletlele. Mokwadi o dirisa dipolelwana tse go totomatsa maikemisetso a a bosula a ga Ponalo yo o lekang ka bojotle go senyeletsa Mmamotia go ka nyalwa ke Sakoma. Kgotlhang e e senolwang ke mmuisano o o fa godimo, go mo pepeneneng gore e mo magareng a moanelwamotlaleletsi (Ponalo) le moanelwamogolo yo o leng, molwantshi (Mmamotia). Ka jalo, ga e na maatla, mme gona e botlhokwa ka e senola semelo sa ga Ponalo.

- * **Kgotlhang ya fa gare ga Mmamotia le maikutlo a gagwe.**

Mokwadi o tthagisa tiragalo ya go feretlhega maikutlo ga Mmamotia fa a tswa mo ntlong ya ga Sakoma a taboga e bile a ntse a bua a le nosi fa morago ga gore a omane le Ponalo. Puisano ya mofuta o, ke e go tweng ke ya **mmuaesi**.

- **Mmuaesi**

Mmuaesi o tlhalosiwa fa e le kgang e mongwe a ntshang maikutlo a a leng mo pelong ya gagwe, go sa kgathalatsege gore o reeditswe kgotsa nnyaya. Ke ka ntlha e dikgang tsa one, e leng, tsa nnete ka go nne di tlhalosiwa ke moanelwa ka sebele.

Raditladi o rulaganya dikgang tsa gagwe ka thekeniki e jaana:

Mmamotia: Ke itse sephiri sa ga Sakoma sotlhe;
Ke bonye se se ntseng se ntshabisa;
A ngwanyana yo montle o matlho a dikgara!
Ponalo! Sakoma! Maina a ga ke a rate;
Ga ke rate beng ba one; ga ke ba rate! ...
Ke Sakoma, ke tla iphitla, ga a kitla a mpona; ...
Ao! Batho pelo ya me e rutha jang!
Mme ntlhang e tla dira gore a mpone; ...
A tloge a mpetse ka thobane ya mophane, ...
O fetile, ke tla taboga ka thata, ... (ts.24).

Mo mmuaesing o, go tlhagegela dintlha dingwe tse di botlhokwa jaaka:

Mokwadi o dirisa mmuaesi jaaka thekeniki go tswaledisa: (a) go itewa ke letswalo, (b) go tsiboga ga Mmamotia, (c) go ila maina le beng ba ona le (d) Mmamotia o boifa Sakoma.

- **Go itewa ke letswalo**

Fa a tlhomamisetša babuisi ka ga kgotlhang e e fa gare ga gagwe le maikutlo a gagwe, Mmamotia o bua ka ga tiragalo e e ntseng e mmelaetsa e bile e mo tshosa le go mo tshabisa. Tiragalo e ke ya sephiri sa ga Sakoma sa go mo pataganya le Ponalo. Ka jalo, go thulana ga Mmamotia le maikutlo a gagwe go tlhotlhelediwa ke go tlhoka kgololosego mo moweng wa gagwe ka ntlha ya fa a sa tshepe Sakoma. Ke ka moo letswalo le ntseng le mmogisa.

- **Tsibogo ya ga Mmamotia**

Go ya ka moo Mmamotia a tsibogang ka teng, go supa fa Ponalo a le montle mme a le matshosetsimagolo mo go nyalaneng ga gagwe le Sakoma. Tsibogo e, e tlhomamisetša babuisi gore go na le kgotlhang e e renang ka fa gare ga Mmamotia.

- **Go ila maina le beng ba ona**

Kgotlhang e e fa gare ga Mmamotia le maikutlo a gagwe e tlohlwa gape ke go umakiwa ga maina a ga Sakoma le Ponalo ka ntlha ya fa bobedi jo bo mo galefisa, bo mo lwantsha e bile bo mmopela kgomo ya mmopa. Maitsholo a bona a a maswe a ke ona a mo tlatlang mafega. Ke ka moo a bontshang gore ga a ba rate e bile ga a rate le maina a bona.

- **Go boifa Sakoma ga Mmamotia**

Kgotlhang e nngwe e e bonagalang fa gare ga Mmamotia le maikutlo a gagwe e lemogega ka moo a tshabang Sakoma ka teng. O mo tshaba lebekebeke. O mo iphitlhela ka fa tlase ga ditlhatshana. Poifo ya gagwe e a loelela fa pelo ya gagwe yona e rutha go fetelela. Tiragalo e, e mo okeletsa letshogo go ya pele ka gonne o boifa gore Sakoma o tla mmona a bo a mo itaya ka thobane.

- **Tshosobanyo**

Ka ditiragalo tse nne tse di umakilweng fa godimo, mokwadi o bonagatsa maikutlo a a feretlhegileng a ga Mmamotia. Kgotlhang e ke yona e e dirang gore babuisi ba mo tlhomogele pelo, mme ba itsalanya le ene ka gonne a dira tshiamo. Le fa go ntse jalo, kgotlhang e, ga e na maatla ka ntlha ya fa e le fa gare ga moanelwamogolo (Mmamotia) le mothusi (maikutlo a gagwe).

- * **Sakoma le Ponalo ba a lwa**

Ka fa gare ga thekeniki ya mmuaesi o o umakilweng fa godimo, go na gape le kgotlhang ya ka fa ntle, kgotlhang e, e tlhagelela ka tsela ya pego. Ke go re Mmamotia ke ene yo o senolelang babuisi kgotlhang fa gare ga Sakoma le Ponalo.

- **Pego**

Pego ke fa lentswe le le rileng le bega ditiragalo tse di rileng tse di leng teng mo sekwalweng. E lebagane segolothata le dikarabo tsa dipotso tse di bodiwang ka ga ditiragalo tse di diragetseng. Raditladi o tlhagisa pego e ka go re:

Mmamotia: Go tsogile letlhatlhara mo teng ga ntlo,
Baratani (Sakoma le Ponalo) ba tshwaraganetse lentlontlo,

Ba bua puo ya bone e kete ba a omana;
Ga ke ba reetse, Mmamotia, ke tla siana (ts.24).

Mokwadi o dirisa moanelwa yo mongwe go bega kang e e lebaganeng le kgotlhang. Ka jalo, go ka twe, mokwadi o dirisa thekeniki e nngwe ka fa gare ga mmuaesi, e leng, thekeniki ya pego go tlhalosa ntwana e e fagileng ke fa gare ga Sakoma le Ponalo. Fa go tlhalosiwa pego go tilwe ke fa ditragalo di tlhagisiwa go ya ka fa mokwadi kana moanedi a di bonang ka teng. Fela mo nopolong e e fa godimo, Raditladi o tlhagisa ka fa moanelwa mongwe fela jaaka mokwadi kgotsa moanedi a ka begang kgotsa gona go anela ka ga kang e e rileng.

Kgotlhang ya fa gare ga Sakoma le Ponalo ga e na maatla ka ntlha ya fa e le fa gare ga moanelwamogolo le moanelwamotlaleletsi.

* **Poloko o koba Mmamotia mo gae**

Poloko o koba Mmamotia mo gae ka gonne Mmamotia a fitlhile bosigo mo gae ba setse ba robetse:

Sebopeng: Bula, ngwana a tsene!

Poloko: O batlang fa? O tswa kae bosigo?

Rrangwanago o tla go bolaya gompiano;

Fa a go bona o tla go lobela dintsi.

Tsamaya a ise a go bone, mosadi!

O batlang fa, moleofi ke wena?... (ts.32).

Mo nopolong e, kgotlhang ya fa gare ga Mmamotia le Poloko e tlhagisitswe ka tiriso ya dithekeniki di le tharo: **kgelekiso**, **poeletso** le **modirisotaelo**.

• **Kgelekiso**

Go lemosega gore Raditladi o dirisitse **kgelekiso** jaana:

Poloko: O batlang fa?... (ts.32).

Go lemogiwa gore Poloko ga a emela gore Mmamotia a mo arabe ka gonne ka bobedi jwa bone go akarediwa le babuisi ba itse karabo ya yona. Mmamotia o mo legaeng la gagwe. Potso e e jaana e godisa kgotlhang. Ke go re Poloko ga a batle Mmamotia mo lapeng la gagwe ka ntlha ya maitsholo a gagwe a a maswe a go tsamaya bosigo. Ka gore kgotlhang e e

fa gare ga molwantshi (Mmamotia) le moanelwamotlaleletsi (Poloko), ga e na maatla. Fela le fa go le jalo, e botlhokwa ka ntlha ya fa e gogela babuisi mo go buiseng ka ntlha ya fa a rata go bona gore go ya go diragalang ka ga Mmamotia.

- **Poeletso**

Se se botlhokwa mo **poeletsong** ke go boeletswa ga tiragalo kgotsa ditiragalo tse di mo mafelong a a farologaneng a sekwalwa ka go dirisa motho a le mongwe fela, mme e seng go feta foo, go gatelela sengwe se se botlhokwa.

Poloko: O batlang fa? O tswa kae bosigo?...

Tsamaya a ise a go bone, mosadi!

O batlang fa, moleofi ke wena? (ts.32).

le

Poloko: Tsamaya, tswa mo lapeng le, ga re go batle fano!

Ka re, tsamaya, tswa fa!...

Jaanong o re tlontlotse; tsamaya!

Ga re batle o bolaelwa fano? (ts.33).

le

Mmamotia: Ke bolaelwa fano?

A ke bolaelwa Sakoma...(ts.33).

Poloko: A a tsamaye; ga re batle go tshelwa bosula.

Ditiragalo tse di boelediwang ke moanelwa a le esi ke:

O batlang fa (Poloko)

Tsamaya (Poloko)

Tswa fa (Poloko)

le

Ke bolaelwa (Mmamotia) (ts.33).

Kgang e, e lebagane le kgotlhang e e theilweng ka ditiragalo tse nne tse di bontshitsweng ka fa godimo tse di godisang maatla a kgotlhang a a dirang gore babuisi ba tlhwaatlhwaegele go buisetsa pele. Kgotlhang e ga e na maatla ka ntlha ya gore e fa gare ga moanelwamogolo (Mmamotia) le moanelwamotlaleletsi (Poloko).

- **Modirisotaelo**

Raditladi o tlhagisa modirisotaelo ka go re:

Poloko:... Tsamaya, tswa mo lapeng le, ga re go batle fano!

Ka re, tsamaya, tswaa fa!...(ts.33).

Modirisotaelo o tlhagisa go laela go go lebaganeng le gore go dirwe tiro e e rileng.

Go dirisiwa **modirisotaelo** o o kayang taelo, mme e seng kopo. Taelo e e dirisitswe mo pakajaanong. Ka go rulaganya tiragalo ya go laela Mmamotia gore a tsamae a bo a tswe mo lapeng mo pakeng e, mokwadi o rata go lemosa babuisi fa go tsogile kgotlhang fa gare ga Mmamotia le Poloko, mme e bile Poloko a sa batle go kata ka sa morago. O kgotse Mmamotia, ga a sa batla go mmona mo ga gagwe. Kgotlhang e, le yona ga e na maatla ka gonne e fa gare ga moanelwamogolo (molwantshi) le moanelwatlaleletsi.

- * **Sakoma o tlhobogana le Seloka**

Jaaka thulaganyo ya terama e le ya mmuisano, Raditladi o o dirisa ka dithekeniki tse di farologaneng. Dithekiniki tse, o di dirisa thata mo go godiseng kgotlhang. O bontsha fa motshitshi o kgotlhlwe ka gonne a re:

Seloka: Morena tlhe, Sakoma, a ko o ntheetse;

Ngwana yole Ponalo, o sule jang?

Sakoma: Ake nna Modimo ke laolang dintsho tsa batho!

Kana mmadi wa naledi tsa matshelo a bone? (dts.39-40).

- **Mmuisano**

Se se botlhokwa se se tlhagisiwang ke thekeniki e ke go re ka yona, baanelwa ba tlhagisa dimelo tsa bone kgotsa semelo sa yo mongwe wa bona fa ba refosana ka mafoko. Mo mmuisanong o, o magareng ga Seloka le Sakoma go tla lemosega fa Sakoma a itshenola a lemaphata mabedi. Ke go re go ka twe o mabifi e bile o bontsha letswalo le le molato le le ikatlolang. Tiragalo ya go buisana ka polao ya ga Ponalo e tlhola kgotlhang fa gare ga Seloka le Sakoma. Kgotlhang e, ga e maatla ka gonne e diragala fa gare ga moanelwamogolo, Sakoma le moanelwamotlaleletsi, Seloka.

* **Kgotlhang ya fa gare ga Sakoma le maikutlo a gagwe.**

Kgotlhang e e tlhagelela mo tsebeng ya 44 le ya 70:

(a) Sakoma: Fa ke bona Kalafi re tla tlabana,

Re tla lwa phakela bosigo bo sele.

Re tlabanela Mmamotia, o mo ntsetse,...

... Kalafi ga ke na ke mmusetsa gae (ts.44).

le

(b) Sakoma: Kalafi ke mmona a tshela o tla bo a se sego,

Le Mmamotia fa a mpona o tla tlhoka go tshoga,...

... Fa ruri re kopana re tla thulana,

Re tla etsa dipodi le tota re tlabana,

Re tla gabana jaaka nonyane tsa mekoko,

Mmamotia fa o se sego o tla tshasiwa sebito,

O tla lelela Kalafi, o lelela Sakoma...

...Madi a mebele ya rona a tla go gasa marama.

Tuelo ya bofephe jwa gago e tla nna selelo! (dts.70-71).

Go lemosega fa Raditladi a dirisitse thekeniki ya mmuaesi go godisa le go ntshetsa mo pontsheng thekeniki ya **ponelopele**.

• **Ponelopele**

Ditiragalo tse di tlhalosang ponelopele mo nopolong (a) di diragala fa gare ga sekwalwa. Fa ponelopele e diragala fa gare ga sekwalwa ga e na maatla a a lebaganeng le kgogedi (Serudu,1989:45 le Machika, 2002:114). Ke go re go ya ka mafoko a a mo go (a) Sakoma o tshitshinya gore o tla tlabana a bo a bolaya Kalafi fa a ka mmona, fela fa a ka se mmone go ka se nne le ntwale loso.

Fa tiragalo e e boelediwa gape mo tsebeng ya 70, ke gona go tlholang phisegelo mo babusing. Ke go re go gatelelwa gore ntwale e e leng ka fa gare ga Sakoma e ka se feleka a itshegeditse ka go kopana le Kalafi.

* **Kgotlhang ya fa gare ga Sakoma le Kalafi ga mmogo le Mmamotia.**

Raditladi o bontsha kgotlhang e e renang fa gare ga boraro jo fa a re:

Modisa:... Ke Baphaleng ba ba romilweng ke kgosi,

Go batla Sakoma le Mmamotia le Kalafi.

Sakoma: Baphaleng go batla Sakoma!

Modisa: Ee, rra le Mmamotia le Kalafi.

Sakoma: Go batla Sakoma!

Modisa: Le Mmamotia le Kalafi!

Sakoma: A Kalafi le Mmamotia ba mo motseng?

Modisa: Ee, yo o se yong ke Sakoma.

Sakoma: A Kalafi le Mmamotia ba tshela mmogo?

Modisa: Ee, Mmamotia ke mosadi wa ga Kalafi.

Sakoma: Mosadi wa ga Kalafi!...

Sakoma: Ke tla bolaya botlhe ke ise ke tshwarwe!

Letsatsi leno ke tla dira tiro ya me ke e fetse

(dts.73-74).

Go lemosoga fa Raditladi a dirisa thekeniki ya pego ka mmuisano o o fa gare ga Sakoma le Modisa go lotlegela babuisi dikgang tse di mo nopolong e e fa godimo.

- **Pego**

Mmuisano o o fa godimo fa, go bonala mokwadi a file baanelwa ba babedi, e leng, Modisa le Sakoma ditiro tsa go senola kgotlhang e e fa gare ga Sakoma, Mmamotia le Kalafi. Lwa ntlha Modisa o itsise Sakoma gore ene ga mmogo le Mmamotia le Kalafi ba batliwa ke mophato wa Baphalang o o romilweng ke kgosi. Lwa bobedi Sakoma o itsise Modisa ka maikalaelo a gagwe a a bosula a go bolaya batho. Mokwadi o dirisa thekeniki ya pego ka thuso ya dithekeniki tsa **motifi** le **tsepamiso**. Ka thekeniki ya **motifi** babuisi ba lemosiwa gore go na le botlhokwa bongwe jo bo rileng ka sekapolelo se se boelediawang. Baphaleng, go batla Sakoma ga mmogo le Kalafi le Mmamotia go boelediwa kgabetsakgabetsa. Gape mokwadi o dirisitse pego jaaka thekeniki e e botlhokwa go tsepamisa dikgang tsa ga Sakoma tsa go diragatsa maikutlo a gagwe. Fa dikgang di rulagantswe ka tsela e, babuisi ba di amogela e le tsa nnete ka gonne mokwadi o di tshalosa ka go tsepamisa ditiragalo tse baanelwa ba di dirang kgotsa tse di ba diragalelang. Ka jalo, ka thekeniki ya pego, go tshagisiwa fa go na le kgotlhang e e renang fa gare ga Sakoma le Mmamotia le Kalafi. Kgotlhang e e na le maatla ka fa e ama baanelwabagolo ba babedi ba terama ya *Dintshontsho tsa Lorato*, e leng Sakoma (molwantshiwa) le Mmamotia (molwantshi).

- **Tshosobanyo**

Fa a ngoka babuisi mo go tsweleng pele go buisa sekwalwa sa gagwe, mokwadi o tlhalgisitse ditiragalo di le somenngwe tse di botlhokwa tse di bopang dikgotlhang tsa phuthologo. Go lemosegile fa go na le dikgotlhang di le tharo tsa ka fa gare le di le robedi tsa ka fa ntle. Ka dikgotlhang tsa ka fa gare go kaiwa fa moanelwa a thulana le maikutlo a gagwe. Dikgotlhang tsa ka fa ntle tsona di bontsha fa moanelwa a thulana le moanelwa yo mongwe kana baanelwa ba bangwe. Go tlhokometswe fa dithekeniki tsa tebelelo, mmuisano poeletso, mmuaesi le pegu di tlhagelela gangwe le gape mo dikgotlhanyeng tse. Botlhokwa jwa tsone bo lebagane le molaetsa wa terama e, e leng, matlhotlhapelo.

5.5 SETLHOA

Go ya ka Sirayi (1989:141) setlhoa se tla fa morago ga phuthologo, mme e bile ke sona khunologo ya marara a ditiragalo tsotlhe tsa sekwalwa. Ke ka ntlha e Brooks le Warren (1972:3) ba reng setlhoa ke fa dikgotlhang tse di neng di rena mo go phuthologo di fitlha kwa bofelong. Go ka twe setlhoa ke bokhutlo jwa phuthologo. BoRanamane (1984:70) ba oketsa ka go bua fa setlhoa e le fa ditiragalo di ile magoletsa. Ke ka moo Barret le Lawson (1965:269) ba reng: *'The climax is that point in the play or story at which the action, reaches its culmination, most critical stage in its development after which the tension is relaxed or unraveled.'*

Se se tlhaloswang ke puo e ke go re mo setlhoeng ditiragalo tsa terama di ile magoletsa. Setlhoa se lebagane le gore babuisi ba tlhwaatlhvaele mo go buiseng sekwalwa gore ba tle ba kgone go bona gore go tla diragalang ka ditiragalo tse di ileng magoletsa tse. Luwaca (1989:3) o tiisa kakanyo e ka go di baya jaana: *'The conflict now is at its highest level. It is not clear which side is going to win.'*

Luwaca o tlhalosa gore mo setlhoeng ke gona moo kgotlhang e leng magoletsa teng, mme go le thata go ka athola mofenyi kana mofenngwa. Fa a oketsa tse di setseng di builwe, Serudu (1989:41) o tlhalosa setlhoa ka go re ke makgaolakgang ka ntlha ya gore ka fa morago ga sona ga go sa tlhole go na le thulako epe. Ke moo mathata a rarabololwang mo teng. Ke go re ke moo baanelwa ba fetsang dikgotlhang tsa bone teng. MacDonell le Cohen (1979:548) ba loisa tse di builweng ke basekaseki ba ba fa godimo ba ka go tlhalosa fa mo setlhoeng babuisi ba kukega maikutlo thata ka gonne ba bona mathata a molwantshiwa le ka moo kgotlhang e ka fedisiwang ka teng. Molwantshiwa le ene o na le bothata jwa go batla tsela e a ka fedisang thulano ka teng. Mahole (2003:119) o ruma ka go re mo kgaolong e ya setlhoa ke mo kgogedi e felelang teng.

5.5.1 Setlhoa sa *Dintshontsho tsa Lorato*

Tiragalo ya setlhoa sa *Dintshontsho tsa Lorato* e simolola mo tsebeng ya 76 go fitlha go ya 77 fa Sakoma a kopanang le Kalafi le Mmamotia teng. Kopano e, e thulanya Sakoma le Kalafi ka gonne Sakoma o mafega e bile o tletse mowa wa ntwana. Mo boemong jwa gore Sakoma le Kalafi ba rarabolole mathata a bone sentle, puo ya ga Sakoma e supa gore o mo mokgapeng wa ntwana tota le polao. Maitsholo a, a ga Sakoma ke ona a a tlhokisang Kalafi sebaka sa go buisana le ene sentle ka kagiso. Ka jalo, puo ya bobedi ke e tlhotseng ntwana, mme e fela ka matshelo a bone boobabedi.

5.5.2 Tiriso ya dithekeniki

Raditladi o bontsha ka mo Sakoma a neng a laolwa ke mafega ka teng ka gonne a re:

Sakoma: Kalafi, gompiano re kopane!

Kalafi: Sakoma, ga ke na lerumo,

Le molamu ga ke a o tshola,

Sakoma: Mosadi wa me, Mmamotia o kae?

Kalafi: Ga se wa gago, ke wa me.

Sakoma: Mosadi wa gago!

Atamela re tlabane.

Kalafi: O tla bo o le legatlapa tota.

Fa o ka lwa le motho a se na dibetsa...

Sakoma:... Le fa o ka fema jaana ke tla go bolaya...

Kalafi:... Mmamotia, sia, Sakoma o mpolaile,

Ga ke a se tsaya segai atleng sa gago!

Le wena tshipi e o tla e utlwa...

Sakoma: Kalafi! Kalafi! Ijoo!

(o a swa)

Kalafi: Mmamotia, gotlhe go fedile!...

...Sala, sethunya sa lefatshe la rona!

(o a swa) (dts.76-78).

Go lemosega gore kgotlhang e, e rulagantswe ka thekeniki ya **mmuisano**.

- **Mmuisano**

Se se tlhagisiwang fano, ke gore **mmuisano** ke sedirisiwa se segolo thata mo go tlhagiseng ditiragalo tsa terama. O thusa mo go tshwantshwanyeng baanelwa, mo go bontsheng mekgwa ya bona le mo tsewediseng pele molaetsa wa sekwalwa. Tiragalo e e lebaganeng le setlhoa e tlhagisiwa ka tsela ya mmuisano fa gare ga Sakoma le Kalafi. Ka tsela e, dimelo tsa baanelwa ba, di tlhagelela sentle gore bobedi jo bo ne bo sa tshwanela go ka bolaana. Ke ka ntlha e babuisi ba ka se itsalanyeng le bona ka gonne e le babolai. Le fa tota kgotlhang e, e se na maatla ka ntlha e le fa gare ga moanelwamogolo le moanelwamotlaleletsi, fela e botlhokwa ka ntlha ya fa e lebagane thatathata le molaetsa wa terama e, e leng, matlhotlhapelo.

- **Tshosobanyo**

Setlhoa se tthalositswe go ya ka ditlhaloso tsa basekaseki ba ba farologaneng. Go lemogilwe fa setlhoa e le kgotlhang ya bofelo ya sekwalwa. Setlhoa sa *Dintshontsho tsa Lorato* se tthalositswe ka bokhutshwanyane. Go dirisitswe thekeniki e le nngwe fela e leng mmuisano go bontsha fa ditiragalo tsa sekwalwa di ile magoletsa ka ntlha ya fa di feleletsa ka ntwala le dintsho.

5.6 THARABOLOGO

Go ya ka Serudu (1989:29) le Mosidi (1994:85) tharabologo ke ditiragalo kgotsa tiragalo e e tlang fa morago ga setlhoa sa thulaganyo. Fa a oketsa tlhaloso ya boSerudu, Mojalefa (1994:192) a re: '*Tlemollo ya lehuto ke tharollo ya bothata/dithulano le ge e le ditiragalo ka moka tšeo di bego di hlola thulano eo.*'

Se se tlišiwa ke puo e ke go re dikgogakgogano tsotlhe tse di ntseng di itemogelwa mo dikgatong tsa tshenolo, phuthologo le setlhoa di fitlhile mo bokhutlong mo kgatong ya tharabologo. Magapa (1997:920) o tlaleletsa tse di builweng ka go bua fa mo tharabologong e le moo makunutu le diphiri tse mokwadi a ntseng a di bipetse babuisi go tswa kwa tshimologong a di bipololang mo teng. Luwaca (1983:3) o loisa ditlhaloso tse, ka go bua fa tharabologo e le yona konokono mo go buleng babuisi matlho tebang le seo molwantshi kgotsa molwantshiwa e totang e le sona. O tselela pele ka go bua fa sekwalwa se ka fela ka matlhotlhapelo kana metlae go tswa fela gore a maemo a molwantshiwa a etegelela kwa pele kgotsa a a tokafala.

Fa ba roropisa kgang e Maphike le Mohatlane (2002:28) ba di baya jaana: '*Jwale mona ho hang kgohlano ha e yo mme jwale babadi ba thuisa seo ba se boneng. Dibapadi di qetella ka tsela e kgotsofatsang kapa ho supa ho re tsohle di phethahetse mme ho fedile. Fanyeho le yona e fedile hoba babadi ba fumane sepheo.*'

Go ka twe, tharabologo ke bokhutlo jwa tiragalo le dikgang tsotlhe tsa sekwalwa. Ranamane, Mothoagae le ba bangwe (1984:70) ba konosetsa ka go re tharabologo ke tsela e moterama a ntang baanelwa ba fedisa kgotlhang ka yona. Ba re gantsi e diragala fa mongwe wa bagogagogani a fenngwa, mme yo mongwe ene a fenya kgotsa ba latlhegelwa boobabedi.

5.6.1 Tharabologo ya *Dintshontsho tsa Lorato*

Raditladi o rulagantse tharabologo ya terama ya *Dintshontsho tsa lorato* mo tsebeng e le nngwe fela e leng tsebe ya 78 eo e leng tsebe ya bofelo ya terama e. Go tla lemogiwa gore fa Sakoma le Kalafi ba sena go bolaana, Mmamotia o sala a le esi fela fa gare ga ditopo. Tiragalo ya loso lwa Kalafi e mo utlwisitse botlhoko thata. O swetsa le mogopolo wa gagwe wa go ipolaya le go diragatsa maikano a gore o tla swa le Kalafi. Ee, Sakoma o mo lomeleditse mo gogolo ka go bolaya moratiwa wa gagwe, Kalafi. Ke ka ntata e a itigelang mo lerumong. Go na le dithekeniki di le mmalwa tse Raditladi a di dirisitseng fa a rulaganya tharabologo. Tlhotlhomisi e, e tlhophile fela e le nngwe, e leng, mmuaesi ka gonne tse dingwe di tlhagelela ka fa gare ga yona.

- **Mmuaesi**

Mmuaesi ke puo ya moanelwa a le mongwe go se na yo o mo fetolang. Gantsi e akaretsa go supa se se diragetseng. Mo godimo ga moo, mmuaesi o ka senola semelo sa moanelwa yo o buang go godisa maikutlo a gagwe.

Raditladi o rulaganya ditiragalo tsa gagwe ka thekeniki ya mmuaesi ka go re:

Mmamotia: Kalafi! Kalafi! Se ntlogele!

Fa o seyo, botshelo ga se sepe,
Bo tshwana le mesumo ya phefo.
Ija! Batho ke bale ba tla kwano,
Ba tla ba taboga fela thata!
Bathusi ba rona ba fitlhile,
Mme ba fitlhetse sekate a ile,

A ile le batho ba le bararo.
Lerumo le, le nna le tla ntsaya,
Ntlha ya lone ke e wela godimo,
Monate wa lefatshe, sala ke ile!
(O itegela godimo ga lerumo. O a swa) (ts.78).

Dipolaano tse di diragetseng tsa ga Sakoma le Kalafi di tlhola gore Mmamotia le ene a pateletsege gore a ipolae. Ke go re ka ntlha ya dintsho tsa bobedi jo, Mmamotia o kukega maikutlo mo a bonang go le botoka gore le ene a swe ka go ipolaya. Ka jalo, go lemogiwa semelo sa ga Mmamotia. Le fa gona Mmamotia e le motho yo o siameng fela ka go fenngwa ke loso o fetoga moanelwa yo o sa siamang yo o bokoa. Go ka twe, terama e ya ga Raditladi e leng *Dintshontsho tsa Lorato* e lebagane le matlhotlhapelo.

5.7 KAKARETSO

Mo kgaolong e kgankgolo e ne e le ka ga ditiragalo tsa sekwalwa tse di tlhalosiwang fa di na le mosola o mogolo thata mo sekwalweng ka gonne e le tsona konokono mo go bontsheng kgotlhang e e renang fa gare ga baanelwa ba sekwalwa. Go lemosegile fa kgotlhang e le maphatamabedi. Ke go re go na le kgotlhang ya fa gare ga moanelwa le baanelwa ba bangwe le kgotlhang ya fa gare ga moanelwa le maikutlo a gagwe. Tikologo e arogantswe ka dikarolo di le pedi, e leng, nako le lefelo. Tsoopedi di mefuta meraro. Ka mafoko a mangwe, go na le tikologo ya tshwanelo, ya maikutlo le ya sekai. Go lemosegile gape fa go na le pharologano magareng ga nako le lefelo la diteng le thulaganyo ka gonne nako le lefelo tsa thulaganyo di fiwa ditiro fa tsa diteng di se na tsona. Tlhotlhomisi e, e sekasekile ditiragalo tse e leng tsona motlhodi wa dikgotlhang tsa baanelwa ka go simolola ka tlhaloso ya tshenolo eo e leng yona e e bontshang kgotlhang ya ntlha. Dithekeniki tse di dirisitsweng go bontsha kgotlhang e e mo tshenolong go lemosegile fa e le tsa pina, kgelekiso le ponelopele.

Go lemosegile gape fa ditiragalo tsa phuthologo di bopilwe ke dikgotlhang di le somennngwe tse di rulagantsweng ka dithekeniki di le sometharo. Setlhoa sona se tlhalositswe fa e le kgotlhang ya bofelo ya sekwalwa. Mokwadi o bontshitse kgotlhang e e mo setlhoeng ka thekeniki e le nngwe fela, e leng, ya mmuisano. Kgaolo e, e koneseditse ka tlhaloso ya tharabologo e, e leng, yona tiragalo ya bofelo ya sekwalwa e go se nang kgotlhang epe mo go yona. Fela jaaka mo setlhoeng, mo phuthologong le gona go dirisitswe fela thekeniki e le nngwe e leng ya mmuaesi.

6 KGAOLO YA BORATARO

6.1 BOKHUTLO

6.1.1 Matseno

Kgaolo ya borataro ke mo dikgaolo tse tlhano tsa tlhotlhomisi ya *Dintshontsho tsa Lorato* di sosobanngwang teng. Maikaelelomagolo a teng ke go sedimosa ka ga dintlha tse di botlhokwa tse di mo dikgaolong tse tlhano ka bokhutshwanyane.

6.2 KGAOLO YA NTLHA

Fa go ne go sekasekwa kgaolo ya ntlha go tthalositswe mo matsenong fa maemo a ga L.D. Raditladi mo dikwalweng tsa Setswana e le a a kwa godimo. BoRanamane, Shole le Malimabe ba buile fa Raditladi e le mongwe wa bakwadi ba ntlha ba dikwalwa tsa Setswana go akarediwa diterama, dipadi, maboko ga mmogo le phetolelo ya terama ya Macbeth. Raditladi o akgolwa ka ntlha ya bokgoni jwa gagwe mo go ikgapeleng dikgele di le mmalwa. O tlotlomodwa mo go tlhotlheletseng mokwadi J.M. Ntsime mo go kwaleng dikwalwa ga mmogo le mo go tlhotlheletseng babuisi go buisa dikwalwa tsa gagwe. Raditladi o tlotlomalediwa gape mo go somareleng le mo go iseng puo ya Setswana kwa maemong a a kwa godimo.

Go lemosegile fa go na le basekaseki ba ba setseng ba sekasekile terama e ya *Dintshontsho tsa Lorato*. Bona ke Ranamane le ba bangwe, Shole le Malimabe. Go etswe tlhoko fa ditshekatsheko tsa bona di ne di lebagane le go sosobanya ditiragalo tsa thulaganyo le setaele. Malimabe ga a sekaseka setaele jaaka boRanamane, tlhotlhomiso ya gagwe e ne e le e e lebaganeng le ya thulaganyo ya sethangwa se. Go tthalositswe fa maikaelelo a tlhotlhomisi e, e le go sekaseka sebopego sa terama e ya *Dintshontsho tsa Lorato* go lebeletswe matlalo a le mabedi a sekwalwa, e leng, diteng le thulaganyo fela. Gape go tlhokometswe fa tlhotlhomisi e, e ikaegile ka molebo wa boaneledi.

Go tlhophilwe mekgwa e le mebedi, e leng, wa go tthalosa le wa go ranola sebopego sa terama e ya *Dintshontsho tsa Lorato*. Botlhokwa jwa mekgwa e mebedi e, ke go **tthalosa mareo** le go **ranola dikakanyo** go lepalepanwe le go rarabolola mathata a tlhotlhomisi e.

6.3 KGAOLO YA BOBEDI

Fa go ne go sekasekwa diteng mo kgaolong e, go latetswe lenaneo le le latelang: Tlhaloso ya dielemente tsa diteng, e leng, **baanelwa**, **ditiragalo**, nako le **lefel**, tshosobanyo ya *Dintshontsho tsa Lorato*, **setlhogo** sa terama e le tiriso ya dielemente tsa yona. Tlhaloso ya dielemente tsa diteng e rulagantswe go ya ka go tlhalosa fa baanelwa, ditiragalo le tikologo. Baanelwa ba diteng ba tlhalositswe fa e le batho ba sekwalwa, le fa ka nako dilo jaaka kgomo, lenyalo le tse dingwe e ka nna baanelwa. Ke ka moo go tweng, go botoka gore baanelwa ba bidiwe ditshameki go na le batho ka gone fa go buiwa ka ditshameki go buiwa le ka dilo, e seng ka batho fela.

Ditiragalo tsona di tlhalositswe ka go re ke dilo tse tsotlhe tse di diriwang kgotsa tse di diragalelang baanelwa, mme go na le mabaka a a di tsholang. Go tlaleditswe ka go re ditiragalo tsa diteng di ka lemogiwa ka go latelana ga tsona, mme ditiragalo tse di tshophololwa ka go re di a fetoga. Go lemosegile fa tikologo ya diteng e kgaogantswe ka dikarolo di le pedi e leng nako le lefel. Go gateletswe fa nako ya sekwalwa e bopilwe ka dikarolo tse pedi, e leng, nako ya kanegelo le nako ya ditiragalo (hisetori). Lefelo lona le tlhalositswe fa e le elemente ya bofel

Mabapi le tshosobanyo ya *Dintshontsho tsa Lorato*, go tshokometswe fa kgankgolo e le ya lorato lwa ga Sakoma mo go Mmamotia. Setlhogo se tlhalositswe fa e le tshosobanyo ya ditiragalo tsa sekwalwa, mme botlhokwa jwa sona e le go tshopha dikgang tsa sekwalwa gore e nne selo se le sengwe. Ke ka ntlha e setlhogo sa terama e ya ga Raditladi, e leng, *Dintshontsho tsa Lorato*.

Mabapi le tiriso ya dielemente tsa *Dintshontsho tsa Lorato* go tlhalositswe mefuta e mebedi ya baanelwa e leng **baanelwabagolo** le **baanelwabatlatlets**. Baanelwabagolo ba arotswe ka maphata a mebedi, e leng, **mogamediwa** (Sakoma) le **moganetsi** (Mmamotia). Go builwe fa kamano e e fa gare ga baanelwabagolo le baanelwabatlatlets e laolwa ke lenaneo la **tebaganyo**, **bokgontshi**, **boganetsi**, **bothusi** le **bothusegi**. Go lemosegile gape gore bothusi ba ga moganetsi, Sakoma ke boganetsi jwa mogamediwa, Mmamotia, fa bothusi ba mogamediwa e le boganetsi jwa moganetsi. Go senotswe fa go na le mefuta e le mebedi ya ditiragalo, e leng, mofuta o mogolo le mofuta o monnye wa ditiragalo. Mofuta o mogolo wa ditiragalo o bidiwa **ditiragalotshwanelo**, mme o arotswe ka dikarolwana tse tharo, e leng, tiragalo e e botlhokwa ya ntlha (lorato lwa ga Sakoma go Mmamotia), tiragalo e e botlhokwa e e fa gare (lorato lo lo reketlang lo a folotsa) le tiragalo e e botlhokwa ya bofel (dintsho).

Mabapi le mofuta o monnye wa ditiragalo, go tlhokometswe fa ona a bopilwe ka mofuta e mebedi ya ditiragalo, e leng, **ditiragalotebagano** le **ditiragalotlaleletso**. Ntlha e nngwe e e botlhokwa e e umakilweng ke ya gore fa go buiwa ka ditiragalo ka botsona ke ya phetogo ya dielemente e e supang gore fa baanelwa, nako le lefelo di fetoga, ditiragalo tse di diragalang le tsona di a fetoga.

Mabapi le nako go tlhalositswe gore e kgaogantswe ka mofuta e le meraro, e leng, **nako e e rileng, nako ya loago** le **nako ya ditiragalo**. Kgaolo e, e weditswe ka tlhaloso ya elemente ya bone ya diteng, e leng, **lefelo**. Go lemosegile fa go na le mafelo a a bonwang ka matlho a go tweng mokwadi o a bitsa ka maina ka tllhamalalo jaaka Ga-Mmangwato, Mokwena le Tebele. Mafelo a a sa bonweng ka matlho ona ke a a mo monaganong jaaka kgakala, gaufi, godimo le lefatshe.

6.4 KGAOLO YA BORARO

Mo kgaolo ya boraro go sekasekilwe letlalo la bobedi la sekwalwa, e leng, **thulaganyo**. Dikgopolo tse di botlhokwa tse di tlhokometsweng mo ke **thitokgang, moakanyetso, thaetlele** le **dikgato tsa kgotlhang** mo thulaganyong le **dikaelaseraleng**. Botlhokwa jwa thitokgang bo tlhalositswe fa bo lebagane le molaetsa kgotsa thuto e mokwadi a ratang go e lotlegela babuisi mabapi le tiragalo e e rileng mo botshelong. Go builwe fa go na le pharologano fa gare ga thitokgang le setlhogo. Ga twe mosola wa pharologano e ke go godisa kgededi. Molaetsa wa *Dintshontsho tsa Lorato* o lebagane le gore lorato lo lo sa tlhomamang lo tlhola go tlhoka boikanyego le matlhotlhapelo.

Mabapi le moakanyetso, go supilwe fa o lebagane le matlhakore a mabedi a a lebaganeng le moanelwamogolo yo e leng molwantshiwa yo babuisi ba itsalanyang le ene. Dikarolo tsa moakanyetso di kaya fa moanelwamogolo e le moanelwa (a) wa maemo kgotsa wa ka metlha (b) yo o nang le makoa kgotsa yo o se nang makoa, (c) yo o nyatsegang le yo o amogelwang kgotsa yo o sa amogelweng. Ke ka moo go ka tweng, moakanyetso o laola semelo sa baanelwa, e leng, molwantshiwa le molwantshi. Ntlha e nngwe gape e e botlhokwa ka moakanyetso ke ya go re o laola mofuta wa sekwalwa. *Dintshontsho tsa Lorato* ke terama ya matlhotlhapelo.

Thaetlele e tlhalositswe ka go re ke leina le le neilweng sekwalwa gore sekwalwa se kgonwe go farologanngwa mo dikwalweng tse dingwe ka gonne se na le leina la sona. Ka jalo, leina le botlhokwa ka gonne babuisi ba kgona go lemoga bokao jwa sekwalwa ka lona. Go lemosegile fa go na le mofuta ya dithaetlele e e farologaneng. Fowler o na le mofuta e le mene ya dithaetlele fa Mojalefa ene a na le mofuta e le metlhano ya dithaetlele.

Dikgato tsa kgotlhang mo thulaganyong di tthalositswe go ya ka moo Groenewald a di arogantseng ka teng, e leng: **tshenolo, phuthologo, setlhoa** le **tharabologo**. Tshenolo e tthalositswe jaaka tshimologo kgotsa matseno a dikgang tsa sekwalwa. Go tlhokometswe fa tshenolo e na le dikarolo tse nne tse di botlhokwa tse di filweng ditiro, e leng, baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo.

Go tlhagisitswe fa **kgotlhang** e le yona e e tlhotlheletsang babuisi gore ba buisetse sekwalwa pele. Mefuta e mebedi ya dikgotlhang le yona e tthalositswe. Ke go re go na le **kgotlhang ya ka fa ntle** le **kgotlhang ya ka fa gare**. Mosola o mogolo wa kgotlhang ke go tlhola **kgogedi**. Kgogedi e tthalositswe fae lebagane le go tlhwaatlhwaega ga babuisi ka gonne ba rata go itse kwa pele go ya go direga eng le bokhutlo jwa ditiragalo tse di mo sekwalweng. **Baanelwa ba thulaganyo** ba arotswe ka ditlhopha di le pedi, e leng, **baanelwabagolo** le **baanelwabatlalets**. baanelwabagolo ba terama ya *Dintshontsho tsa Lorato* ke **Sakoma** yo e leng **molwantshiwa**, **Mmamotia** yo e leng **molwantshi** le lenyalo le e leng lona **motsenagare**.

Mabapi le ditiragalo go lemosegile fa ditiragalo tsa thulaganyo di fiwa ditiro mme di na le **matlhakore a le mabedi**, e leng, **la tshiamo le la bosula**. **Tikologo** yona e tthalositswe gore ke fa **nako le lefelo** le tsona di fiwa tiro ya **tshwanelo, maikutlo** le **sekai**. Go tswelala pele, **dithekeniki tsa thulaganyo** le tsona di tthalositswe. Go supilwe fa ka thekeniki mokwadi a kgona go fetisetsa molaetsa wa gagwe kwa babuising ba sekwalwa sa gagwe. **Mesola** ya dithekeniki tse ke e mebedi. Wa ntlha ke go tlhagisa go godisa le go tiisa kakanyo e e rileng. Wa bobedi ke go lebaganya kakanyo e e rileng le thitokgang.

Kgaolo e, e digetswe ka go sekaseka mofuta o mongwe wa dithekeniki o o dirisiwang mo thulaganyong ya terama, e leng, dikaelo tsa serala (dikaelaseraela).

6.5 KGAOLO YA BONE

Mo kgaolong e, e leng thulaganyo II, dikakanyo tse di laolang semelo sa baanelwabagolo, e leng, **thitokgang** le **moakanyetso** di tthalositswe. Go lemosegile fa thitokgang ya terama ya *Dintshontsho tsa Lorato* e lebagane le thuto e ka yona babuisi ba rutiwang gore lorato lo lo tlhaelang boikanyego, mme e bile lo sa tlhomama ga lo a siama ka gonne le tlisa matlhotlhapelo. Go ya ka moakanyetso wa terama e, go lemosegile fa molwantshiwa, e leng, Sakoma e le moanelwa wa maemo a a kwa tlase e bile a na le makoa mo go maswe.

Jaaka go ne go setse go umakilwe, tshekatsheko mo e sekametse segolothata mo semelong sa **molwantshiwa** le **molwantshi**. Ka jalo, semelo sa bobedi jo se sekasekilwe go ya ka

dipharologantshotshwanelo le di **dipharologantshotlaleletso**. Go lemosegile fa dipharologantshotshwanelo e le tsona tse di senolang se moanelwa a totang a le sona. Go tilwe, dipharologantshotlaleletso tsona di tlaleletsa dipharologantshotshwanelo ka gonne tsona ga di tlhalose semelo sa moanelwa ka tlhamalalo.

Go tlhalositswe fa dipharologantsho tsa semelo sa molwantshiwa di tlhagisitswe ka (a) kakgelo ka moterama, (b) dipuo le ditiro ka moanelwa le (c) dipuo le ditiro ka baanelwa ba bangwe. Semelo sa baanelwa se tlhagisitswe ka tiriso ya dithekeniki tse di farologaneng. Go lemosegile gore Sakoma ke motho wa maemo a a kwa tlase ka gonne ke mofaladi mo motseng wa Bangwato e bile ke rammino yo o se nang sa gagwe fa e se seletswa sa gagwe sa sebintšolo. Gape Sakoma o senotswe jaaka legatlapa, go nna matlhomantsi, mmolai, leferefere, o tenega thata, o manganga, o mabifi, o galefa bobbe le gore o rata ntwabobe. Ka dipharologantsho tsotlhe tse, babuisi ba kgona go lemoga gore Sakoma ga a siama. Ke ka jalo go tweng, o na le makoa.

Mabapi le molwantshi, Mmamotia go boletswe fa ene a na le maemo a a kwa godimo ka ntlha ya fa e le ngwana wa Bangwato (ke wa bogosing), mme e bile a le montle thata. O tlhalositswe fa a se na makoa go le kalo ka gonne o tlhoile tlhaolele, a o na le maitsholo a mantle, o a tlotla, ke mokeresete, o a ikanyega e bile o bonolo. Semelo se, ke sona se se mo senolang jaaka motho yo o siameng. Ke ka ntlha e babuisi ba itsalanyang le ene, ba mo ratang.

6.6 KGAOLO YA BOTLHANO

Mo kgaolong ya botlhano, go sekasekilwe **ditiragalo** go ya ka lenaneo le: tlhaloso ya ditiragalo, **ditiragalo tsa tshenolo**, **tikologo**, **phuthologo**, **setlhoa** le tharabologo. Mokwadi o dirisitse dithekeniki tse di farologaneng fa a rulaganya ditiragalo tsa **dikgato tsa kgotlhang** ya thulaganyo. Mabapi le tlhaloso ya ditiragalo, go builwe fa di na le **matlhakore a mabedi**, e leng, la **tshiamo** le la **bosula**. Go bontshitswe fa matlhakore a mabedi a, a thulane ka ntlha ya fa a sa utlwane kgotsa a sa dumalane. Go sa utlwaneng ga matlhakore a mabedi a, ke go go bidiwang **kgotlhang**. Fa go tlhalosiwa tshenolo go tlhalositswe fa e le tshimologo ya ditiragalo tsa sekwalwa moo babuisi ba simololang go buisa ka ga kgotlhang ya ntlha. Mo terameng ya *Dintshontsho tsa Lorato*, kgotlhang ya ntlha e fa gare ga Rrekgosi le Sakoma mme go dirisitswe **dithekeniki** di le tharo, e leng, **pina**, **kgelekiso** le **ponelopele** go bontsha kgotlhang e.

Tikologo e kgaogantswe ka dikarolo tse pedi e leng **nako** le **lefelo**. **Nako** e tlhalositswe fa e na le mefuta e le meraro, e leng, **nako ya tshwanelo**, **nako ya bokai** le **nako ya maikutlo**

(mowa o o renang). Go jalo fela le ka **lefelo** ka gonne le lona le na le mefuta e meraro e e tshwanang fela le e e umakilweng mo nakong. Botlhokwa jwa mefuta e ke go sedimosetsa babuisi ka ga baanelwa le ditiro tsa bone le go tshwantshanya matlhakore a mabedi, e leng le le siameng le le sa siamang.

Mo kगतong ya bobedi ya thulaganyo, e leng, phuthologo, go lemosegile fa e bopilwe ka dikgotlhang di le somenngwe. Go tlhokometswe fa dikgotlhang tse di le maphatamabedi. Ke go re go na le **kgotlhang ya ka fa ntle** e go tweng ke kgotlhang ya fa **gare ga moanelwa le moanelwa yo mongwe le kgotlhang ya fa gare**, ka mafoko a mangwe, go ka twe kgotlhang e e **fa gare ga moanelwa lemaikutlo a gagwe**. Go tlhokometswe fa kgotlhang ya go thulana ga baanelwabagolo ba babedi, e leng, molwantshiwa, Sakoma le molwantshi, Mmamotia e le e e maatla. Le fa gona dikgotlhang tse dingwe di se na maatla, fela di botlhokwa ka go nne di godisa kgogedi.

Setlhoa se tthalositswe fa e le mo kgogedi e felelang fa teng ka fa e le bokhutlo jwa dithulano. Go lemosegile fa setlhoa sa *Dintshontsho tsa Lorato* se lebagane le ntwala le go bolaana ga baanelwa. Kgotlhang ya teng e rulagantswe ka **thekeniki ya mmuisano**.

Kgaolo e, e konoseditswe ka **tharabologo** e e tthalositsweng ka go re ke tsela e moterama a ntang baanelwa ba fedisa kgotlhang ka yona e bile e le boikhutlo jwa ditiragalo tsa sekwalwa. Tharabologo ya *Dintshontsho tsa Lorato* e rulagantswe ka **thekeniki ya mmuaesi** fa Mmamotia a buang a le esi ka maikaelelo a gagwe a **go ipolaya**, mme a bo a diragatsa keletso eo ya gagwe ka yona nako e a buang ka yona. Ka kakaretso, molebo o wa Tlhanolelo ya Boaneledi, ka malepa a ona, dithekeniki, tlhaloso le thanolo, ke tsona tse di kgontshitseng phitlhelelo ya maikaelelo a tlhotlhomisi e, mo go atlegeng.

METLOBO/ BIBELEOKERAFI

A. SETLHANGWA SE SE TLHOTLHOMISISITSWENG

Raditladi L.D. 1957. *Dintshontsho tsa Lorato*. Johannesburg: Educum Publishers.

B. METSWEDI YA TLHOTLHOMISI

1. Abrams, M. H. 1971. *A Glossary of Literary Term (3rd Ed)* New York: Holt Rinehart Winston.
2. Abrams, M. H. 1988. *A Glossary of Literary Terms(5th Ed)* Fort Worth: Holt Rinehart and Winston.
3. Abrams, M. H. 1999. *A Glossary of Literary Terms(7th Ed)* Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
4. Adejere, O. 1992. *Language and Style in Soyinka: A systematic Textlinguistic study of a Literary Ideolet*. Ibadan: Heinemann Educational Books.
5. Algeo, J. 1974. *Exercises in contemporary English*. New York: University of Harcourt Brace Jovanovich.
6. Aristotle, 1980. *Poetics/Aristotle, introduction and appendixes by D. W. Lucas*. Oxford: Oxford University press.
7. Baker, D. 1997. *Writing a Romantic Novel and Getting Publishing*. Chicago: Teach Yourself Books, MTC Publishing Group.
8. Bal, M. 1980. *Narrotology: Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press.
9. Baldick, C. 1990. *The concise oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press.
10. Baldick, C 1992. *The concise oxford Dictionary of Literary Terms*: Oxford University Press.
11. Barret, H. C. and Lawson, J. H. 1965. *Theory and Technique of Playwriting*. New York: Hill and Wang.
12. Beckson, K. and Ganz, A. 1961. *A Reader's Guide to Literary Terms*. London. Thames and Hudson.
13. Beckson, K. and Ganz A. 1995. *A Readers Guide to Literary Terms*. London: Thames and Hudson.
14. Boikutso, K. 1985. *The life and Times of Leetile Raditladi 1910-1917*. Gaborone: University of Botswana.
15. Boulton, M. 1960. *The Anatomy of Drama*. Mouton: The Hague.

16. Boulton, M. 1973. *The Anatomy of Language saying what we mean*. London: Routledge and K. Paul.
17. Boulton, M. 1980. *The Anatomy of Drama*. London: Routledge & Kegar Paul.
19. Bourdett, R. E. and Cohen, M. 1983. *The Poem in Question*. Harcourt Brace: Jovanovich Inc.
20. Brooks. C. and Heilman, R. B. 1948. *Understanding of Drama*. New Jersey: Eaglewood.
21. Brooks, C. and Warren, R. P. 1971. *Understanding Fictions*. New York: Appleton-Century-Crafts.
22. Brooks, C. and Pursen, C. 1975. *An approach to Literature (5th Ed)*. New Jersey: Eaglewood Prentice Hall Inc.
23. Brown, G. 1953. *The Institutes of English Grammar*. London. Samuel & William Wood Publishers.
24. Bullions, P. 1983. *The Principles of English Grammar*. New York: Scholars Facsimiles and reprints. Delmar.
25. Caleb, A le Caleb, B 1981. *A Grammatical System of the English Language*. New York: Scholar's Facsimiles and Reprints. Delmar.
26. Canonici, N. N . 1986. *Zulu Oral Tradition: Sequential Depth in Zulu Folktale*.
27. Cloete, T. T, Botha, E le Malan, C. 1985. *Gits by die Literatuur Studie*. Pretoria: Die Haum.
28. Coetzer, J.P. 19x. *Functional English. Standard VII & VIII higher grade*. Johannesburg: Maskew Miller.
29. Cohen, B. B. 1973. *Writing about Literature*. Glenview : Scott Foresman and Company.
30. Cole, D.T. 1957. *An introduction to Tswana Literature*. Cape Town: Longman.
31. Cole, D. T. 1982. *An introduction to Tswana Grammar*. Cape Town : Longman. Publishers.
32. Cole, D. T. 1984. *An introduction to Tswana Grammar*. Cape Town : Longman Publishers.
33. Conradie. D. J. *Hoe om drama te ontleed*. Pretoria : Academica.
34. Cope. 1968. *Izibongo : Zulu praise-poems*. Oxford.
35. Cuddon, J. A. 1979. *A Dictionary Of. Literary Terms*. London: A. Deutsch.
36. Cuddon, J. A. 1991. *A Dictionary of Literature Terms and Literary criticism and Theory*. Oxford : Basil Blackwell Publishers.
37. Cuddon, J. A. 1998. *A Dictionary of Literature Terms and Literary criticism and Theory*. Oxford: Basil Blackwell Publishers.

38. David, M. H. 2000. *Pego ya patlisiso ya leboko la Tautona Ngaka Quett Masire*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
39. Dawson, D. 1989. *Revival : An Anthology of African Poetry*. Harare : Jongwe Press.
40. Day, A. G. 1977. *The Art of Narration. The short Story*. New York: McGraw-Hill Book Company.
41. De kock. A. 1987. *Elliot : The South African notary*. Cape Town: Juta.
42. Fowler, A. 1982. *Kinds of Literature*. Oxford : Claredon Press.
43. Fowler, R. 1973. *A Dictionary of Modern Critical Terms*. London: Routledge Kegan Pauli.
44. Funk, J. K. 1965. *New Standard Dictionary English Language*. New York: Funk Wagnalls.
45. Gennette, G. 1980. *Narrative Discourse*. (Translated by E. Lewin & J Culler) Oxford: Basil Blackwell.
46. Gerard, A. S. 1981. *African Language Literature*. Harlow: Longman Publishers
47. Gerard, A. S. 1993. *Comparative Littrature and African Literature*. Pretoria: Via Africa.
48. Groenewald, P. S. 1991. *Sesotho sa Leboa (Honase) Dingwalo*. Sepedi: Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
49. Groenewald, P. S. 1993. *Thutadingwalo Ya Sesotho sa Leboa 2*. Pretoria: via Afrika.
50. Groenewald, P. S. 1995. *Thuitadingwalo Ya Sesotho sa Leboa 4*. Pretoria: via Afrika.
51. Harris, W. V. 1992. *Dictionary of Concepts in Literary Criticism and Theory*. Westport: Greenwood Press.
52. Hartshorne, K. B, Swart, J. H. A le Rantao, B. J. 1984. *Dictionary of basic English Tswana. Across the curriculum*. Johannesburg: Educum Publsheer.
53. Hawthorn, J. 1992. *A consiceGlossary of Contemporary Literature Theory*. London: Edward Arnold.
54. Hawthorn, J. 2000. *A Glossary of contemporary Literary Theory (4thEd)*.New York: Oxford University Press Inc.
55. Holman, G. H. 1972. *A Handbook to Literature*. New York: The Bobbs –Merill Company.
56. Holman, G. H. 1972. *A Handbook to Literature*. Indianapolis :the odyssey Press.
57. Holman. G. H. & Harmon, W. 1986. *A Handbook to Literature*. London: Macmillan Publishing.
58. Huck, C. S. 1997. *Children s literature in elementary school*.London: Brown & Benchmark.

59. Jiyane, D. M, & Ntuli, M. S . 1996. *Isindebele Samambala Ibanga 10* .Copyright Kagiso Publishers.
60. Kekana, M. I. 2000. *Moelelwa: Padinyana ya Boitshwaro*. Thesese ya M. A Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
61. Kercheval, J. L. 1997. *Building fiction: how to develop plot Structure*. Cicinnatti: story Press.
62. Kerkhoff, E. L. 1962. *Kleine Deusche Stilistic*. Bern, Munchen: Francke Verlag.
- 63 Keuris. 1996. *The Play: A manual*. Pretoria: J. L Van Schaik.
- 64 Keuris, M. 1997. *Tiragatso: Pukukgakollo ya Baithuti*. Pretoria: Van Schaik.
- 65 Kgatla, P. M. 1988. *E.K.K. Matlala, Mongwadi, wa Tshukudu*. M. A Pretoria: University Van Pretoria.
- 66 Kgatla, P. M. 2000. *Kgolo, Tswelelopele le katlego ya kanegelokopana ya Sepedi:1951 - 1999*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
- 67 Kgobe, D. M. 1999. *The relationship between praise poetry and Folksongs*, S.A. Jnl. Folklore Studies, Vol. 10, No.1. (pp. 44).
68. Koali, B.T. Lenake, J.M. Masiea, R.J.R.& 1986. *Mmapodi*. (1st Ed). Book Studio. Pretoria: Pretoria Settlers.
69. Komati, P. R. 2000. *Manyobonyobo Padi ya Boitsholo*. Theseses ya M. A. Pretoria:Yunibesithi ya Pretoria.
70. Kosch, I. M. 1991. *A survey of Nothern Sotho Grammatical Descriptions since 1876* (dlitt et phil thesis) Pretora: Unisa.
71. Kreuzer, J. R. 1955. *Elements of Poetry*. Toronto: The Macmillan Company.
72. Lanham, R. A. 1968. *A Handlist of Rhotirical Terms. A guide for for students of English Literature*. Los Angeles: University of Carlifonia Press.
73. Lannon J. M. 1992. *The writing process. A concise rhetoric*. New York: Harper Collins.
74. Lausberg, H. 1998. *Handbook of Literary Rhetoric: Foundation for Literary Study*. Boston : Leiden.
75. Lawson, J. H. 1965. *Theory and Technique of Playwritting*. New York: Hill and Wang.
76. Lazarus .A & Smith W. 1971. *A Glossary of Literature and Composition*. Illinois: Urbana University Press.
77. Lebaka, K. J. 1999. *Megokgo ya Lethabo kanego ya Sepedi*. Thesese ya M. A. Sepedi. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
78. Lekganyane E. M. 1997. *Noto-ya Masogana. Padi ya boitshwaro*. Thesese ya M. A. Sepedi Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

79. Lesele, F. M. 1989. *Tsaya o ithute*. Johannesburg: Educum Publishers.
80. le Roux, J. C. & le Roux, M. 1996. *Multi-language Dictionary and phrase Book*. Cape Town: A Readers Digest Association
81. Lombard, D. P. Van Wyk, E. B. & Mokgokong, P. C. 1993. *Introduction to the Grammar of Northern Sotho. (3rd Ed)*. Pretoria: Published by J. L Van Schaik
82. Longman Group 1992. *Longman Dictionary of English Language and Culture*. Essex. London : Longman.
83. Luwaca, N. 1989. *Three Xhosa Novel. A Comparative Study*. M.A. thesis. Stellenbosch: University of Stellenbosch.
84. Machika, M. N. 2002. *Tshekatsheko ya Pele e Ntsho*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
85. Madadze. 1985. N. *A Milibi's Drama*. Sovenga: University of the North.
86. Mafela, M. J. 1988. *The Narrative Techniques in some novels of T. N Mzumela*. M. A. thesis. Pretoria: UNISA.
87. Magapa, N. I. 1997. *Papetso ya kanegelotseka tša Lebopa*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
88. Mahole, B. F. 2003. *Lenong la Gauta: Padi ya botseka*. Thesese ya M. A. Pretoria : Yunibesithi ya Pretoria.
89. Maila R. A. 1997. *Tshekatsheko ya a Moswina Ngwanana thakana*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
90. Makaryk, M. J. R. 1993. *Encyclopedia of Contemporary Literacy Theory*. Toronto: University of Toronto.
91. Malambane, R. O. 2002. *L. D. Raditladi-Mokwadi wa Setswana*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
92. Malao, J., Tabane, H. M., Mothuloe, E. S. & Mfundisi, I. S. 1987. *Setswana Sa Kwa Lowe*. Pietermaritzburg: Shuter and Shoter.
93. Malepe, A.T. 1972. *Setswana sa Borre: Mephato ya VII & VIII*, Dikolo tsa Sekontari. Pretoria: Better Books.
94. Malimabe, R. M. 1994. *Self-help study guide Setswana. Std. 10*. New Books for Africa. Pretoria: Out of Africa.
95. Malimabe, R. M. 1997. *Motshwarateu: Dikwalwa 102 (BA) Setswana*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
96. Malimabe, R. M. 1998. *Motshwarateu: Dikwalwa 202 (BA) Setswana*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
97. Mampho, E. E. 1999. *Mmamogobo Mongwadi wa Padišetso*. Thesese ya M. A. Pretoria : Yunibesithi ya Pretoria.

98. Mampuru, D. M. 1986. *A Critical Assessment of Lenong la Gauta as a Detective story*. South African Journal of African Languages. Volume 6 (4) P.
99. Maphike, P. R. S. le Mohatlane, E. J. 2002. *Course Soo 100. Component 2 South Sotho Literature*. Drama and poetry: Vista University.
100. Marggraff, M.M. 1994. *A study of style in Zulu (1930-1955)* Pretoria: University of Pretoria.
101. Marggraff, M.M. 1994. *A study of style: D.B.Z Ntuli's ucingo*. Pretoria: University of Pretoria.
102. Marggraff, M.M. 1995. *Suspense in Nyembezi's moral story 'Mntwanami! Mntwanami!'*. South African journal of African Language, Volume 15 (3) 126.
103. Martin, R. 1995. *Writing historical fiction*. London : A & C black.
104. Masiea, R.J.R. le Sempe, R.A. 1989. *Sesotho se Hlwahlwa*. Pretoria: De Jager-Haum Publishers.
105. Masote, S. E. 2001. *Tshekatsheko ya Leboko la ga Kgosi Molefi le Pilane jaaka Pokothoriso*. Thesese ya M. A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
106. Mathias, K. 1981. *Everyday English: A English: A progressive English Course*. Stanley Thorns.
107. Mathibela, M.A 1997. *Language Discription Course . TSW 100 Component 2*. Pretoria: Vista University.
108. Matseke, S.K. 1968. *Setswana sa ka Metlha: Mephato ya IV le V. Dikolo Tse Phagameng*. Pretoria: Beter Boeke.
109. McAuthur, T. 1992. *The Oxford Companion to the English Language*. Cambridge: Cambridge University.
110. McDonell, H le Cohen, E. N 1979. *Literature and Life*. Illonois: Scott & Foresman.
111. Meyerhoff. 1984. *Thutapuo ya Setswana*. Gaborone: Longman Botswana.
112. Mogapi, K. 1985. *Tshekatsheko ya dikwalo: Motshameko*. Gaborone: Longman Botswana.
113. Mogapi, K. 1990. *Tshekatsheko ya Poko ya Setswana Gaborone*: Maikatlapelo Publishers.
114. Mojalefa, D. D. 1994. *Tshekatsheko ya Hlwayang Tsebe*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
115. Mojalefa, M. J. 1993. *Tshekatsheko ya Sebiloane bjalo ka thetokanegelo*. Thesese ya M.A Pretoria :Yunibesithi ya Pretoria.
116. Mojalefa, M. J. 1995. *Pego ye e beakantšwego ya maxhotlho*. (Lekgothoane). Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
117. Mojalefa, M.J. 1995. *Ntlhahle ya pele (BA) Sepedi 102* Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

118. Mojalefa, M.J. 1995. *Ntlhahle ya bobedi (BA) Sepedi 202* Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
119. Mojalefa, M.J. 1996. *Ntlhahle ya boraro (BA) Sepedi 303* Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
120. Mojalefa, M.J. 1997. *Ntlhahle III (BA) Sepedi 302*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
121. Mojalefa, M.J. 1997. *Thaetlele*. S .Africa J Lang: 1997. Vol 17. No 61.& 92.
122. Mojalefa, M.J. 1998. *Ntlhahle ya pele (BA) Sepedi 102* Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
123. Mokoena, A. D. 1998. *Sesotho Made Easy: A step - by –guide to Learning and Mastering Sesotho*. Hatfield: Van Schaik.
124. Mokgokong, P.C.M. 1975. *Context of a Determinant of meaning with Special Reference to Northern Sotho*. Pretoria: UNISA.
125. Mophatlane, R.T. le Ntsime, J. M. 1981. *Segaetsho*. Pretoria: Via Afrika.
126. Mosehla, M. M. 2000. *Bogosi kupe: Padi ya Ditshiamelo Tsa basadi*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
127. Mosidi, M. H. 1994. *Khuetšo ya O.K. Matsepe go bangwadi ba Sesotho sa Leboa*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
128. Mothoagae, M. K. Matlapeng, A. L Raikane, N. E. 1996 .*Segarona*. (1st Ed). Mophato wa 9. Pretoria: Varia Books.
129. Mothoagae, M. K. Matlapeng, A. L. & Raikane, N. E. & Moerane, B. K. 1996. *Segarona: Mophato wa 5*. Pretoria: Varia Books.
130. Moto, S. G. 1988. *Plot in Northern Sotho Drama with Special Reference to C.K Nahabeleng's work*. (M.A) Sovenga: Univerity of the North.
131. Ntsime, J. M le Kruger C.J.H. 1988. *E Antwe Letseleng*. Setlhopa sa 9. Pretoria: Via Afrika.
132. Ntsime, J.M le Kruger C.J.H. 1996. *E Antwe Letseleng*. Setlhopa sa 10. Pretoria: Via Afrika.
133. Parrot, M. 2000. *Grammar for English Language Teachers*. Cambridge: U.K Cambridge University Press.
134. Peck, J. le Coyle, M. 1984. *How to study Literature*. London: Macmilla Education.
135. Peck, J le Coyle, M. 1993. *Literature terms and criticismb (2nd Ed)* London: Macmilla Education.
136. Phala, R. S. 1999. *Thellenyane Batlabolela. Tiragatšo ya Boitshwaro*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
137. Poulos, G. & Louwrens, L. J. 1994. *A Linguistic Analysis of Northern Sotho (1st Ed.)* Pretoria: Via Afrika.

138. Potter, J. L. 1967. *The Content of Literature Writers*. New York: The Odyssey Press Inc
139. Preminger, A., Warnke, F.J. le Hardison, J.R. 1986. *The Princeton Handbook of Poetic Terms*. Princeton: Princeton University Press.
140. Pretorius, W. J. le Swart, J. H. A.1983. *Teaching African Literature. A theoretical and methological Introduction*. Pretoria: Unisa.
141. Prince, G. 1987. *Dictionary of Narratology*. London: University of Nebraska Press.
142. Quirk, R., Greenbaum, S., Lech, G. & Svartvit, J. 1985. *A comprehensive Grammar of the English Language*. England : Longman Group UK.
143. Ramagoshi, R.M le Sekeleko, D.M.G. 2001. *Depiction of traditional life in the Literature of Batswana. STW 351*. Pretoria: University of pretoria.
144. Ramagoshi, R.M . 2003. *Ubuntu/Botho*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
145. Ramashu, J. M le Mphahlele, M.C.J. 1988. *Polelo ye e Phelago*. A Northern Sotho Manual. Pietermaritzburg: Shuter and shooter.
146. Ranamane, D. T. Mothoagae, M. K. le Shole, J. S. 1984.*Tswana Guide I for TWA 100-8*. Pretoria: Unisa.
147. Ranamane, D. T., Mothoagae, M .K le Shole J. S. 1986. *Only Study Guide for TWA 303-b*. Pretoria:Unisa.
148. Rapoo,E, Kgosikoma, B. Tsambo, T. & Legodi. J. 1999. *Le re Tlhabetse. Puo yu rona Bokomoso jwa rona*. Johannesburg: Phumelela Publishers (Pty).
149. Roberts, E .M. 1992. *Writing themes about Literature*. New York: Prentice Hall International, Inc.
150. Sabbagha, N. G & Kritzinger. 1980. *English Proverbs and Expressions With Afrikaans Equivalents*. Pretoria Van Schaik.
151. Schapera, I. 1965. *Praise Poems of Tswana Chiefs*. Oxford : The Clarendon Press.
152. Seboni, M. O. M. le Lekhela, E. P.1971. *Boka Sentle (1stEd) Goodwood: Via Afrika*.
153. Sekeleko, D.M.G. 1993. *Naming Practices in J.M. Ntime's Drama Pelo e ja Serati*. Thesese ya M.A. Pretoria: Vista University.
154. Sekeleko, D. M. G. le Ramagoshi, R. M. 2002. *Dikwalwa tsa Setswana STW 751*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
155. Serudu, M.S. 1979. *Character Delineation in some novels of O.K Matsepe* (M.A. Thesis) Pretoria: UNISA.
156. Serudu, M. S. . 1989. *Sešegotheto*. Pretiria : J. L. Van Schaik.
157. Serudu, M. S. 1992. *Koketšotsebo*. Pretoria: De Jager Haum.
158. Setshedi, J.E. 1980. *Ithuteng Setswana*. Ditlhopha tsa 8, 9 le 10 le tsa borutabana. Babelegi: Babelegi Craft Press.

159. Setshedi, J. E. 1982. *The Auxillary verbs and the deficcical Verbs in Tswana*. Thesese (M.A Tswana) Pietersburg: University of the North.
160. Shole, J. S. S. 1988. *Mefama ya diterama tsa Setswan* Pretoria: J. L Van Schaik.
161. Shole, J. S. S. 1997. *Time Relations in Selected novels of Mmileng and Marope. A Structural Analysis*. Thesese ya bongaka. Pretoria: UNISA.
162. Simpson, J. A le Weiner. 1989. *The Oxford English Dictionery*. Oxford: Clarenton.
163. Sirayi, G. T. 1989. *The Xhosa Novel: Doctor of literature and philosophy. African Languages*. Pretoria: UNISA.
164. Skhosana, P. B. 2002. *Names and naming Practice Amongst Southern Ndebele Male Persons*. Nomina Africana Journal. 16 (1&2)
165. Snyman, J. W. le Mothoagae, M. K. 1990. *Segarona sa barutabana Thutapuo*. Johannesburg: Varia Publishers.
166. Snyman, J. W., Le Roux, J.C. & Le Roux, M. 1991. *Tswana for beginners* Pretoria: UNISA.
167. Strachan, A. 1988. *Uthingo Lwenkosazana van D.B.Z Ntuli n Narratologie ondersoek*. Thesese ya bongata. Pretoria: Yunibhesithi ya Pretoria
168. Styan, J. L. 1965. *The Dramatic Experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
169. Thobakgale, R.M. 1996. *Tshekatsheko ya dikanegelokopana tsa S. N Nkadimeng*. Pretoria: Yunibhesithi ya Pretoria.
170. Thokoane, D.M. 1994. *Tša Tsebe le Molomo*. Pietersburg: Magopo Publishers.
171. Thompson. 1981. *Spelling and punctation*.Cape Town: Oxford up for the university of Natal.
172. Tshukudu, J. P. S. 2003. *Tshekatsheko ya maina a baanelw agolo ba padi ya Botlhodi jwa ab nta ya tlhogo ka T. J. Pheto*. Thesese ya M.A. Pretoria : Yunibesithi ya Pretoria.
173. Turco, L. 1999. *The Book of Literature Terms: The Genre of fiction, drama, non-Fiction, literary Criticism and Scholarships*, Hanover: University press of new England.
174. Van Wyk, E.B.,Groenewald, P. S.,Prinsloo, D. J. Kock, J. H. M. & Taljard, E. 1992. *Northern Sotho for First years* Pretoria : J. L Van Schaik.
175. Weiner, E. S. & Hawkins, J. M. 1984. *The Oxford Guide to English Languge*. Oxford : Oxford University Press.
176. Wevell, A Powell, W. le ba bangwe. 1996. *Readers Digest Southern African: world power dictionery*. Cape Town: Educum Publishers.
177. Yelleland, H,L. Jones, S.C. le Eastone, K.S.W.1983 *.A hand book of literaly terms* Melbourn : Angus and Robertson Publishers.
178. Wilsmore, S.J. 1987. 'The roles of title in identifying literary works.' *Journal of Authentic and Criticism*. 45.

179. Ziervogel, D Louw, J.A. Taljaard P. C. 1981. *A hand book of the Zulu Language*. Pretoria: JL ban Schaik.

180.----- 1988 *Setswana Terminology and Orthography No.4*. Pretoria: Government Printers.

SUMMARY

Ranamane (in Gerard 1993: 177) describes L. D Raditladi as one of the first Setswana writers of importance, a dedicated conservationist and enthusiastic developer of the Setswana language whose works have won considerable acclaim. Raditladi is well known as a prolific dramatist, novelist and poet, and as the translator of Shakespeare's *Macbeth* into Setswana. He also wrote for both the *Naledi ya Batswana* newspaper and *Kutlwano* magazine (Boikutso 1985: 17). Shole (1988: 97) speaks of Raditladi as the first dramatist to write history in Setswana, explaining that Raditladi drew inspiration from the historical dramas of Shakespeare.

According to Gerard (1981), Boikutso (1985) and Ranamane *et al.* (1986) the quality of Raditladi's writing was widely recognised during his lifetime. He won numerous prizes in for example, the IAI, the May Esther Bedford and the library competitions. In addition he received a monetary grant for the South African Publishing Company because of the exceptional quality of his writing.

A representative example of Raditladi's work is his drama *Dintshontsho tsa Lorato*, published in (1957). A survey of the literature reveals that his drama has already been investigated, by Ranamane (1986) Shole (1988) and Malimbe (1994). However Malimbe confines her investigation to the plot, and Ranamane and Shole theirs to the plot and style of the drama. Thus, no critic has previously examined the content of *Dintshontsho tsa Lorato*.

The chief aim of this investigation is thus to critically analyse the structure of the drama *Dintshontsho tsa Lorato* at the level of content and plot, using two research methods, namely definition and interpretation, within the context of the adapted narratological model. This model conceives of a text according to three levels, namely content, plot and style, and focuses on the topic of the content, the theme of the plot and the atmosphere of the style. Thus this research study differs from the three previous investigation of *Dintshontsho tsa lorato* because it focuses on the content level of the text by examining the topic, and the plot level by analysing the theme.

The content of a text is coordinated by the topic to form a unified entity. The topic of the drama we are investigating is reflected in its title, namely *Dintshontsho tsa Lorato*. The topic is thus of vital importance, and determines the arrangement and presentation of four important elements of content, namely character, time, place and events. These four elements are examined in more detail.

The characters of the drama can be grouped into two categories, namely kind-hearted persons (e.g. Mmamotia) and quarrelsome persons (e.g. Sakoma). Mmamotia the antagonist, opposes the hero, Sakoma, who tries to force her to marry him against her will. These two characters are investigated using the concepts of intention, patronage, resistance, assistance and success.

Time and place together fall under setting. Setting can be defined as the natural and artificial environment in which characters in literature live and move (Roberts 1982: 1). Time is the period in which the events of the plot happen, and the order in which they happen. This can be expressed in various units, for example a day, month or year. Place denotes the geographical and topological position in which the characters in the story are situated and the events of the plot take place. Bal (1985 :8) regards the place within which the characters find themselves as the 'frame'.

The last of the four elements, the events, together make up the plot of the drama, which Strachan (1988: 20) and Magapa (1997) describe as the second level of the text. Here theme is key. Theme is the message the writer actually intends to give to the audience. The theme of the drama *Dintshontsho tsa Lorato* centres on dishonesty and unfaithfulness. The conflict begins when Sakoma is unable to marry Mmamotia because he is a foreigner in the Bangwato tribe, whose cultural beliefs forbid intermarriage. The plot is examined by focussing on the special functions in the plot of the protagonist Sakoma and the antagonist Mmamotia, and the events related to them are classified as representing either good or evil.

The study of *Dintshontsho tsa Lorato* not only reveals how Raditladi creates his characters but also how he selects and shapes them for the purpose of dramatizing human life with all its varied manifestations. The action that takes place reveal essential character traits of the various characters, and do the words of the characters around them. For instance, Sakoma describes himself as a brave man who will not take no for an answer, and other characters describe Mmamotia as an extraordinarily beautiful woman who is extremely attractive to men.

The plot is then examined according to the conflicts that occur in its various stages, namely the exposition, the development, the climax and the denouement. There are eleven distinct conflicts that can be identified occurring between characters in the events of the plot. The event of Raditladi using two techniques, namely song and rhetorical questions, presents the events of the exposition, which form the first conflict that sets the plot going. In the development, several other techniques are used to show the conflicting forces of character and events and to emphasize message of the drama. The second, fourth and eleventh conflicts are discussed in detail because they involve the protagonist and the antagonist. (The other

conflicts, which are between other characters, can be described as weak, and are not examined in great detail, though they are vital for creating suspense). In the climax phase the technique of dialog is examined, particularly in the conflict between the protagonist and the helper. The denouement phase has no conflict. Here Raditladi uses one important technique, namely monologue, to strengthen the presentation of the theme of *Dintshontsho tsa Lorato*. Overall, the most frequently used techniques are dialogue, monologue, point of view, repetition, foreshadowing, rhetorical questions and are the inactive mood.

This drama can be classified as a tragedy, because its ending is sad, since the three main characters die. Using this tragic ending Raditladi tries to caution his audience against dishonesty and unfaithfulness. Thus it is the theme that holds the audience to the end of the drama.

Key concepts

1. define
2. interpret
3. adapted narratological model
4. content
5. plot
6. topic
7. theme
8. technique
9. design
10. conflict

OPSOMMING

Ranamane (in Gerald 1993: 177) beskryf L.D. Raditladi as een van die eerste Setswana skrywers van belang, 'n toegewyde bewaarder en entoesiastiese ontwikkelaar van die Setswana taal wie se werk hoog aangeskryf word. Raditladi is bekend as 'n uitstaande dramaturg, romansier en digter, en as vertaler van Shakespeare se *Macbeth* in Setswana. Hy skryf ook die koerant, *Naledi ya Setswana* en die tydskryf, *Kutlwano* (Boikhutso 1985: 17). Shole (1988: 97) beweer dat Raditladi van die eerste dramaturge is wat geskiedenis opgeteken het in Setswana, aangesien hy inspirasie geput het uit die historiese drama van Shakespeare.

Volgens Gerald (1981), Boikhutso (1985) en Ranamane *et al.* (1986), is kwaliteit van Raditladi se skryf werk wyd erken gedurende sy leeftyd. Hy wen verskeie pryse in byvoorbeeld die IAI, die May Esther Bedford en biblioteekkompetisies. Bykomend ontvang hy 'n geldelike toekenning van 'n Suid Afrikaanse uitgewersmaatskappy weens die uistaande kwaliteit van sy skryfwerk.

'n verteenwoordigende voorbeeld van Raditladi se werk is sy drama, *Dintshontsho tsa Lorato*, gepubliseer in 1957. Die literatuurondersoek het aan die lig gebring dat hierdie drama reeds deur Ranamane (1986), Shole (1988) en Malimbe (1994) ondersoek is. Malimbe beperk haar ondersoek tot die plot, terwyl Ranamane en Shole fokus op die plot en styl van die drama. Geen kritikus het nog voorheen die inhoud van *Dintshontsho tsa Lorato* ondersoek nie

Die hoofdoel van hierdie ondersoek is oom die struktuur van die drama *Dintshontsho tsa Lorato* krities te analiseer volgens inhoud en plot deur gebruik te maak van twee navorsingsmetodes naamlik definisie en interpretasie, binne die konteks van 'n aangepaste narratologiese model. Die model behandel 'n teks volgens drie vlakke naamlik inhoud, plot en styl en fokus op die onderwerp van inhoud, die tema van die plot en die atmosfeer van die style. Daarom verskil hierdie studie van die drie vorige studies oor *Dintshontsho tsa Lorato* want dit fokus op die inhoudsvlak van die teks deur die onderwerp in die plot deur middel van die tema te ondersoek.

Die inhoud van 'n teks word gekoördineer deur die onderwerp om 'n verenigde entiteit te vorm. Die onderwerp van die drama wat ondersoek word, word in die titel *Dintshontsho tsa Lorato* gereflekteer. Die onderwerp is van die grootste belang en bepaal die volgorde en aanbieding van vier belangrike inhoudselemente naamlik karakter, tyd, plek en handeling/gebeure. Hierdie vier elemente word in meer detail ondersoek.

Die karakters van die drama kan in twee kategorieë verdeel word naamlik die sagmoedige/vriendelike persone (soos Mmamotia) en die bakleierige/opstanding persone (soos Sakoma). Mmamotia, die antagonis opponeer die held, Sakoma, wat haar dwing om met hom te trou teen haar sin. Hierdie twee karakters word ondersoek deur gebruik te maak van intensie, beskerming, weerstand, bystand en sukses.

Tyd en plek ressooteer onder ruimte. Ruimte word gedefinieer as die natuurlike en kunsmatige omgewing waar binne karakters in literatuur werk en beweeg (Roberts 1982: 1). Tyd is die periode waarin die gebeure van die plot plaasvind asook die volgorde waarin dit gebeur. Dit kan verdeel word in verskeie eenhede soos byvoorbeeld 'n dag, maand of jaar. Plek dui op die geografiese en topologiese posisie waarbinne die karakters in die storie gesitueer is en die gebeure van die plot plaasvind...Bal (1985: 8) beskou die plek waarbinne karakters hulself bevind as die “raam”.

Die laaste van die vier elemente, die gebeure, vorm die plot van die drama wat Stachan (1988: 20) en Magapa (1997) beskryf as die tweede vlak van die teks. Tema is hier die sleutel. Tema is die boodskap wat die skrywer aan die gehoor wil oordra. Die tema van die drama *Dintshontsho tsa Lorato* senteer rondom oneerlikheid en ontrouheid. Die konflik begin as Sakoma nie met Mmamotia kan trou nie, omdat hy 'n vreemdiling is binne die Bangwato-stam waarin kulturele oortuigings interhuwelike verbied. Die plot word ondersoek deur te fokus op die spesiale funksies in die plot van die protagonis Sakoma en die antagonis Mmamotia, en die gebeure wat verband hou met hulle word geklassifiseer in terme van goed en kwaad.

Hierdie studie van *Dintshontsho tsa Lorato* dui nie net aan hoe Raditladi sy karakters skep nie, maar ook hoe hy hulle selekteer en vorm gee vir die doel om die menslike kondisie te dramatiseer met al sy verskeie manifestasies. Die aspekte wat plaasvind ontloot essensiële karaktereienskappe van die verskeie karakters asook die woorde van die karakters rondom hulle. So byvoorbeeld beskryf Sakoma homself as 'n dapper man wat nie nee vir 'n antwoord sal neem nie en ander karakters beskryf Mmamotia as 'n baie mooi vrou wat aantreklik is vir mans.

Die plot word ondersoek volgens die konflikte wat in verskillende fases plaasvind naamlik die eksposisie, die ontwilleling, die klimaks en die ontknoping. Daar is elf onderskeie konflikte wat geïdentifiseer kan word tussen karakters in die gebeure van die plot. Raditladi maak gebruik van twee tegnieke naamlik sang en retoriese vrae om die gebeure binne die eksposisie bekend te stel, wat die eerste vorm om die plot aan die gang sit.

In die ontwikkeling word verskeie ander tegnieke gebruik om die konfliktierende kragte in karakter en gebeure aan te toon en om die boodskap van die drama te beklemtoon. Die tweede, vierde en elfde konflikte word in detail bespreek aangesien beide protagonis en antagonis betrokke is. (Die ander konflikte tussen ander karakters, kan as gebrekkig bestempel word en word nie in detail bespreek nie, alhoewel hulle belangrik is om spanning te skep).

In die klimaksfase word die tegniek van dialoog ondersoek veral betreffende die konflik tussen die protagonis en die helper. Daar is geen konflikte in die ontknoping nie. Hier gebruik Raditladi 'n belangrike tegniek, naamlik monoloog om die tema van *Dintshontsho tsa Lorato* te versterk. Oorhoofs is die tegnieke wat die meeste gebruik word dialoog, monoloog, vertellerperspektief, herhaling, vooruitverwysing, retoriese vrae en die onaktiewe stemming.

Hierdie drama kan geklassifiseer word as 'n tragedie, aangesien die einde waarin die drie hoofkarakters sterf, tragies is. Deur gebruik te maak van die tragiese einde poog Raditladi om sy gehoor te waarsku teen oneerlikheid en ontrouheid. Dit is die tema wat die gehoor tot aan die einde van die drama vasgevang hou.

Sleutelkonsepte

1. definer
2. interpreteer
3. aangepaste narratologiese model
4. Inhoud
5. plot
6. onderwerp
7. tema
8. tegniek
9. ontwerp
10. konflik